

უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ
წიგნი XXXIII
ჯუჯეინი

1974

საქართველოს სსრ მცენიერებათა აკადემია
საქართველოს შისახეზ არსებული უცხოური წყაროების კომისია

ჯუვეინის ცნობები საქართველოს შისახეზ

სპარსულ ტექსტს შესავალი წაუშდვარა, ქართული თარგმანი
და შენიშვნები დანართ რეეაზ კიკნაძემ

ბამომცემლობა „მცენიერება“
თბილისი
1974

§ (C41) + § 01(5)
§ (17.4.22)(001) + § 0(55)
ჯ 822

XIII საუკუნის ირანელი ისტორიკოსის ალა ად-დინ ათა შალიქ ჭუვეინის „ჭუვეინის დამპყრობის ისტორია“ მონღოლური ხანის სპარსული ისტორიოგრაფიის თვალსაჩინო ნაწარმოებია. ჭუვეინის თხზულება საუკეთესო პირველწყაროა ამიერკავკასიის ქვეყნებში მონღოლებისა და ჯალალ ად-დინის შემოსევების ისტორიის შესასწავლად.

წიგნში ქვეყნდება სპარსული ტექსტი და კომენტარებული ქართული თარგმანი ჭუვეინის ცნობებისა საქართველოს შესახებ.

მთავარი რედაქცია: რ. კიკნაძე, ს. შაუხჩიშვილი,

ბ. წარეთელი

(მთ. რედაქტორი), ლ. ჯანაშია, ს. ჯიქია

სპარსული წყაროების სერიის რედაქტორი
რ ე ვ ა ზ კ ი კ ნ ა ძ ე

შ ი ნ ა ბ რ ს ი

ალა აღ-დინ ათა მალიქ ჭუეეინი და მისი „თარიხ-ე ჭაჰანგოშაჲ“	7
ალა აღ-დინ ათა მალიქ ჭუეეინი, თარიხე ჭაჰანგოშაჲ. ცნობები საქართველოს შესახებ (ქართული თარგმანი)	20
თხრობა იემესა და სუბუღაის წასვლისა სულთან მოჰამედის ევლდაკეალ	20
თხრობა გუიუქ-ხანის ხანობის ტახტზე ასვლისა	21
თხრობა სულთან ჯალალ აღ-დინის ბაღდადისკენ წასვლისა	25
თხრობა სულთანის, ქართველებისა და მათი დარბევის შესახებ	28
თხრობა სულთან ჯალალ აღ-დინის საქართველოში დაბრუნებისა	35
თხრობა სულთანის ხლათს წასვლისა დამისი ალების შესახებ	38
თხრობა სულთანის წასვლისა რუმის სულთანთან საბრძოლველად	40
თხრობა ამირ არღუნის შესახებ	44
თხრობა ამირ არღუნის წასვლისა დიდ ყერულთაიზე	46
თხრობა შვიდი სამეფოს ფაღიშაჰისა და სამართლიანობისკენამერცელებელი შაჰნაჰის მანგუ ყენის ხანობის ტახტზე ასვლისა	52
თხრობა ქვეყნიერების ეფლისწყულის ჰელაგუს დასავლეთის ქვეყნებში ლაშქრობის შესახებ	55
შენიშვნები ქართული თარგმანისათვის	60
საძიებლები	89
სპარსული ტექსტი	9

ალა ალ-დინ ათა მალიქ ჯუშეინი და მისი
„თარიხ-ი ჯაჰანგოზად“

მსოფლიო ისტორიის ყოველ მნიშვნელოვან მოვლენას შესაძენისი თანადროული საისტორიო წყაროები აქვს. თვითმხილველი და თანადამდური მემატიანენი თუ მათი უახლოესი შთამომავლები აკვირდებოდნენ მომხდარ ამბებსა და მოვლენებს და მეტნაკლები სიზუსტითა და სისრულით, შესაძლისი ობიექტურობით აღწერდნენ მათ თავიანთ საისტორიო ნაწარმოებებში.

თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში აღიარებულია, რომ არცერთ მოვლენას არ მოუხდენია ისეთი დიდი გავლენა შუა საუკუნეთა აზიის, მეტადრე მისი დასავლეთი ნაწილის ცხოვრებაზე, როგორც მონღოლების საზარელმა შემოსევებმა მოახდინა XIII საუკუნის პირველ ნახევარში. ცენტრალური აზიის ტრამალებიდან გამოსული მონღოლთა ურდოები რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში სპობდნენ და ანადგურებდნენ ადგილობრივ კულტურულ ხალხთა საუკუნეობრივ მონაპოვარს. მონღოლთა შემოსევების შედეგად განსაკუთრებით დაზარალდა ირანი, სადაც მრავალი ქალაქი და სოფელი გაპარტახდა და აღიგავა პირისაგან მიწისა, მოსახლეობა კი ნაწილობრივ გაწყდა. ხოლო ნაწილობრივ ტყვედ ჩაცვივდა; კულტურისა და მეცნიერების მნიშვნელოვანი კერები განადგურდა, სწავლულნი დახოცეს ან დაატყვევეს. მონღოლ-თათართა ურდოების თარეშმა მძლავრი ლახვარი ჩასცა ირანში მეცნიერებისა და კულტურის განვითარებას.

ცნობილი საბჭოთა ორიენტალისტი ა. იაკუბოვსკი შენიშნავდა: მონღოლთა შემოსევებმა XIII საუკუნის დამდეგს იმდენად ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინეს თანამედროვეთა და მათ უახლოეს შთამომავალთა შეგნებაზე, რომ მონღოლების შესწავლა თითქმის მათ შემოსევებთან ერთად დაიწყო. აზიისა და ევროპის ხალხებმა, რომელთაც მოულოდნელად დაატყდათ თავს კატასტროფა, მრავალენაზე — არაბულად, ტაჯიკურად, სპარსულად, რუსულად, სომხუ-

რად, ქართულად, ლათინურად, პოლონურად, ჩინურად, უნგრულად, გერმანულად — დაწერილებით აღწერეს მონღოლთა შემოსევები, მათი ბრძოლის წესები, ლაშქრის წყობა, მათი სიმკაცრე და დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლეობის მასიური ყლექა, ქალაქებისა და სოფლების, სარწყავი არხების ნგრევა-განადგურება, ბალ-ვენახებისა და სახელოსნოების გაპარტახება, მონღოლური მართვა-გამგებლობის წესები, დამპყრობელთა ადათ-ჩვეულებანი და სხვ.¹

ამასთან ერთად, უნდა აღინიშნოს, რომ არამარტო მონღოლთა მიმართ აშკარად მტრულად განწყობილი ავტორები, არამედ მათ სამსახურში მყოფი ისტორიკოსებიც შეძლებისდაგვარად პირუთვნულად აღწერდნენ თათართა ურდოების შემოსევების საშინელებას და ძირითადად სწორად აფასებდნენ ამ შემოსევების დამღუპველ შედეგებს დაპყრობილი ქვეყნებისათვის².

როგორც ითქვა, მონღოლთა შემოსევებმა დიდად შეაფერხა მეცნიერებისა და კულტურის განვითარება ირანსა და მიმდგომ ქვეყნებში. ამ მხრივ გამოჩაყლის შეადგენს მხოლოდ საისტორიო მწერლობა, რომელიც დიდ აღმავლობას განიცდის მონღოლთა ბატონობის ხანაში. პირდაპირ შეიძლება ითქვას, რომ არც მონღოლებამდე და არც მათ შემდეგ სპარსულ ენაზე არ შექმნილა იმდენი შესანიშნავი საისტორიო ნაწარმოები, რამდენიც XIII საუკუნის მეორე ნახევარსა და XIV საუკუნის პირველ ნახევარში დაიწერა სხვადასხვა ქვეყნებში. საკმარისია გავიხსენოთ ჯუვეინის, ჯუშჯანის, რაშიდ ად-დინის, ვასაფის, ჰამდალაჰ ყაზვინის, შებანგარაის, იბნ ბინის, ალ-აჰრის, აყსარაის საისტორიო თხზულებები.

მონღოლთა ბატონობის ხანაში შექმნილ ამ საისტორიო ნაწარმოებთა შორის ათა მალიქ ჯუვეინის „თარხ-ე ჯაჰან-გოშაჰ“ („ქვეყნის დამპყრობის ისტორია“) ყველაზე ადრინდელი და, ამდენად, ყველაზე ორიგინალურიც არის. ჯუვეინის მისი მაღალი სამსახურებრივი მდგომარეობის წყალობით ხელი მიუწვდებოდა ბევრ ისეთ წყაროზე, რომლებიც შემდეგ დაიკარგა. ამიტომ მის თხზულებაში დიდძალი პირველხარისხოვანი მასალა არის მოტანილი როგორც საკუთრივ მონღოლთა ისტორიის, ისე მპაზობელი აღმოსავ-

¹ А. Ю. Якубовский, Из истории изучения монголов периода XI—XIII вв., сб. «Очерки по истории русского востоковедения», 1, М., 1953, 33-31.

² შტრ. И. П. Петрушевский, Рашид-ад-дин и его исторический труд. წიგნში: Рашид-ад-дин, Сборник летописей, т. 1, кн. 1, М.—Л., 1952, 33-32.

ლეთის ქვეყნებში მათი შემოსევებისა და ბატონობის პირველი პერიოდის ისტორიისათვის.

* * *

ჯუვეინების გვარი ერთ-ერთი ცნობილი და წარჩინებული გვარი იყო ირანში³. მათი გენეალოგია მოცემული აქვს სირიელ ისტორიკოსს ან-ზაჰაბის, რომელიც ათა მალიქ ჯუვეინის ბიოგრაფის აბულ-ფაჰლ აბდ არ-რაზაყ ალ-ლუთის ცნობებს ეყრდნობა. ამ გენეალოგიის მიხედვით, ჯუვეინების გვარი დაკავშირებული ყოფილა ფადლ ბ. არ-რაბისთან, რომელიც ჰარუნ არ-რაშიდის (786—809) ვაზირი იყო, ჩვენი ავტორი კი მის მეთორმეტე თაობას ეკუთვნოდა. ათა მალიქის წინაპრები აბასელი ხალიფების ვაზირები იყვნენ, უფრო ახლო წინაპრები კი დიდი სელჩუკიანებისა და ხორეზმშაჰების სამსახურში იმყოფებოდნენ. ათა მალიქის პაპა, შამს ად-დინი ხორეზმშაჰ მოჰამედის ერთ-ერთი კარისკაცი და საფინანსო მოხელე იყო. თავისი სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებში ხორეზმშაჰმა ის საჰებ-დივანად (ფინანსთა მინისტრად) დანიშნა. იგი თან ახლდა მონღოლების შიშით ბალხიდან ნიშაბურს გაქცეულ მოჰამედ ხორეზმშაჰს, მისი სიკვდილის შემდეგ კი ემსახურებოდა მისსავე ვაჟსა და მემკვიდრეს სულთან ჯალალ ად-დინს. რომელმაც ასევე საჰებ-დივანის თანამდებობაზე დაამტკიცა შამს ად-დინი. იგი გარდაიცვალა 1230 წელს ბლათის მახლობლად. ჯალალ ად-დინის მიერ ქალაქის გარემოცვის დროს.

ჩვენი ავტორის მამა ბეჰა ად-დინი 520 (1232/3) წლიდან დასავლეთის ქვეყნების გამგებელ მონღოლ მოხელეთა სამსახურში იმყოფებოდა. ჩინ-თემურის დროს იგი ხორასნისა და მაზანდარანის საჰებ-დივანად დაინიშნა, ხოლო ერთი-ორი წლის შემდეგ ეახლა უგედუი ყაენს (1229—1241), რომელმაც პატივით მიიღო ბეჰა ად-დინი და საჰებ-დივანის თანამდებობაზე დაამტკიცა იგი.

დასავლეთის სამფლობელოთა გამგებლებს ხშირად უხდებოდათ დიდი ყაენის კარზე მოგზაურობა. ყურულთაიზე დასასწრებლად, ანგარიშის ჩასაბარებლად ან მათ წინააღმდეგ წამოყენებულ ბრალდე-

³ ცნობები ათა მალიქისა და ჯუვეინების ოჯახის წევრთა შესახებ სხვადასხვა წყაროებშია გაბნეული. ჩვენ ვსარგებლობთ მისივე საისტორიო ნაწარმოებთ, რაშიდ ად-დინის „ისტორიათა კრებულით“, „თარბი-ე ჯამანგოშას“ სპარსულ ენაზე გამოცემლის მოჰამედ კაზვინისა და თხზულების ინგლისურ ენაზე მთარგმნელის ჯ. ბოლის შესავალი წერალებით, აგრეთვე ზოგიერთი სპეციალური გამოკვლევით, სადაც მრავალი წყაროს ცნობა და მონაცემია თავმოყრილი.

ბებზე პასუხის გასაცემად. ასეთ შემთხვევებში ბეჰა აღ-დინი ან თან ახლდა მათ. ანდა მათი მოვალეობის დროებით აღმსრულებლად რჩე-ბოდა ირანსა და მეზობელ ქვეყნებში.

მონღოლთა სამსახურში იმყოფებოდა აგრეთვე ათა მალიქის უფროსი ძმა, დიდად განათლებული ადამიანი და თავისი დროის უდიდესი ფინანსისტი, შამს აღ-დინ მოჰამედი, რომელიც ჰულაგუ-ხანის, აბალა-ხანისა და აჰმედ-თეგულარის ვაზირი იყო⁴.

ალა აღ-დინ ათა მალიქ ჯუვეინის დაბადებულა 623 (1226) წელს ჯუვეინის ოლქის მთავარ ქალაქ აზადვარში (ხორასანში). თხუთმეტი წლის ასაკიდან იგი მონღოლთა სამსახურში იმყოფებოდა და გურ-გუზის შემდეგ დასავლეთის სამფლობელოთა გამგებლად დანიშნუ-ლი არღუნ ამირის ერთ-ერთი მდივანი იყო. თავისი გამგებლობის ცამეტი წლის მანძილზე (1243—1256) არღუნს ხუთ-ექვსჯერ მო-უხდა მოგზაურობა დიდი ყაენის კარზე. მას მეტწილად თან ახლდა ხოლმე ათა მალიქიც, რომელმაც ამის გამო ათიოდე წელი გაატარა მოგზაურობაში.

649 (1251) წელს, ზაფხულის მიწურულს, არღუნ ამირი გა-ემგზავრა, რათა დასწრებოდა დიდი ყაენის ასარჩევად⁵ მოწვეულ ყურულთაის. მან თან იახლა ათა მალიქ ჯუვეინიც; სანამ ისინი ყარა-ყორუმს მიადწევდნენ, ყურულთაი დამთავრდა და მონღოლთა სა-ხელმწიფოს უზენაესი მბრძანებლის ტახტზე დაჯდა მანგუ ყაენი, ჰინგოიზ-ხანის უმცროსი ვაჟის თულის შვილი. ამასობაში თოვლმაც მოუსწრო მოგზაურთ და ძალიან გაუჭირდათ სიარული. არღუნ ამირმა და მისმა მსლებლებმა მხოლოდ 650 წლის საფარის 20-ს (1252 წ. 2 მაისს), ე. ი. მანგუს ყაენად არჩევადან თითქმის ერთი წლის შემდეგ მიაღწიეს ყარაყორუმს.

არღუნმა მოახსენა მანგუს დასავლეთის ქვეყნების ეკონომიუ-რი მდგომარეობის ამბავი, რასაც მოჰყვა ყაენის მიერ გატარებული საგადასახადო რეფორმები. ამის გამო არღუნ ამირს 651 წლის რა-

---

⁴ ჯუვეინების გვარის წარმომადგენლები საერთოდ კარგი ფინანსისტები იყვნენ და ხშირად ასრულებდნენ საჰებ-დივანის ანუ ფინანსთა მინისტრის მო-ვალეობას. ამის გამო ამ თანამდებობის სახელწოდება მათი ერთგვარი ზედწო-დებაც კი გამხდარა. მაგალითად, შამს აღ-დინი საჰებ-დივანის სახელით იყო ცნობილი, თუმცა იგი ილხანთა პირველი ვაზირიც იყო. ამავე ზედსახელს ატა-რებდა ათა მალიქიც, რომელსაც საერთოდ არ სჭერია საჰებ-დივანის თანამდებ-ობა.

⁵ გუიუქ ყაენი 1249 წელს გარდაიცვალა სამარყანდის მახლობლად. მისი სიკვდილის შემდეგ ერთხანს სახელმწიფოს განაგებდა მისივე მეუღლე ოღულ-ყაიმში, ჟაქტიურად კი უმეფობა იყო.

ჯაბის თვემდე (1253 წლის სექტემბრამდე) მოუხდა ყარაყორუმს დარჩენა. მონღოლთა სახელმწიფოს დედაქალაქში ხანგრძლივად ყოფნის დროს⁶ მეგობრებმა ურჩიეს თურმე ჯუვეინის, დაეწყო შედგენა საისტორიო თხზულებისა, რომელშიც აღწერილი იქნებოდა მონღოლი ყაენების დიდი საქმეები და მათი დაპყრობითი ომები. ათა მალიქს ჯერ უარი უთქვამს, რადგან ფიქრობდა, რომ არ გააჩნდა საამისო ცოდნა. მაგრამ მახლობლებმა დაარწმუნეს ის, რომ საფუძვლიანად იყო მომზადებული ამ საქმისათვის: კარგად იცნობდა მონღოლთა სახელმწიფოს და მის გამგებლებს, თავისი თანამდებობის გამო ხელი მიუწვდებოდა სანდო წყაროებზე და, რაც მთავარია, თვითმხილველი იყო მრავალი მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მოვლენისა.

ბოლოს ათა მალიქი დათანხმდა ხელი მოეკიდა ამ საქმისათვის. თავისი საისტორიო ნაწარმოების წერას, რომელსაც „ქვეყნის დამპყრობის⁷ ისტორია“ უწოდა, იგი შეუდგა 650 (1252/3) წელს და დაამთავრა 658 (1260) წელს.

ყარაყორუმს უკანასკნელი მოგზაურობიდან 1253 წელს დაბრუნებულმა ჯუვეინიმ განაგრძო არღუნ ამირთან თავის სამსახურებრივ მოვალეობათა შესრულება. ამ თანამდებობაზე იმყოფებოდა ის ირანში მანგუ ყაენის უმცროსი ძმის ჰულაგუ-ხანის მოსვლამდე 654 (1256) წელს. არღუნ ამირი შაბურღანის ველზე შეეგება ჰულაგუს და, მისი ბრძანებით, დიდი ყაენის კარზე გაემგზავრა ყარაყორუმს, რათა თავი დაეცვა მის წინააღმდეგ წამოყენებული ახალი ბრალდებისაგან. წასვლის წინ მან ჰულაგუ-ხანის სამსახურში გაამწესა თავისი ვაჟი გერაი მალიქი. ამირ აჰმედ ბითიქჩი და ათა მალიქ ჯუვეინი. ამის შემდეგ სიცოცხლის უკანასკნელ დღემდე ჯუვეინი ჰულაგუ-ხანსა და მის მემკვიდრეებს ემსახურებოდა.

ჰულაგუ-ხანის მეთაურობით დასავლეთისაკენ გამოგზავნილი ლაშქრის პირველი მიზანი იყო ისმაილიანთა განადგურება. 1256 წლის გვიან შემოდგომაზე მონღოლებმა ყოველი მხრიდან ალყა შემოარტყეს ისმაილიანთა მთავარ სიმაგრეს ალამუთის ციხეს. იმავე წლის ნოემბრის შუა რიცხვებში ისმაილიანთა ორდენის მეთაურმა იროქნ ად-დინმა გადაწყვიტა, დანებებოდა მონღოლებს და ითხოვა დაცვის სიგელი, რომელიც ჯუვეინის შეუდგენია. მასვე მონაწილეობა მიუღია აგრეთვე გამართულ მოლაპარაკებაში და დაუწერია

6 1252 წლის 2 მაისიდან 1253 წლის სექტემბრამდე, ე. ი. ერთი წლისა და 4½ ან 5 თვის მანძილზე.

7 იგულისხმება ჩინგიზ-ხანი.

ისმაილიანთა საბოლოოდ დამარცხებისა და განადგურების მაუწყებელი ლაოპ-ნამეს („ძლევის წიგნის“) ტექსტი. ჭულაგუ-ხანის ნებართვით ათა მალიქმა გადასინჯა ალამუთის მდიდარი ბიბლიოთეკა, ბევრი ძვირფასი წიგნი გადაარჩია და გადაარჩინა დაწვას.

ალამუთისა და ისმაილიანთა ორდენის სხვა სიმაგრეების აღების შემდეგ ჭულაგუ-ხანმა ბაღდადისაკენ დაძრა ლაშქარი. 1253 წლის თებერვალში მან აიღო ბაღდადი, მოაკვლევინა ხალიფა აღ-მუსთასიმი და ბოლო მოუღო აბასელთა სახალიფოს. მომდევნო, 1259 წელს ჭულაგუ-ხანმა ათა მალიქ ჭუვეინი დანიშნა ბაღდადისა და არაბეთის ერაყის გამგებლად. ჭულაგუს გარდაცვალების შემდეგაც (1265 წ.) ამავე მოვალეობას ასრულებდა ის, თუმცა აბაღ-ხანმა (1265—1282) ბაღდადის გამგებლად მონღოლი ამირი სულუნ-ჩაჟი გაამწესა. ხოლო ათა მალიქი მის ნაიბად დანიშნა.

ჭუვეინიების ოჯახს ბევრი მტერი ჰყავდა და ილხანთა კარზე მათი ხანგრძლივი სამსახურის მანძილზე არაერთხელ უცდიათ ძმების დაღუპვა. მაგრამ შამს ად-დინი და ათა მალიქი ყოველთვის ახერხებდნენ უვნებლად გადარჩენას. აბაღ-ხანის ილხანობის ბოლო წლებში ვინმე მაჰდ აღ-მულქმა, რომელიც თავის დროზე ჭუვეინიების მიერ იყო დაწინაურებული სახელმწიფო სამსახურში, რამდენიმეჯერ დააბეზლა ათა მალიქი და მიიღწია იმას, რომ მას სახელმწიფო თანხის — 2.500.000 დინარის მითვისება დაბრალდა. ათა მალიქმა ბაღდადში მიიყვანა ილხანის მიერ გაგზავნილი ამირი და უკლებლივ გადასცა ყველაფერი. რაც კი გააჩნდა სახლში: ოქრო-ვერცხლი, ძვირფასი ქვები, ქურქლეული, ტანსაცმელი... მისმა ძმამ, საჰებ-დივანმა შამს ად-დინმაც ასევე შეაგროვა თავისი საკუთარი. შვილების და მახლობელთა ქონება და აბაღ-ხანს მიართვა⁸. მაგრამ მაინც ვერას გახდა. ვერ გაათავისუფლებინა დაპატიმრებული ათა მალიქი. სანამ თვითონ მონღოლი დიდებულები და აბაღას საყვარელი ცოლი არ გამოეხარჩუნენ მას. მაგრამ მაჰდ აღ-მულქმა მაინც არ მოისვენა და ახლა ილხანთა ყველაზე საშინელ მტერთან, ეგვიპტის მამლუქებთან მიწერ-მოწერაში დასდო ბრალი ათა მალიქს. 1282 წლის მარტში ათა მალიქ ჭუვეინი ამ ბრალდებაზე პასუხის გასაცემად ბაღდადიდან ჰამადანს გაემგზავრა, მაგრამ სანამ ადგილზე მივიდოდა, აბაღ-ხანის სიკვდილის ამბავი შეიტყო. იმავე

⁸ შამს ად-დინი თავისი დროის ერთ-ერთი უმდიდრესი ადამიანი იყო. მისი ყოველდღიური შემოსავალი ერთ თემანს ანუ ათი ათას დინარს უდრიდა (ილხანთა სახელმწიფო შემოსავალი ყაზან-ხანის საფრანსო რეფორმამდე 1700 თემანს შეადგენდა).

წელს ილხანის ტახტზე დაჯდა აბალას ძმა აჰმედ-თეგულდარი, რომელ-
ნაც დაუყოვნებლივ მოხსნა ჯუვეინის ბრალდება. აჰმედის წინააღმ-
დეგ ენერგიული ბრძოლა გააჩაღა აბალას უფროსმა ვაჟმა არლუნმა,
რომელიც ჯუვეინების მიმართაც მტრულად იყო განწყობილი. მას
სჯეროდა ფართოდ გავრცელებული ხმები, თითქოს შამს აღ-დინმა
მოწამლა მამამისი და ყოველნაირად ცდილობდა ძმების დაღუპვას.
არლუნი ბაღდადს მივიდა, კვლავ წაუყენა ათა მალიქს ბრალდება
სახელმწიფო თანხების მითვისებაში და მისი მომხრეებს დაპატიმ-
რებასა და დასჯას შეუდგა. ათა მალიქმა რომ ეს ამბავი შეიტყო,
რამიდ აღ-დინის მიხედვით, ძლიერი თავის ტკივილი დაეწყო და
ნალე მოკვდა (არსებობს მოსაზრება, რომ სისხლი ჩაექცა ტვინში).
აზ-ზაჰაბის სიტყვით კი იგი ცხენიდან გადმოვარდნილა და ისე
ნომკვდარა. ეს ამბავი არანში მოხდა 681 წლის ზულ-ჰიჯჯეს თვის
4-ში (1283 წლის 5 მარტს).

1284 წელს არლუნმა ტახტიდან ჩამოაგდო თავისი ბიძა აჰმედი
და თვითონ დაჯდა ილხანად. მან სიკვდილით დაასჯევინა ვაზირი
შამს აღ-დინი და მისი ვაჟები და მალე ჯუვეინების ერთ დროს
მრავალრიცხოვანი და ძლიერი ოჯახი თითქმის მთლიანად ამოწყდა⁹.

თავისი ძირითადი თხზულების „თარხ-ე ჯაჰანგოშაჰ“-ს წერა
აღა აღ-დინ ათა მალიქ ჯუვეინიმ 1252 ან 1253 წელს დაიწყო და
1260 წელს, უკვე ბაღდადის გამგებლობის დროს დაამთავრა. ეს
თხზულება ჩინგიზ-ხანის, მის მიერ შექმნილი სახელმწიფოსა და
მისი მემკვიდრე-შთამომავლების ისტორიას ეძღვნება. გარდა ამი-
სა, ავტორი დაწვრილებით გადმოგვცემს ხორეზმშაჰებისა და ის-
მაილიანთა ისტორიასაც, რომლებთანაც შეტაკება მოუხდათ მონ-
ღოლებს დასავლეთში ლაშქრობისას.

„თარხ-ე ჯაჰანგოშაჰ“ სამი ტომისაგან შედგება, ყოველი ტო-
მი კი თავის მხრით თავებად არის დაყოფილი. პირველ ტომში
(در تاریخ چنگیز خان و اعقاب او یا کیوک خان) გადმოცემუ-
ლია ჩინგიზ-ხანის, მისი სახელმწიფოს წარმოქმნისა და დაპყრობი-
თი ომების ისტორია. აქვეა მოთხრობილი უგედეი ყაენისა და გუიუქ
ყაენის მეფობის ამბები. მეორე ტომში (در تاریخ خوارزمشاهیان)

⁹ სიკვლავს გადაურჩა მხოლოდ შამს აღ-დინისა და ავჯ ათაბაგის ასუ-
ლის, ხვაშაქის ვაჟი, ზაქარია, რომელმაც საქართველოს შეაფარა თავი.

გადმოცემულია ხორეზმეშაჰების დინასტიის ისტორია (განსაკუთრებით ვრცლად არის აღწერილი მოჰამედისა და ჯალალ ად-დინის ამბები) და ხორასნისა და მაზანდარანის მონღოლ გამგებელთა თავგადასავალი. მესამე ტომში (ار تاریخ منگو قآن و احوال) მოთხრობილია მანგუ ყაენის ამბები და გადმოცემულია ილხანთა სახელმწიფოს წარმოქმნის ისტორია. აქვეა აღწერილი ირანელ ისმაილიანთა ისტორია, ჰულაგუ-ხანის მიერ ამ ორდენის დამარცხება და მათი მთავარი რეზიდენციის — ალამუთის ციხის აღება¹⁰.

ათა მალიქ ჯუვეინის „თარხ-ე ჯაჰანგოშაჰ“ ძირითადად ეძღვნება იმ პოლიტიკური მოვლენების აღწერას, რომელთა დიდი ნაწილი თვით ავტორის სიცოცხლეში მოხდა. იგი პირადად იყო მონაწილე მის მიერ გადმოცემული ბევრი ამბისა. გარდა ამისა, ჯუვეინის საშუალება ჰქონდა მოესმინა თავის უფროს თანამედროვეთა, მონღოლთა პირველი შემოსევების თვითმხილველთა და თანადამხდურთა მონათხრობი. კერძოდ, მას გამოუყენებია მოგონებანი მამამისის, ბეჰა ად-დინისა, რომელიც მონღოლთა დასავლეთის სამფლობელოების სპეც-დივანი იყო. გამორიცხული არ არის, რომ ზეპირ ნაამბობთან ერთად ჯუვეინის წერილობითი წყაროებიც გამოეყენებინა¹¹.

ყოველივე ამის გამო ათა მალიქ ჯუვეინის თხზულებამ სწრაფად მოიპოვა პოპულარობა როგორც სანღო საისტორიო წყარომ. მისი მონაცემებით ფართოდ სარგებლობდნენ მონღოლთა ბატონობის ხანისა თუ მომდევნო საუკუნეების ისტორიკოსები. მაგალითად, XIV საუკუნის ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე და მეცნიერი რაშიდ ად-დინი ზოგჯერ სიტყვასიტყვით იწერს მთელ ადგილებს „ქვეყნის დამპყრობის ისტორიიდან“.

ჯუვეინის საისტორიო ნაწარმოებში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი მონღოლთა დაპყრობითი ომების აღწერას. ამიტომ მას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება მონღოლთა შემოსევების ისტორიის კვლევისათვის¹². ავტორი ვრცლად გადმოგვცემს მონღოლების ლაშქრობებს მავერანნაჰრსა და ხორასანში, ხორეზმეშაჰ მო-

---

¹⁰ თხზულების ზოგიერთ ნუსხას დართული აქვს დამატება — მონღოლთა მიერ ქალაქ ბაღდადის აღების აღწერა, რომელიც XIII საუკუნის ცნობილ მეცნიერს ნასირ ად-დინ ტუსის მიეწერება.

¹¹ В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия, Соч., т. I, М., 1963, გვ. 88.

¹² В. В. Бартольд, Иран. Исторический обзор, Соч., т. VII, М., 1971, გვ. 290—299.

ჰამედისა და სულთან ჯალალ ად-დინის ბრძოლას მათთან და ა. შ. მაგრამ ჯუვეინის შედარებით უფრო მოკლედ და ზოგ შემთხვევაში არაზუსტად აქვს მოთხრობილი ამიერკავკასიის ქვეყნებში მონღოლთა ლაშქრობების ამბები. საქართველოში, აზერბაიჯანსა და სომხეთში მონღოლების შემოსევებთან დაკავშირებული ცნობები ჯუვეინისა აშკარად ნაკლები და ნაკლებად ზუსტია¹³. მაგალითად, იგი საერთოდ არაფერს ამბობს ჯებესა და სუბუჯის რაზმების მიერ ქართველთა ლაშქრის დამარცხების შესახებ და სხვ. ასევე სრული არ არის ათა მალიქის მოთხრობა სულთან ჯალალ ად-დინის ამიერკავკასიის ქვეყნებში ყოფნის შესახებ.

მიუხედავად ამისა, ათა მალიქ ჯუვეინის ცნობებს ამიერკავკასიის შესახებ დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ ქვეყნების XIII საუკუნის პირველი ნახევრის ისტორიის საკითხების დასამუშავებლად. ჯუვეინის ცნობების სხვა წყაროების მონაცემებთან შეჯერება და ურთიერთშევესება საშუალებას იძლევა წარმოვიდგინოთ ამიერკავკასიის ქვეყნებში მონღოლებისა და ხორეზმელების შემოსევებისა და უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ ამიერკავკასიის ხალხთა გამირული ბრძოლის ისტორიის რამდენადმე სრული სურათი.

ათა მალიქ ჯუვეინის, როგორც აღვნიშნეთ, ზშირად უხდებოდა მოგზაურობა არღუნ ამირთან ერთად, რომლის პირადი მდივნის მოვალეობას იგი ასრულებდა 1256 წლამდე. ასეთ მძიმე პირობებში იწერებოდა მისი საისტორიო ნაწარმოები და ამ მნიშვნელოვანმა გარემოებამ შესამჩნევი კვალი დაამჩნია „ქვეყნის დამპყრობის ისტორიის“ ტექსტს. ზოგჯერ ესა თუ ის მოვლენა ჯუვეინის არასწორად აქვს დათარიღებული ან სულაც არ მოეპოვება თარიღი. ავტორი ზოგჯერ ერთმანეთის საწინააღმდეგო ცნობებს იძლევა თხზულებაში. ერთ-ერთ უძველეს ხელნაწერში დატოვებულია სუფთა ადგილები, რომელთა შევსებას ავტორი, როგორც ჩანს, მერე აპირებდა, მაგრამ ვეღარ განახორციელა ეს. ჯუვეინი რამდენიმეჯერ იმოწმებს თავისი ნაშრომის არარსებულ თავებს და ა. შ. ყველაფერი ეს მოწმობს, რომ „თარხ-ე ჯაჰანგოშაჰ“ არ ყოფილა საბოლოოდ დამუშავებული ან, იქნებ, სულაც დაუმთავრებელი დარჩა. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ სახელმწიფო სამსახურის საქმეებით დატვირთულმა ჯუვეინიმ ვეღარ შეძლო გაეგრძელებინა მუშაობა თავის საისტორიო თხზულებაზე და საბოლოოდ დაესრულებინა ის.

¹³ А. А. Алп-заде, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII—XIV вв., Баку, 1957, гл. 14.

ათა მალიქ ჭუვეინი. ისევე როგორც რაშიდ ად-დინი, ვასაფი, ჰამდალაჰ ყაზვინი, მონღოლ ილხანთა ოფიციალური ისტორიოგრაფიის წარმომადგენელია. ამ ისტორიკოსებს ამავე დროს მაღალი ადმინისტრაციული თანამდებობები ეკირათ ილხანთა სახელმწიფოში და თავიანთი კეთილდღეობით მთლიანად დამოკიდებული იყვნენ მონღოლებზე. მათ როგორც კარის ისტორიკოსებს თავიანთ ნაწარმოებებში უნდა შეექოთ ჩინგიზ-ხანი და მისი მემკვიდრენი. ამ ისტორიკოსებმა შეასრულეს მბრძანებელთა დაკვეთა — ხოტბა შეასხეს მონღოლებს, მაგრამ, როგორც ი. პეტრუშევსკი შენიშნავს, საკმაოდ უხალისოდ გააკეთეს ეს. „ოფიციალური ისტორიკოსების მდგომარეობამ ხელი არ შეუშალა ჭუვეინისა და რაშიდ ად-დინს დაეხატათ მონღოლთა შემოსევების საშინელებანი, ეჩვენებინათ მკიდროდ დასახლებული ქალაქების დაღუპვის, საყოველთაო ხოცვა-ჟლეტის, მთელი ოლქების განადგურების სურათი თითქმის ისეთივე გულახდილობით, როგორც ამას აკეთებდნენ მონღოლთა მიმართ მტრულად განწყობილი ისტორიკოსები (იბნ ალ-ასირი, ნესაფი, ჯუზჯანი)“¹⁴.

ცნობილი რუსი აღმოსავლეთმცოდნე ვ. ბარტოლდი, თავის კლასიკურ ნაშრომში „თურქესტანი მონღოლთა შემოსევების ხანანი“ (1900 წ.) გულისტკივილით შენიშნავდა, ჭუვეინის თხზულება აქამდე არ ყოფილაო სათანადოდ დაფასებული¹⁵. ახლა უკვე თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ათა მალიქ ჭუვეინის „თარიხ-ე ჭაჰან-გოშამ“ საბოლოოდ მოიპოვა სპეციალისტთა საყოველთაო აღიარება. საკმარისია აღინიშნოს, რომ ვ. ბარტოლდის ზემოთ მოტანილი სიტყვების შემდეგ ჭუვეინის თხზულების სპარსული ტექსტი

---

14 И. П. Петрушевский, Исторический труд Рашид-ад-дина. гл. 32. ამიტომ სრულიად შეუწყნარებლად გვეჩვენება ქართულ ისტორიოგრაფიაში ამ რამდენიმე წლის წინ გამოქმეული შეხედულება, რომ „სრულიად უმართებულად არის მიჩნეული ჭუვეინი თუ სხვა რეტროგრადები ცივილიზაციის „მფარველებად“. ამ მოსაზრების ავტორი ფიქრობს, რომ „თათართა ის ვანდალიზმი, რომელსაც ილხანთა სამსახურში მყოფი ისტორიკოსები აღნიშნავენ, მათ რენეგატობის შიშზე დაღს ვერ მოაცილებს“. თურმე ნუ იტყვიო, „როცა ჭუვეინი პულაუს თუ მის წინამორბედთა სისხლიან თარგუს და ნჭრეავს აღწერდა, ამას აკეთებდა არა პროგრესისადმი ერთვულებით, არამედ ოფიციალურ თვალსაზრისთან სრული თანხმობით, ილხანი ამით თავს შეურაცხყოფილად კი არ გრძნობდა, პირიქით, ამაყობდა კიდევ“ (ი. ს. ხ. ა. რ. უ. ლ. ი. მ. ე. ქართველი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის XIII—XIV საუკუნეებში, თბ., 1967, გვ. 8).

15 В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия, гл. 87.

მთლიანად¹⁶ გამოიცა სამჯერ¹⁷ და ასევე მთლიანად ითარგმნა ინგლისურ და იტალიურ ენებზე¹⁸.

საქართველოში ჯუვეინის თხზულება მონღოლთა ბატონობის ხანაშივე გაიცნეს. კერძოდ, გამორკვეულია, რომ XIV საუკუნის შესანიშნავი ქართველი ისტორიკოსი, უამთაღმწერელი იცნობდა „თარხ-ე ჯაჰანგოშაჰ“-ს და იყენებდა მას თავისი საისტორიო ნაწარმოების შედგენის დროს. აქედან ამოუკრებია უამთაღმწერელს ცნობები ჩინგიზ-ხანის პერიოდის მონღოლთა შესახებ¹⁹.

შემდგომ მეცნიერი ისტორიკოსები იყენებდნენ ჯუვეინის მონაცემებს საქართველოში მონღოლთა თუ ჯალალ ად-დინის შექმნეების ისტორიის ცალკეული საკითხების კვლევის დროს, მაგრამ მთლიანად „თარხ-ე ჯაჰანგოშაჰ“-ს ცნობები საქართველოს შესახებ პირველად ითარგმნა. ამასთან ერთად, ჩვენ ვცადეთ, რომ გამოგვეტანა არა მარტო ის ცნობები, სადაც საქართველო იხსენიება, არა-

¹⁶ ცალკე ნაწილების გამოცემების შესახებ იხ. Ч. А. Сторн, Персидская литература, Био-библиографический обзор, Переработан и дополнен О. Э. Брагеля, II, М., 1972, გვ. 763--764.

¹⁷ 1912, 1916 და 1937 წლებში ირანელმა მეცნიერმა მირზა მოჰამედ ყაზვინიმ გამოცა „თარხ-ე ჯაჰანგოშაჰ“-ს სამივე ტომი სამეცნიერო აპარატითა და ერთეულ შესავალი წერილით სპარსულ და ინგლისურ ენებზე (ინგლისური თარგმანი ელ. ბროუნისა): The Tarikh-i-Jahan-gusha of 'Ala ud-din 'Ala Malik-i-Juwaini, ed. by Mirza Muhammad Qazwini, GMS, XVI 1, 2, 3, Leyden-London, 1912, 1916, 1937. იგივე ტომები ხელნაწერად დაიბეჭდა 1952, 1953 და 1959 წლებში ბრადფორდსა (I, II) და ლონდონში (III).

1932-33 წლებში სეიდ ჯალალ ად-დინ თეირანში დაბეჭდა თხზულების სამივე ტომი თეირანში. პირველი ორი ტომი მ. ყაზვინის გამოცემას იმეორებს, ხოლო მესამე ტომი დამოუკიდებელი გამოცემაა: کتاب تاریخ جهانگشای تالیف

علا الدین اعلا ملک بن بها الدین محمد بن محمد الجوینی ، سعی سید جلال الدین طهرانی طبع گردید ، طهران ، ۱۳۱۱-۱۳۱۳

1958 წელს მოჰამედ რამაზანიმ თეირანში ერთ წიგნად გამოცა თხზულების სამივე ტომი მ. ყაზვინის მიხედვით: کتاب تاریخ جهانگشای تالیف علا الدین

علا ملک بن بها الدین محمد بن محمد الجوینی ، بهمت محمد رمضانی ، تهران ، ۱۳۳۷

¹⁸ 'Ala Malik Juwaini, The History of the World-Conqueror, translated from the Persian by J. A. Boyle, I vol. I—II, Manchester, 1958; 'Ala-ad-Din 'Ala Malik Juwaini, Genghis Khan il conquistatore del mondo. Trad. di G. Scarcia, vol. I—II [Milano, 1932].

¹⁹ რ. კიკნაძე, უამთაღმწერლის სპარსული წყაროები, „კავკასიურ-ახლო-აღმოსავლური კრებული“, II, თბ., 1962.

მედ უფრო ფართოდ წარმოგვეჩინა ჯუვეინის მასალა და ამასთან, მთელი ამიერკავკასიის ვითარებაც გაგვეთვალისწინებინა. ამავე დროს, საჭიროდ ვცანით, გვეთარგმნა ჯუვეინის მოთხრობა მანგუ ყაენის საგადასახადო რეფორმის შესახებ, რადგან ამ რეფორმის ტალღა საქართველოსაც მოსწვდა. მართალია, ჩვენი ავტორი რამდენადმე გადაჭარბებით აფასებს მანგუს ამ ღონისძიების მნიშვნელობას და შედეგებს, მაგრამ ისიც ფაქტია, რომ სამეურნეო ცხოვრების ერთგვარი გამოცოცხლება ამ რეფორმას მაინც მოჰყვა.

* * *

სპარსული ტექსტი გადმოვწერეთ მირზა მოჰამედ ყაზვინის ცნობილი გამოცემიდან და აშიეზზეც ამავე გამოცემის გვერდებია ნაჩვენები.

ენა ჯუვეინის თხზულებისა საკმაოდ მაღალფარდოვანი და ღვარკნილია, თუმცა დიდად არ განსხვავდება კლასიკური სპარსული პროზის ენისაგან. ჯუვეინის თხზულების სინტაქსიც საკმაოდ თავისებურია, რაც იმით აიხსნება, რომ ავტორმა მთელი სიცოცხლე მონღოლთა შორის გაატარა²⁰. ჯუვეინი ხშირად მიმართავს სიტყვათა თამაშს და დიდ ოსტატობასაც იჩენს ამ საქმეში (საამისო მაგალითები მითითებული გვაქვს შენიშვნებში). თარგმნის დროს ჩვენ ვეცადეთ, თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის ფარგლებში, შეძლებისდაგვარად, ორიგინალის ენის ელფერიც შეგვენარჩუნებინა.

ათა მალიქ ჯუვეინის უხვად აქვს ჩართული თავის თხზულებაში სხვადასხვა ავტორთა სპარსული თუ არაბული ლექსები. ეს ლექსები, ისევე როგორც არაბული საღვთისმეტყველო გამოთქმებიც, რომელთაც კავშირი არ ჰქონდათ საისტორიო თხრობასთან, მეტწილად გამოვტოვეთ.

საქართველოს ისტორიის სპარსული წყაროების შესწავლა-გამომხეურებას დიდი ამაგი დასდო გამოჩენილმა ქართველმა ირანისტმა, აწ განსვენებულმა ვლადიმერ ფუთურიძემ. მან X—XIX სს. არაერთი სპარსული ძეგლი შეისწავლა, გამოკრიბა ცნობები საქართველოს შესახებ, თარგმნა ქართულად და გამოაქვეყნა სათანადო შენიშვნებით. ამ წყაროების მონაცემებს ახლა ფართოდ იყენებენ ქართველი ისტორიკოსები ჩვენი ქვეყნის წარსულის მრავალი სა-

²⁰ Н. В. Пигулевская, А. Ю. Якубовский, И. П. Петрушевский, Л. В. Строева, А. М. Беленицкий, История Ирана, Л., 1957, зг. 157.

ყურადღებო საკითხის გასარკვევად. მეცნიერს ათა მალიქ ჯუვეინის ცნობების თარგმნაც თვითონ ჰქონდა დაწყებული²¹, ზაგრამ სხვა სამუშაოთი დატვირთულმა (იმხანად იგი სპარსულ ისტორიულ საბუთებს ამზადებდა გამოსაცემად) ეს საქმე ჩვენ დაგვავალა და ყურადღებაც არ მოგვაკლო. ეს წიგნიც დაუვიწყარი ვლადიმერ ფუთურიძის ხსოვნას ეძღვნება.

---

²¹ იხ. ვ. ფუთურიძის გამოქვეყნებულ და გამოუქვეყნებელ ნაშრომთა სია, შეადგინა ა. ქეიშვილმა, „აღმოსავლური ფილოლოგია“, II, თბ., 1972, გვ. 33, № 41.

ალა აღ-ღინ ათა მალიმ ჯუჰეინი
თარინ-ე ჯაჰანგოშაძე
ხმოგები საქართველოს შესახებ

ქართული თარგმანი

ბოში პირველი

თხრობა იემესა და სუბუდაის წასვლისა
სულთან მოჰამედის კვალდაკვალ

ჩინგიზ-ხანი რომ სამარყანდს მიადგა¹ და ალყა შემოარტყა მას, აშბავი გაიგო, სულთანმა მოჰამედმა² თერმეზის წყალი გადალახა, თავისი ლაშქრის, დიდებულებისა და მხლებელთა დიდი ნაწილი ციხეებსა და სოფლებში დაქსაქსა, მასთან ცოტა ხალხიღა დარჩა და შეშინებული, გულდამძიმებული გადავიდა მდინარეზეო.

ჩინგიზ-ხანმა თქვა: „მანამდე, სანამ მის გარშემო ჯამაათი შეიკრიბებოდეს და სხვადასხვა მხრიდან დიდებულნი შეუერთდებოდნენ და შეეწეოდნენ, მისი საქმე უნდა მოვათავოთ და გული გავისუფთავოთ მისგან“. თავის გამოჩენილ ამირთაგან იემე³ და სუბუდაი აარჩია, რათა მას დადევნებოდნენ. მთელი ლაშქრიდან, რომელიც თან ახლდა, შეფარდებით ოცდაათი ათასი კაცი გამოჰყო, რომ თითოეული მათგანი და სულთნის ლაშქრის ათასი კაცი ისე იყვნენ [ერთმანეთის მიმართ], ვით მგელი და ცხვრის ფარა, ანდა როგორც გაკარვარებული ნაკვერჩხალი და ხმელი ლერწმიანი.

მონღოლებმა [ირანის] ერაყის ოლქებისა და ქალაქების მეტი წილი აიკლეს და დაარბიეს და იქიდან არდებილს წავიდნენ, გარემოცვით აიღეს ქალაქი, ხოლო [მცხოვრებნი] გაჟლიტეს და გაბარცვეს.

რაკი ზამთარი იდგა, იქიდან მულანს⁴ მიედნენ და ზამთარი იქ გაატარეს. იმ წელს დიდი თოვლი მოვიდა და გზები შეკრული იყო.

ჯემალ ად-დინ აი-აბემ⁵ ერთ ჯგუფთან ერთად ერაყში კვლავ შფოთი და არეულობა წამოიწყო და აჯანყდა. მათ ჰამადანში მყოფი შეპნენ⁶ მოკლეს, ალა ად-დოვლენ⁷ შეიპყრეს და გერითის ციხეში⁸ ჩააგდეს [მონღოლებისათვის] მორჩილების გამოცხადების გამო.

როცა გამოზატხულდა, იემე შეპნეს მოკვლის გამო შურის საძიებლად ერაყს მოვიდა. ჯემალ ად-დინ აი-აბე თუმცა მორჩილებით გამოეცხადა, მაგრამ ამან არ უშველა და ისიც სხვებთან ერთად მოკლეს.

იქიდან გაემართნენ და თავრიზი დაიმორჩილეს, მარადის, ნახ-ქევნისა და იმ ვილაიეთების [მოსახლეობა] ერთიანად გაელიტეს. ათაბეგი ხამუში⁹ მორჩილების გამოცხადებით ეახლა [იემეს] და მას სიგელი და ბეჰედი უბოძეს.

იქიდან არანს მოვიდნენ და ბაილაცანი აიღეს, მერე კი შირვანის გზას გაჰყენენ¹⁰ და დარუბანდს გავიდნენ. არავის ახსოვდა, რომ ოდესმე რომელსამე ლაშქარს გაეელო იქ ან საომრად მოსულიყო. [მონღოლებმა] ეშმაკობა იხმარეს¹¹ და ისე გაიარეს იქ.

თუშის¹² ლაშქარი ყივჩაყთა ველზე და იმ მიდამოებში იდგა. [იემესა და სუბუდაის რაზმები] იმათ შეუერთდნენ, იქიდან კი ჩინ-გიზ-ხანს ეახლნენ¹³.

თხრობა გუიუქ-ხანის ხანობის ტახტზე ასვლისა

იმ წელიწადს, როცა [უგედეი] ყაენი გამოეთხოვა სიცოცხლის სიმყუდროვეს და უარი თქვა ამ საზიზლარი ქვეყნის სიამოვნებებზე, მან ელჩები გაგზავნა გუიუქის სახმობლად¹⁴, რათა მას დაბრუნების სადავე მოეწია და თავისი განზრახვა და სურვილი [მამასთან] სასწრაფოდ ხლებისაკენ მიემართა. მიღებული ბრძანების შესაპამისად [გუიუქი] სიჩქარის უზანგს დააწვა და სისწრაფის აღვირი მიუშვა. როცა მოახლოვდა [დრო], ოდეს შეხება უბედურებისა, მანძილის სიშორის გამო რომ წარმოიქმნება, ახლოს ყოფნით უნდა განდევნილიყო, და უთანხმოებისა და განშორების საფარველი ჩამოხსნილიყო, განგების გარდაუვალი მაღალი ბრძანება აღსრულდა და აღარ აცალა, რომ განშორების უდაბნოში მყოფი მწყურვალნი შეერთების ანკარა ცივი წყლის ერთი წვეთით გამძღარიყვნენ და მამასა და შვილს ერთმანეთის მშვენების ხილვით დაეტკობთ მზერა. როცა ამ უსაშველო შემთხვევის ამბავი გუიუქს შეატყობინეს, აუცილებლად მიიჩნია, უფრო აჩქარებულიყო. მომხდარი ამბის

მწეხარებამ ის [ცხენიდან] მიწაზე არ ჩამოუშვა, სანამ ემელს¹⁵ არ მიაღწია. იქაც არ შეჩერებულა, რადგან ხმა დაირხა ოთეგინის¹⁶ მოსკლის შესახებ, და მამის ურდოს მიაშურა. მისი მოსვლით დაიმსხვრა [ხელისუფლებას] დახარბებულთა იმედები. [გუიუქი] იქვე მახლობლად დაბინავდა.

სახელმწიფოს მმართველობა კვლავ დედამისს, თურაქინა-ხათუნს ებარა და საქმეების გამგებლობაც მის ხელთ იყო. გუიუქი იასას¹⁷ და ადათის მიხედვით სახელმწიფო საქმეებში არ ერეოდა და არც ედავებოდა.

რაკი ელჩები გაგზავნეს ქვეყნის შორეულ თუ მახლობელ მხარეებში უფლისწულების და ნოინთა მოსაწვევად და სულთნების, მალიქებისა და მდივანთა სახმობლად, ბრძანების შესაბამისად ყველა დაიძრა თავისი საცხოვრისიდან და სამყოფელიდან.

[როცა გაზაფხული მოვიდა და ფარვარდინის თვე დადგა¹⁸], უფლისწულები თითოეული თავისი მხედრებით, მსახურებით, ლაშქრითა და ამალით მოვიდნენ. ადამიანის თვალი გაოცდა მათი წყობით და მტრის სიამოვნების წყარო აღმოვჩნდა მათი ურთიერთთანხმობით. ჯერ სორყოთანი ბიქი და მისი ვაჟები მოვიდნენ ისე აღჭურვილ-შეიარაღებული, რომ არც თვალს ენახა და არც ყურს სმენოდა. აღმოსავლეთიდან მოვიდნენ ქუთანი¹⁹ თავისი შვილებით, ოთეგინი ვაჟებით, ელჩითა და სხვა ბიძები და ბიძაშვილები, ვინც იმ მხარეში ბინადრობდა. ჩაღათაის ურდოდან მოვიდნენ ყარა, იესუ, ბური, ბაიდარი, იესუნ-ბოლა და სხვა შვილიშვილები და შვილთა შვილები²⁰. საყსინისა და ბოლდარის მხარიდან, რაკი ბათო პირადად არ მოვიდა, თავისი უფროსი ძმა ჰორდუ და უმცროსი ძმები — შიბანი, ბერქე, ბერქეჩარი და თოლა-თემური გამოგზავნა. საპატიო ნოინები და წინამძღოლი ამირები, რომლებიც სხვადასხვა დაჯგუფებას ეკუთვნოდნენ, უფლისწულებს ეახლნენ. ხატაეთიდან²¹ მოვიდნენ ამირები და დიდი მოხელენი; მავერანნაპირიდან და თურქესტანიდან — ამირ მას'უდ-ბეგი და მასთან ერთად იმ მხარეთა დიდებულნი; ამირ არღუნთან ერთად — ხორასნის, ერაყის, ლურის, აზერბაიჯანისა და შირვანის სახელმობვეკილი და დიდებული პირნი. რუმიდან მოვიდა სულთანი როქნ ად-დინი²² და თავაჯორის სულთანი²³; საქართველოდან — ორივე დავითი²⁴; ალეპოდან — ალეპოს პატრონის²⁵ ძმა; მოსულიდან სულთან ბედრ ად-დინ ლუ'ლუს²⁶ ელჩი; მშვიდობის ქალაქ ბაღდადიდან — მთავარი ყადი ფახრ ად-დინი; აგრეთვე [მოვიდნენ] არზრუმის სულთანი²⁷, ფრანკთა ელჩები და. ასევე, ქერმანიდან და ფარსიდან; ალამუთის [მბრძანებლის]

ალა აღ-დინისაგან²⁸ ყოველთნის საპატიო კაცნი — შეჰაბ აღ-დინი და შამს აღ-დინი.

ეს ხალხი თითოეული იმოდენა ბარგით გამოცხადდა, ასეთ საწეფო კარს რომ შეეფერებოდა. სხვა მხარეებიდან იმდენი ელჩი და დესპანი იყო, რომ დაახლოებით ორი ათასი ხარგა მოამზადდეს მათთვის. [მოვიდნენ აგრეთვე] ვაჭრები მაშრიყისა და მალრბის ძვირფასი და იშვიათი საქონლით. როცა შეიკრიბა ეს თავყრილობა, რომლის მსგავსი არც ენახა ვინმეს და არც მათიანეებში წაეკითხა, ხალხის სიმრავლისაგან ფართო ველი ვიწრო შეიქნა და ურდოს მიდამოებში ცხენიდან ჩამოსახდომი და ფეხის დასადგმელი ადგილის შოვნაც გაჭირდა... საქმელ-სასმელი ძალიან გაძვირდა და ბალახიც კი აღარ დარჩა ცხენებისა და სასაპალნე პირუტყვისათვის.

მთავარი უფლისწულები შეთანხმდნენ, რომ ყანის ერთ-ერთი შვილისთვის ჩაებარებინათ სახანოს საქმეები და გადაეცათ სახელმწიფოს გასაღებები. ქუთანი ილტვოდა ამ პატივისცენ იმ მიზეზით, რომ პაპამისმა ურთხელ რაღაც ანიშნა. სხვები იმ აზრისა იყვნენ, რომ სირამუნი²⁹ როცა გაიზრდებოდა, შესაფერისი იქნებოდა იმისათვის. რათა სახელმწიფო საქმეებით აღეჭურვათ. [უგედვი ყანის] ვაყებს შორის გუიუქი განთქმული და ცნობილი იყო სიძლიერით, უღმობლობით, სიამაყითა და მბრძანებლობით. ის ძმებზე უფროსი იყო, ძნელი საქმეების მოგვარების დიდი გამოცდილება ჰქონდა. ლხინიც ენახა და ჰირიც. ქუთანი ცოტათი ავადმყოფობდა, სირამუნი კი ჯერ ბავშვი იყო. ამასთან, თურაქინა-ხათუნი გუიუქის მხარეს იქერდა, ბიქიც თავისი ვაყიშვილებით მასთან იყო, ნოინებისა და დიდებულთა უმეტესობაც მათ ემხრობოდა ამ საქმეში. ამგვარად. შეთანხმდნენ, რომ ხანობა გუიუქისთვის მიეცათ და სახელმწიფოს ტახტზე აეყვანათ იგი. გუიუქი წესისამებრ უარზე იდგა და ხან ამას ასახელებდა, ხან იმას. ბოლოს მისანთა მიერ შერჩეულ დღეს, ყველა უფლისწული შეიკრიბა, ქუდები მოიხადეს, ქაშრები შეიხსნეს. იესუმ ერთი ხელი დაუჭირა, ჰორდუმ — მეორე და მბრძანებლობის ტახტზე და ფადიშაჰობის სასთაულზე დასვეს და თასები ასწიეს. მერე იქ მყოფმა და სამეფო კარავს გარეთ შეკრებილმა ხალხმა სამგზის მოიყარა მუხლი და გუიუქ-ხანი უწოდეს მას. თავისი ადათისამებრ წერილობითი პირობა მისცეს, რომ მის სიტყვას და ბრძანებას არ გადავიდოდნენ. მერე ლოცვა წარმოთქვეს, ამის შემდეგ სამეფო კარვიდან გარეთ გავიდნენ და სამგზის თავყანის სცეს მზეს. როდესაც [გუიუქ-ხანი] კვლავ დიდების ტახტზე დაბრძანდა, უფლისწულები მის ხელმარჯვნივ დასხდნენ სკამებზე, ხო-

ლო ხათუნები — ხელმარცხნივ, ყოველი მათგანი მომეტებულად სანდომიანი, ვითარცა ძვირფასი მარგალიტი...

ღროს ტარებას რომ მორჩნენ, [ყაენმა] ბრძანა გაეხსნათ ძველი და ახალი ხაზინა და გაემზადებინათ ძვირფასეულობა, ნაღდი ფული და ტანსაცმელი. ამ მნიშვნელოვანი საქმის განბჭობა და იმ საქონლის დარიგება ჩააბარა სორყოთანი ბიქის საზრიანობასა და კეთილგონიერებას, რომელიც იმ ყურულთაიზე ყველაზე უფრო დიდი ხელისუფალი იყო. პირველ რიგში გასცეს წილი ქვეყნის დამპყრობი ჩინგიზ-ხანის მოდგმისა და ტომის იქ მყოფი უფლისწული ვაყების და ქალებისა; ყოველმა კაცმა, ვინც მათ ემსახურებოდა და ახლდა, დიდებულმა თუ მდაბიომ, დიდმა თუ პატარამ, ყველამ ასევე მიიღო საჩუქარი. შემდეგ რიგით მიიღეს ნოინებმა, ღუმნის, ათასეულის, ასეულისა და ათეულის ამირებმა, აგრეთვე, რაოდენობის მიხედვით, თითოეული მათგანის თანაშემწეებმა და დამხმარებმა. ასევე მიიღეს სულთნებმა, მალიქებმა, მდივნებმა, დიდმა მოხელეებმა და მათმა ზელქვეითებმა. ვინც კი იყო სხვა ვინმე ყაენის კარზე, თავისი წილის გარეშე არავინ დარჩა და ყველამ მიიღო შესაფერი სარგო და სრული წილი. ამას რომ მორჩნენ, მნიშვნელოვანი სახელმწიფო საქმეების განხილვას შეუდგნენ...

ამის შემდეგ ლაშქრის საქმეზე და ქვეყნის სხვადასხვა მხარეს მის დაგზავნაზე მოითათბირეს. რაკი გამოირკვა, რომ ხატაეთის სარტყელში მდებარე მანზი³⁰, რომელიც იმ მხარის უშორესი ნაწილია, მორჩილებიდან გამოსულიყო და გამგონობის საზღვარს გადასცდენოდა, სუბუდაი ბაჰადური და ჯალან ნოინი დანიშნა დიდი ლაშქრითა და მრავალრიცხოვანი სპით იმ მხარეს წასასვლელად; ასევე თანგუთისა და სოლანგაის მხარეშიც; დასავლეთისაკენ გაგზავნა ელჩიგათი და დიდი ლაშქარი. [ყაენმა] ბრძანა, რომ თითოეული უფლისწულის ლაშქრის ათი კაციდან ორი მას (ელჩიგათის) შეერთებოდა და, ვინც კი იმ საზღვრებში იყო, ყველა ცხენზე შემჯდარიყო, ათი თაზიქიდან³¹ ორი გაპყოლოდა და თავდაპირველად მულქიდებიდან³² დაეწყათ. შეთანხმდნენ, რომ თვითონ ყაენიც კვალდაკვალ გაპყვებოდა. თუმცა მთელი ლაშქარი და ხალხი ელჩიგათის დაუმორჩილა, მაგრამ საგანგებოდ ჩააბარა მას რუმის, საქართველოს, ალეპოს, მოსულისა და დიარბექრის³³ საქმეები, რათა სხვა არავინ ჩარეულიყო და იმ ადგილების სულთნებსა და ჰაქიმებს მის წინაშე ეგოთ პასუხი იქაურ გადასახადებზე. ხატაეთის ქვეყანა მან დიდ საქებს იალაყაჩს [ჩააბარა], ხოლო მევერანანპარი, თურქესტანი და სხვა ქვეყნები, რომლებიც ამირ მას'ულდ-ბეგის³⁴ მფლობელობაში იყო, მასვე უბოძა. ერაყი, აზერბაიჯანი, შირვანი, ლური, ქერმანი,

ფარსი და ინდოსტანის მხარე ამირ არღუნს ჩააბარა. ყოველ ამირსა და მალიქს, რომლებიც თითოეულ მათგანს ემორჩილებოდნენ, იარლიყი და ფაიზა³⁵ უბოძა მაშინ; მნიშვნელოვანი საქმეები ჩააბარა მათ და ვეფხვისთავიანი ფაიზებისა და იარლიყების ბოძებით გამოარჩია. რუმის სასულთნო სულთან როქნ ად-დინს გადასცა იმის გამო, რომ ის მორჩილებით ეახლა. მისი უფროსი ძმა³⁶ კი გადააყენა. ყიზ-მალიქის³⁷ ძე დავითი მეორე დავითის ბრძანებას დაუმორჩილა. თავავორისა და ალექოს სულთნებს და აგრეთვე ელჩებს, იარლიყები მიეცათ. ბაღდადის ელჩს ჩამოართვეს იარლიყი, რომელიც პატივით გადაეცათ მისთვის, და [ყაენმა] რისხვით აღსავსე ეპისტოლე გაუგზავნა მართლმორწმუნეთა მეთაურს იმ საჩივრის გამო, ჩორმალუნის ვაჟმა სირამუნმა რომ შეიტანა. ალაშუთის ელჩები დამცირებით და ავდებულად გაისტუმრა და მათ მოტანილ წერილზე საკადრისი უხეში პასუხი მისწერეს.

რაკი ამ მნიშვნელოვან და დიდ საქმეებს მორჩნენ, ნებართვის მიღებისა და პატივისცემის წესების შესრულების შემდეგ, უფლისწულები წაყიდ-წამოვიდნენ და გუიუქ-ხანის ნაბრძანებისა და ნათქვამის შესაბამისად ლაშქართა გაგზავნის საქმის მოწესრიგებას და ამირების დანიშნვას შეეღებნენ.

ბოში ამირი

თხრობა სულთან ჯალალ ად-დინის ბაღდადისკენ წასვლისა

621 წლის დამდეგს³⁸ [ჯალალ ად-დინმა] გადაწყვიტა თუშთარს წასულიყო და ზამთარი იქ გაეტარებინა. ელჩი ფაჰლავანი ორი ათასი კაცით მეწინავედ გაგზავნა მზევრავად, თვითონ კი უკან მიჰყვა. გზაში სოლეიმან-შაჰი³⁹ ეახლა და თავისი და მიათხოვა. როცა სულთანმა მიიღწია შაბურ-ხასთს⁴⁰ (შაბურ-ხასთი დიდი, ცნობილი და სახელგანთქმული ქალაქი იყო და იქსენიება მატრიანეებში, [თუმცა] მხოლოდ ნანგრევები იყო მისგან დარჩენილი), ერთ თვეს დარჩა იქ და ლურის ამირები ეახლნენ. როცა ცნენები მოლონიერდნენ, ბაღდადის გზით დაიძრა იმ იმედით, რომ მართლმორწმუნეთა მბრძანებელი ან-ნასირ ლი-დინ ალაჰი⁴¹ დახმარებას გაუწევდა და მას ზღუდედ აღმართავდა მტრის წინააღმდეგ. [ჯალალ ად-დინმა] შიკრიკი გაგზავნა, რათა თავისი მისვლა და ჩანაფიქრი ეუწყებინა [ხალიფასთვის]. მართლმორწმუნეთა მბრძანებელმა ამ სიტყვებს ყურადღება არ მიაქცია, რადგან ჯერაც გულში ედო შურისძიების გრძობა იმის გამო, რაც მისი მამისა და პაპისაგან ეწვნია წარსულში. მან ამირო-

ბის ხარისხამდე მიღწეულ ნასყიდ მონათაგან ყოშ-თემური დანიშნა ოცი ათასი გულადი ადამიანითა და მამაცი გმირით, რათა სულთანი ჯალალ ად-დინი მისი ქვეყნიდან გაედევნათ. [ამავე დროს] საფოსტო მტრედები აფრინეს ირბილისკენ, რათა მოზაფარ ად-დინსაც⁴² ათი ათასი კაცი გამოეგზავნა, რომ სულთანი შუაში მოექციათ.

ყოშ-თემური, მანამდე სანამ ირბილის ლაშქრის მოსვლის დრო მოაწევდა, თავისი [ჯარის] რაოდენობის სიმრავლითა და სულთნის შემწე [ლაშქრის] მცირერიცხოვნებით გათამამებული ადგილიდან დაიძრა. როცა სულთანი მოახლოვდა. კაცი გაუგზავნა ყოშ-თემურს: „ჩვენი ამ მხარეს წამოსვლის მიზანი მართლმორწმუნეთა მბრძანებლის ფართო ჩრდილის ქვეშ თავშესაფრის ძიება არის, რადგან ძლიერმა მტერმა გაიმარჯვა და გაბატონდა [ისლამის] ქვეყნებსა და ღვთისმოსავ ადამიანებზე; ვერცერთმა ლაშქარმა ვერ გაუწია მათ წინააღმდეგობა. თუ ხალიფასავან შემწეობას მივიღებ და მისი მხარდაჭერა მექნება, იმ ჯამათის დამარცხება ჩემი საქმეა“.

ყოშ-თემურმა ამ რჩევას წაუყრუა და ლაშქრის რიგები [საბრძოლველად] გააწყო. სულთანსაც სხვა გზა არა ჰქონდა, ბრძოლისა და წინააღმდეგობისათვის უნდა მომზადებულიყო. რაკი მისი ხალხი [ყოშ-თემურის] ლაშქრის მეთაღდაც არ შეადგენდა, ერთი რაზმი ჩასაფრებული ჰყავდა, თვითონ კი ხუთასი მხედრით იღგა. ორ-სამჯერ მათ ცენტრსა და ფრთებზე იერიში მიიტანა და [ისევე] ზურგი აქცია. ყოშ-თემურის ლაშქარს ეგონა, [ჯალალ ად-დინის] ჯარი გაიქცაო და გამოედევნენ. საფარში ჩამჯდარი ხალხი მათ ზურგში აღმოჩნდა; სულთანიც შემობრუნდა, თავს დაესხა მათ და გააქცია. სულთანი მათ ღვენაში ბაღდადის სანახებამდე მივიდა, იქიდან გამზობრუნდა და დაყუყისკენ წავიდა და ძარცვა-გლეჯის ცეცხლი დაანთო იმ ოლქში.

იქ რომ ჩაიარა. მსტოვრები მიუვიდნენ: მოზაფარ ად-დინი ანლოვდებაო ირბილის ლაშქრით. წინ ბარგი გამოუგზავნია და უნდა, რომ მოეზადოს და სულთანს საფრიდან შეუტოსო. სულთანმა თავის ალაღს უბრძანა, გზა განეგრძო, თვითონ კი გულოვან მხედართა თანხლებით მთას დაუარა. როგორც კი შეიტყო, [მტრის] ლაშქარმა ჩაიარაო, მაშინვე ვეშაპის მსგავსი მამაცებით შეუტია და მოულოდნელად თავს დაესხა მოზაფარ ად-დინს. როცა ეს უკანასკნელი მის ხელთ აღმოჩნდა, სულთანმა სავალდებულოდ მიიჩნია ხელმწიფეთათვის საპატიო და სასახლო წესი შეწყალებისა და პატიებისა, ოღონდ ნება არ მისცა გზა განეგრძო იქით, საითაც მიდიოდა. მოზაფარ ად-დინი დარცხვენილი იყო თავისი ნამოქმედარის გამო და პატიებას ითხოვდა, თან სინანულს გამოსთქვამდა, რომ დღემდე

სულთნის შუქმფინარი აზრების შესახებ არაფერი გამეგო და არც მისი უწყინარობისა და სიმტკიცის ამბავი ვიცოდით. სულთანმა ამის საპასუხოდ ფაღიშაჰური სიტყვები წარმოსთქვა და, რაკი მოზაფარ აღ-დინის [გამგებლობის] დროს, მიუხედავად ლური და ქურთი ქვეშევრდომებისა, რომელთაც მლოცველთა სისხლის დაღვრა ალალ საქმედ მიაჩნდათ, გზები მაინც უშიშარი იყო და შფოთიც დაცხრა, აქო და აღიდა იგი, მრავალი საჩუქარი უბოძა და წყალობა უყო. მოზაფარ აღ-დინი სულთნის მითითებითა და ნებართვით [თავის ქალაქში] დაბრუნდა და სხვადასხვაგვარი სამსახურის გაწევით ყოველნაირად ცდილობდა მისი კეთილგანწყობილება მოეპოვებინა.

იმ მხარიდან სულთანი არანისა და აზერბაიჯანისკენ დაიძრა. იმ დროს ათაბეგი უზბეგი⁴³ იყო [იქაურობის] გამგებელი. მას შებრძოლების ძალა არა ჰქონდა, მარტო გაიქცა თავრიზიდან და თავისი მეუღლე მალიქა, სულთან თორღულის⁴⁴ ასული, ქალაქში დასტოვა.

ერთი სიტყვით, [ჯალალ აღ-დინი] რომ თავრიზის კარს მიადგა და ალყა შემოარტყა, ათაბეგის დიდებულნი და ამაღა იქ იმყოფებოდნენ და სასტიკ წინააღმდეგობას უწევდნენ. როცა მალიქამ დაატყო, რომ სულთნის მოგერიება შეუძლებელი იყო, და თან რაკი გულში ათაბეგისაგან შეურაცხყოფილი იყო, სულთანს საიდუმლოდ კაცი გაუგზავნა და აცნობა ის სიძულვილი, რაც თავისი ქმრის, ათაბეგის მიმართ ჰქონდა. მანვე გაუგზავნა ბაღდადისა და შამის იმამთა ფეთხები⁴⁵ იმის თაობაზე, რომ სამგზის განქორწინება, რაც [აქამდე] პირობითი იყო, ნებადართულიაო. თან სულთანთან დაზავების ვადა დათქვეს, რათა მალიქა თავისი ავლა-დიდებით ნახქევანს წასულიყო. ამის შემდეგ სულთანიც ნახქევანს მივიდოდა და შეირთავდა. მან ბეჰედი გაუგზავნა მალიქას ნიშნად.

ორი დღის შემდეგ მალიქამ ქალაქის ამირებსა და დიდებულთ უხმო და უთხრა: „დიდი სულთანი ჩამოხდა ჩვენი ქალაქის მახლობლად. ათაბეგს მისი მოგერიებისა და განდევნის ძალა არა ჰქონდა. მაგრამ, თუ მასთან ზავი და მშვიდობა არ დაიდო და ქალაქი ბრძოლით აიღო, იმასვე გვიხამს, რაც მამამისმა ქალაქ სამარყანდში მოიმოქმედა. თუ მიზანშეწონილად მივიჩნევთ, ყადიები და გამოჩენილი პირები გავუგზავნოთ და შეთანხმება დავდოთ, რომ ზიანს არ მიაყენებს ათაბეგის ჰარამხანას და მის ქვეშევრდომთ და ხელს არ შეუშლის, რომ სადაც უნდათ, წავიდნენ. ქალაქი კი მას გადავცეთ. რაც ჩემმა გონებამ საჭიროდ სცნო, ეს არის. თქვენ ათაბეგის დიდი მოხელენი ხართ, რაც სასარგებლოდ მიგაჩნიათ, უნდა სთქვათ“. ყველამ ერთხმად განაცხადა, მალიქას აზრი მეფური აზრია და ბრძნუ-

ლი ჩანაფიქრიაო. მთავარი ყადი იზ ად-დინ ყაზვინი, რომელიც თავისი დროის მეცნიერ და სწავლულ კაცთა შორის უწარჩინებულესი იყო. კარისკაცთა გვუფთან ერთად სულთანს აახლეს და პატიებას და შეწყალებას ეაჯნენ იმ პირობით, რომ მალიქას და ათაბეგის ჯალაბობას წინააღმდეგობას არ გაუწევდნენ, რომ სადაც უნდოდათ. წასულიყვნენ. სულთანმა მათი თხოვნა დააკმაყოფილა და ნება დართო. თუკი სურდათ, წასულიყვნენ.

მეორე დღეს, როცა ზეცის ხელმა მზის მახვილი ჰორიზონტის ქარქაშიდან ამოიღო, ათაბეგის დიდებულნი და ამირები და ქალაქის წარჩინებული პირები ერთად ეახლნენ სულთანს მისალმებ კარავში და სხვადასხვანაირი საჩუქრები და მოსაკითხი მიართვეს. ისინი ეამბორნენ ხალიჩას, რომლის თავზე ზეცა ქოლგად იყო გადაშლილი, და სულთნის შუბლზე მხიარულების, სიმხნევისა და კეთილშობილი თვისებების კვალი იხილეს.

მალიქამ თავისი განწყობილების შესაბამისად ხოცს გამგზავრება ინება¹⁶; სულთანიც 622 წელს¹⁷ დიდებით შევიდა ქალაქში და მცხოვრებნი მის მისვლას მიესალმნენ. სულთანი რამდენიმე დღე დარჩა იქ, მერე კი ნახქევანს მივიდა, იმამთა ფეთეების თანახმად მალიქას დაეუფლა და ათაბეგის სავალ ბილიკზე შედგა¹⁸.

ათაბეგი იმ დროს ალინჯის ციხეში¹⁹ იმყოფებოდა. სულთნის ნახქევანს მისვლის ამბავი რომ შეიტყო, მიხვდა, რაც ჰქონდა განზრახული. შინაგანი განუკურნავი დარდი ამ გარეგანი მიზეზით გამოაჩნდა და იმავე დღეს სევდისა და მწუხარებისაგან სულიც განუტევა.

გულახდილად რომ ითქვას, უწესო საქციელი, განსაკუთრებით, რაც ოჯახსა და ჰარამხანას ეხება, ყველა ადათის მიხედვით დასაგმობია. ამ საძაგელი მოქმედების და გასაკიცხი საქმეების მსგავსი ქცევა მხოლოდ ზიზლს იწვევს.

თხრობა სულთნის, ქართველებისა და მათი დარბევის შესახებ

როცა განგებამ, როგორც მისი ადათი და წესია, ათაბეგის სახელმწიფო გაანადგურა და მისი სამფლობელო სულთან ჯალალ ად-დინს გადასცა. ხოლო მახლობლებმა და მსახურებმა ყოველი მხრიდან მისკენ იბრუნეს პირი, უგვანო და ურწმუნო ქართველებმა განიმტყიცეს ხარბი სურვილი ვილაიეთის დასაკუთრებისა, რათა პირველ რიგში სულთანი განედევნათ და თავრიზის მხარე დაეპყროთ. შემდეგ ბაღდადს წასულიყვნენ, კათალიკოსი დაესვათ ხალიფას ად-

გილზე, მეჩეთები ეკლესიებით და ქვეშარიტება სიცრუით შეეცვა-
ლათ. ამ პატივმოყვარე სურვილისა და ამპარტავანი უგუნურების
გამო, თავისი ხალხის სიმამაცისა და ბასრი შუბებისა და მახვილების
იმედით ჯარი შეკრიბეს, ოცდაათ ათასზე მეტი კაცი გაამზადეს და
დაიძრნენ.

სულთანს რომ ეს ამბავი მიუვიდა, თუმცა მისი რაზმი ჯერ მრავ-
ალრიცხოვანი არ იყო და მისი აწეწილი საქმეებიც ჯერ არ იყო
გამოსწორებული, იმ რაზმით, რაც ჰყავდა, ბევრი ფიქრისა და ყოყ-
მანის გარეშე ქართველებისკენ დაიძრა. იმ დროს, როცა განთიადის
შუქი ღამის წყვდიადს სდევნიდა, [ჯალალ ად-დინმა] ქართველთა
ბანაკს⁵⁰ მიადგინა გარნიის⁵¹ ხეობაში, სადაც ისინი ღვინით მთვრალ-
ები და გაღეშილები იყვნენ.

სანამ ქართველები ხელს აღმართავდნენ საომრად, სულთანს
თავს დაესხა და კარგი გამარჯვება მოიპოვა მათზე. გარნიის ვიწ-
რო ხეობაში ერთი გამოქვაბული იყო, ბრძენის ფიქრებით ღრმა.
ქართველები როგორც იყვნენ, ისევე ცხენდაცხენ გარბოდნენ და იმ
გამოქვაბულს აფარებდნენ თავს.

ეპოქის ყოველგვარი არეულობისა და შფოთვის ამტეხთა მეთა-
ურები შალვა და ივანე სხვა ქართველ დიდებულებთან ერთად შე-
იბყრეს, ბორკილებში ჩასვეს და სულთანს მიჰგვარეს. შალვა ადის
[ტომის]⁵² მამაკაცს ჰვავდა ტანის სიდიდითა და წარმოსადგეგობით.
კეთილშობილი ღირსებითა და ძლიერებით. სულთნის წინაშე რომ
წარდგნენ, ჰკითხა: „რა იქნა შენი მძვინვარება, რომ გაიძახოდი, სად
არის ზულ-ფაყარის⁵³ პატრონი, რომ [ჩემი] ბასრი ხმლის დარტყმა
იზილოსო?“. შალვამ მიუგო, ეს საქმე სულთნის კეთილმა ბედმა
ჰქმნაო. ამის შემდეგ ისლამის მიღება შესთავაზეს. მან უპასუხა:
„დეჰყანებს ასეთი წესი აქვთ, რომ ბოსტნებშია ავი თვალის წინა-
აღმდეგ სახედრის თავს ჰკიდებენ. შალვაც ვირის თავი იქნება ის-
ლამის ბაღის მწვანეში“. მაგრამ თვითონ კი, უკაცრავად პასუხია,
ნამდვილი უკანალი იყო ვირისა.

ერთი სიტყვით, როცა გამარჯვებულმა და ძღვევამოსილმა
სულთანმა დედაქალაქ თავრიზს მიადგინა. მისი შიშით იმ ოლქებში
გულები ძრწოლამ, ხოლო მტრები ელდამ მოიცვა. მისი ლაშქარი
წინანდელთან შედარებით გაიზარდა. შალვასა და ივანეს პატივით
მოეპყრა და, იმ განზრახვით რომ, საქართველოს დაპყრობაში და-
მეხმარებიანო, დამატებითი წყალობის სახით მარანდი, სალმასი,
ურმია და უშნუ⁵⁴ უბოძა.

[ჯალალ ად-დინმა] ქვეითებისა და მხედართაგან შემდგარი დი-
დი ლაშქარი გაამზადა და შალვა და ივანე მასთან ერთად გაგზავ-

ნა⁵⁵. ისინი მისი განწყობილების შესაფერ სიტყვებს ეუბნებოდნენ, ყოველგვარ ვალდებულებას და მოვალეობას კისრულობდნენ და ცრუ დაპირებებით აქეზებდნენ სულთანს; უნდაოდათ მუხანათობის თოკით სიკვდილის ქაში ჩაეჩხათ იგი და მელისებური მოქმედებით ის ავაზას ბუნების ლომი [თავიანთი] მზაკვრობის ბორკილით შეებოკათ.

სულთანმა გადაწყვიტა მარტო შეხვედროდა თავის ქალს. არა ფეულით ნასყიდ მხევალს⁵⁶, და ხოისკენ დაიძრა. იქიდან საქართველოსკენ წავიდა და დღინში, რომელიც საქართველოს საზღვარია, ერთმანეთს შეუერთდნენ. სულთანმა უპირველეს ყოვლისა მალექ თაშთდარი დესპანად გაგზავნა ყიზ-მალიქთან. ეს ყიზ-მალიქი ქალი იყო და მთელი საქართველოს ფადიშაჰი გახლდათ. მართლმორწმუნეთა მბრძანებელ აბუ ბაქრის⁵⁷ შესახებ, — ღმერთი იყოს მისი მწყალობელი, — არსებობს თქმულება, რომ, როდესაც ამბავი მიუვიდა. ირანის შაჰი ქალიაო, უთქვამს: „მდაბალია ის, რომ თავისი საქმეები ქალისათვის ჩაუბარებია“.

ერთ დღეს მალექ თაშთდარი მდინარე მტკვრის ნაპირას იდგა. შალვასგან მომავალი ერთი მთვრალი მღვდელი, რომელსაც ქეშიშს უწოდებენ, მალექ თაშთდარს მიეჭრა და უთხრა: „მალე მალიქი“⁵⁸ ლაშქარს დაძრავს, რათა მარჯაბის ველზე შემოვერტყათ სულთანს ლაშქრიანად და სამაგიერო შურისგება მიეუზლოთ მას“. მალექ თაშთდარმა ის მღვდელი მაშინვე მოჰკლა და სწრაფმფრენი ჩიტივით გაეჩქარა სულთანთან. დილა ადრიათ, როცა მუეძინების ხმამ მართლმორწმუნენი გააღვიძა, სულთანთან მიაღწია და საქმის ნამდვილი მდგომარეობა და ქეშმარიტების გზას აცდენილი ხალხის მზაკვრობის ამბავი აუწყა. [ჯალალ ად-დინმა] ბრძანა, იმისათვის რომ გამოვეცადოთ და შევემოწმოთ, შალვა და ივანე აქ მომგვარეთო და სხვა ორმოცი [ქართველი] ამირიც მოიყვანეთო მათთან ერთად. [როცა მოიყვანეს], უთხრა: „მინდა რჩევა გკითხოთ, რომელი გზა უკეთესია, ყარსისა თუ მარჯაბის ხეობის?“ შალვამ და ამირებმა მიუგეს: „ყარსის გზაზე გამაგრებული ქალაქებია, იქ გავლა გაძნელდება. მარჯაბის გზა კი უშალა გზაა და უფრო ახლოა თბილისთან“⁵⁹. როცა იქ მივალთ, სულთნის [გამოჩენის] ხმაზე იმათი ლაშქარი გაიფანტება და თბილისის ვილაიეთს დავიკავებთ და დავიპყრობთ“.

რაკი სულთნისთვის ამ თვალთმაქცი ადამიანების უხამსი მრწამსის ნამდვილი ამბავი ცნობილი შეიქნა, წამოდგა, ხელში ნაჭერი ხმალი წელზე შემოჰკრა შალვას, შუაზე გაკვეთა და ხმალი შეღება მისი სისხლით. თანაც ბრძანა, ყველა დანარჩენიც ჯოჯოხეთში გაგზავნე-

თო⁶⁰. მერე თავის ამირებს რჩევა ჰკითხა, რომელი გზით წავიდეთ. ყველამ თავისი შეხედულება თქვა. ბოლოს სულთანმა ბრძანა, ჩემი აზრი ასეთია, რომ რაკი იმათ შალვასა და ივანეს შესახებ არაფერი იციან და მათგან ამბავს ელოდებიან, მოულოდნელად უნდა დავესხათო თავს. მისი აზრის თანახმად, ათი ათასი გულოვანი კაცი სასწრაფოდ დაიძრა და იარეს ბანდ-ე ფამბას⁶¹ ხეობის კალთამდე, რომელზე გადაფრენა მხოლოდ არწივს შეეძლო. [ჩალალ ად-დინი] ცხენიდან ჩამოხდა და ლაშქარიც ფეხდაფეხ მიჰყვა. მთის თხები მის სვლას რომ ხედავდნენ, ქვეითად სიარულის გამო დარცხვენინი და შეშინებულნი თავდაყირა ცვიოდნენ მთიდან. როდესაც განთიადის ნაკადულები აჩუხჩუხდა, იმ გარყვნილებამდე მიაღწიეს. ორივე მხრით სასტიკი ბრძოლა გაიმართა და ისარსა და ხმალზე იტაცეს ხელი, სანამ ბოლოს და ბოლოს ქეშმარიტებამ არ სძლია სიცრუეს, წარმართთა სექტის დიდი ნაწილი მოსპობის მახეში მოხვდა და ცდომილი ხალხი დამღუპველმა გველებმა დაკბინეს. სულთნის მომხრეებმა გაიმარჯვეს, ხოლო ეშმაკის მეგობრები იძლივნენ.

იმ დღეს დაღამებისთანავე იქვე დაიბანაკეს. მეორე დღეს... ლორეს ველზე მივიდნენ. ისეთი მტვერი დადგა, რომ კაცი ველარ ცნობდა ერთმანეთს. როცა მტვერი ჩადგა და მზე ამოვიდა, დაინახეს ქართველები, რომლებიც მახეში გაბმული ნადირივით ხუთ-ხუთ და ათ-ათ კაციან ჯგუფებად შეგროვილიყვნენ. ვინც კი დაინახავდა ქართველს, იქვე ჰკლავდა, სანამ ამრიგად ბევრი არ გაწყდა და თავისიანებს არ მიჰყვა. ლორეს ამანი უბოძა [ჩალალ ად-დინმა]. იქიდან ალიაბადის⁶² ციხისკენ გაემართა. [მეციხოვნეებმა] შეწყალება ითხოვეს და მათთვისაც არ მიუყენებიათ ზიანი. მოჰპარამისა და საფარის თვეების განმავლობაში [სულთანი] ლაშქართან იმყოფებოდა, მაგრამ როგორც კი რაბი ალ-აველის ახალი მთვარე იხილეს⁶³, სულთანმა ნადირობა ისურვა და მარტო გაემართა რამდენიმე მხედრის თანხლებით. ქართველებმა რომ ეს შეიტყვეს, ხუთასი კაცი, ნაცადი ვაჟაკები, გაგზავნეს, იქნებ სულთანი მოულოდნელად დავიჭიროთ ეშმაკობის ქამანდით და ისლამის ცეცხლი ჩავაქროთო.

სულთანმა რომ შორიდან დაინახა ისინი, მიხვდა, დიდი წარლენა მოდისო. მაგრამ იმ იმედით, რომ ბედის ქართა მხრიდან, ძლევამოსილი და დიდებული ღვთის შეწევნით, ნიავე დაბერავს და უბედურების მტვერს შეაყრის თვალებში ამ უმსგავსოებსო, ბრძოლაში ჩაება. იგი პირადად ესხმოდა თავს ისე, რომ ერთი კაცი ხუთასს ერეკებოდა და ყოველ ჯერზე რამდენიმე მათგანს ანარცხებდა ძირს. სულთნის ლაშქარმა რომ ეს ამბავი შეიტყო, ერთი რაზმი მოვიდა მის დასახმარებლად. იმ საძაგლებს ყოველ წამს მოსდიოდათ ხალხი,

სანამ ათი ათას კაცზე მეტი არ შეიყარა. ორხანმა⁶⁴ თბილისის მახლობლად შეაფარა თავი და იქაურ ლაშქარს აკავებდა; ამასობაში სულთანი თავისიანების ერთი რაზმით თავბირის ძახილით თავს დაესხა იმ უგვანოებს და ხმლისა და შუბის მარჯვნივ თუ მარცხნივ ძგერებით ბევრი მათგანი მიწას დაანარცხეს.

ქართველებმა რომ მისი გურჯის ცემა იხილეს, გაიქცნენ. რაკი ქალაქის მისასვლელები მეომრებით სავსე დახვდათ, სადავე მდინარისკენ⁶⁵ შეაბრუნეს და ის მდაბალი ადამიანები შიშისა და ძრწოლვისაგან იარაღითა და ცხენებთანად წყალში ცვიოდნენ და ჯოჯოხეთის ცეცხლში მიემგზავრებოდნენ.

ციხეში მყოფთ რომ ეს ამბავი ნახეს, ხელები საბრძოლველად გაიწვდინეს. მაგრამ როცა ლაშქარი წინ წადგა და ვარსკვლავთა გამგმირავი ისრებისა და ჯიგრის მწველ ბოძალთა ტყორცნით შეაწუხეს და შეაეწროვეს ისინი, ყიზ-მალაქის ხაზინა წყალში ჩაყარეს და მეორე დღეს პატიება ითხოვეს. სულთანმა მათი თხოვნა დააკმაყოფილა და პირადად იღვა, სანამ ის ხალხი მის საგუშაგოებს ჩაუვლიდა და აფხაზის საზღვარს⁶⁶ მიაღწევდა. ყოველი სოფელი თუ ციხე თბილისის მიდამოებში, რომლებიც ეშმაკის მიმდევრებით იყო სავსე, ერთიანად მოსთხარა და მის ამაღას უსაზღვრო და უზომო ნადავლი ერგო. თბილისის ეკლესიები⁶⁷, რომელთა აშენებაზე ძველთაგან ძვირფასი საუნჯე იყო დახარჯული, დააქცია, მათ ადგილზე კი ისლამის სამლოცველოები დააარსა.

მოულოდნელად მსტორები მოვიდნენ, ბარაყმა ერთგულების უღელი გადმოიგდო კისრიდან და ქერმანიდან ერაყის დასაპყრობად დაიძრაო. ბარაყის მოსაგვრიებლად სულთანმა ბურაყის მსგავსი ბელაურები დასძრა და ელვისებურად⁶⁸ გაექანა. ლაშქრიდან, რაც შესძლო, თან წაიყვანა და ქარივით მიწის ზედაპირს ძლივს ეხებოდა, ცეცხლის ალივით მალლა-მალლა მიიწვედა. სადგომებსა და გადასასვლელებზე ლაშქარი უკან ჩამორჩა. ჩვიდმეტ დღეში თბილისიდან ქერმანის მიდამოებში მივიდა. ლაშქრიდან სამას მხედარზე მეტი არ ახლდა თან. ბარაყ პაჭიბმა რომ სულთნის მისვლა შეიტყო, მრავალი საჩუქარი მიაართვა და პატიება ითხოვა.

ციხენების დასვენების მიზნით სულთანი რამდენიმე დღით ისფაჰანს მივიდა და ერაყის დიდებულნი ეახლნენ⁶⁹.

ამასობაში კვლავ მოვიდა ამბავი, ქართველები ისევ შეიკრიბნენო. ვაზირი იუღლდუხჩი⁷⁰, რომელიც სულთანს თავის მოადგილედ დაეტოვებინა თბილისში. იძულებული იყო თავრიზს მოსულიყო, ხოლო მალიქ აშრაფს⁷¹ შამიდან პაჭიბ ალი ხლათში გაეგზავნა და ყოველ რამდენიმე დღეში არბევდა იქაურობას. მალიქა ხოიდან

ხლათს წასულიყო და ჰაჯიბ ალის დანებებოდა. ქართველები თბილისში დაბრუნებულიყვნენ, მეჩეთებს ანგრევდნენ და მუსლიმებს აწამებდნენ. ამ საშინელი ამბების გამო სულთანი შეშფოთდა და შეწუხდა და მაშინვე აზერბაიჯანისკენ გაეშურა.

სულთანმა რომ ხლათის მიდამოებს მიაღწია, ვისაც კი მოახელებდა მისი ლაშქარი, იქვე ხოცავდნენ და, რასაც თვალს მოჰკრავდნენ, მიჰქონდათ. ასე მიაღწიეს ხლათის კარამდე. მოლაშქრენი ქალაქში შეიჭრნენ და ძარცვასა და ხოცვა-ჟლეტას მიჰყვეს ხელი, ყვირილი და კენესა აღმოხდათ კაცებსა და ქალებს. სულთანმა თავისიანები გაგზავნა, რათა ის ხალხი ქალაქიდან გარეთ გაეყვანათ. მდებრიო ხალხმაც ამბოხება მოაწყო⁷², მოლაშქრეთა ერთი ჯგუფი დახოცეს, დანარჩენები კი გარეკეს ქალაქიდან. საქმე ველარ გამოკეთდა და სულთნის ამაღამ რამდენიც არ სცადა, [მცხოვრებლებმა] გზა არ მისცეს, რომ ქალაქში შესულიყვნენ.

რაკი თაიმასისა და თაინალის⁷³ ერაცს მისვლის ამბავი შეეტყო და იქ გაჩერებაც შეუძლებელი იყო, იქიდან ერაცს მიმავალმა [სულთანმა] თავრიზს მიატანა, ხოლო მერე ისფაჰანში ჩავიდა. საცა კი იყო გაბნეული ლაშქარი ან ცალკე მეომრები, ყველამ სულთანს მიაშურა. ამასობაში მონღოლთა ლაშქარმა რეის მიაღწია. სულთანი ბრძოლისა და შეტაკებისათვის გაემზადა, ყველა დიდებული და ხანი გამოიძახა.

კეთილშობილებს უხმო ლაშქრიდან

და ასე უთხრა: „მნიშვნელოვანი საქმეა, წინ რომ გვიდევს და დიდი უბედურება მოგვადგა კარს. თუ სისუსტესა და ჯაბნობას მივეცი თავი, ჩვენი არსებობა შეუძლებელია. ერთი სიტყვით, უმჯობესია წინააღმდეგობა გავუწიოთ და მოვითმინოთ. თუ მაღალი ღმერთი შეგვეწია, ჩვენცა და თქვენც გადავრჩებით. ხოლო თუ საქმე სხვაგვარად მოეწყო, ჩვენ მოკლებული არ ვიქნებით წამებულთა ღირსებას და [საუკუნო] ნეტარების პატივს“... ყველა ერთგულად და ერთხმად დაეთანხმა სულთანს. იმანაც ლაშქარი მოამზადა და ცენტრი და ფრთები გააწყო. ლაშქრის მარჯვენა ფრთა მან თავის ვერაგ ძმასა და სწორს, უღმობელ ყიას ად-დინს ჩააბარა, ხოლო მარცხენა ფრთა...⁷⁴ გაამაგრა. თვითონ ცენტრში დადგა და რიგები გააწყო. უნდოდა მარჯვენა და მარცხენა ფრთებისთვის ებრძა-ნებინა, მასთან ერთად მიეტანათ იერიში მტრის ცენტრსა და რიგებზე, [მაგრამ ამ დროს] მისმა ძმამ ყიას ად-დინმა ელჩი ფაჰლავანის, თავისი ამალისა და მეომართა ერთი ჯგუფის თანხლებით სადავე შეაბრუნა.

სულთანი ჯალალ ად-დინი ამის გამო შეშფოთდა და ზიზლით აივსო ლაშქრის მიმართ. მიუხედავად ყველაფერი ამისა, მან პირი არ იბრუნა და [მოწინააღმდეგის] ლაშქრის ცენტრს შეუტია. მონღოლთა ლაშქრის მარჯვენა ფრთა სულთნის მარცხენა ფრთას უწყევდა, ხოლო სულთნის მარჯვენა ფრთა — მონღოლთა მარცხენა ფრთას. ორივე ლაშქარი ერთმანეთში აირია. მონღოლთა ლაშქარი სულთნის [ჯარის] ცენტრის ზურგში აღმოჩნდა; სულთნის ალაში ადგილიდან დაიძრა, ხოლო [მონღოლთა] მარჯვენა ფრთა მისი მარცხენა ფრთის დევნას განაგრძობდა; ასე რომ, არავინ იცოდა ერთმანეთის ამბავი. სულთანი [ლაშქრის] ცენტრში იყო და ჭილავედრის მეტი წასთან კაცი არ დარჩენილიყო. მას ყოველი მხრით გარს შემორტყემოდნენ და სულთანი წრეხაზის ცენტრით იყო შუაში. ერთს რომ ცხენიდან გადმოაჯდებდა, მეორეს ხელ-ფეხს მოკვეთდა, სანამ თავი არ დააღწია ალყას და ლურისთანს არ მიაშურა. [იქ] ერთ ხეობაში დაიდო ბინა და ლტოლვილები თითო-თითოდ თუ ორ-ორნი მოულოდნელად მოდიოდნენ მასთან და მის სამსახურში რჩებოდნენ. ისფაჰანის მცხოვრებთაგან და ლაშქრიდან არავინ იცოდა მისი ამბავი. ზოგს ეგონა, ბრძოლაში მოკლესო, ზოგიც ფიქრობდა, ტყვედ ჩავარდაო.

მონღოლთა ლაშქარი ისფაჰანის კარს მიადგა, მაგრამ შეყოვნებისა და შეჩერების გარეშე სასწრაფოდ გააქენეს ცხენები და სამ დღე-ღამეში ჩეის მიადწიეს. იქიდან ნიშაპურისკენ გაემართნენ და უკანვე დაბრუნდნენ.

სულთანმა ისფაჰანს მიაშურა; მაცნეები წინ გაგზავნა, თვითონ კი კვალდაკვალ მიჰყვა. ყველა კაცი და ქალი მის შესახვედრად გამოვიდა და მისი მობრძანება სიხარულის მოსვლად და უბედურების წასვლად მიიჩინეს.

სულთანი გულმოსული იყო თავისი ამაღლის დიდებულთა უმეტესობაზე. მან ბრძანა, მოეგვარათ ის ხანები და მეთაურები, ვინც ხელმწიფის მახლობლები და მისი სამეფო კარის სახელმწიფეები იდამიანები იყვნენ, მაგრამ ბრძოლის დღეს არაფერი გაუკეთებიათ. მათ ქალის ლეჩაქები დაახურეს თავზე და ქალაქის უბნები შემოატარეს. იმ ხალხს, ვისაც ამირობის ხარისხი არა ჰქონდა, მაგრამ იმ დღეს, რომელიც განკითხვის დღე იყო, ბრძოლის ველზე დაწინაურდა, მაგრად გაიდგა ფეხი და ერთგულად იდგა, ზოგს ხანობის წოდება უბოძა, ზოგსაც — მალიქობისა და [საპატიო] ხალათები და სხვა საჩუქრები, ალაზევა ისინი და განადიდა.

თხრობა სულთან ჭალალ ად-დინის საქართველოში
დაბრუნებისა

625 წელს⁷⁵ იქიდან საქართველოში წავიდა. რაკი რუმის, შამის, სომხეთისა და იმ მხარეთა სულთნებს ეშინოდათ მისი სიმკაცრის და შურისძიების, მძინვარე იერიშისა და გაბედული თავდასხმის, ერთმანეთს შეუთანხმდნენ და მის განსადევნად გაერთიანდნენ. ქართველთა, ალანთა, სომეხთა, სარიერების, ლეკების, ყივჩაყთა, სვანების, აფხაზთა, კანების, სირიელების და ურუმთა ლაშქარი გაერთიანდა იმ ხალხთან ერთად, ვინც განგების ცეცხლზე იყო ნაწრთობი და მებრძოლთა შორის რჩეული.

სულთანი მათს სიახლოვეს მივიდა მინდორზე⁷⁶ და ჩამოხდა. იგი შემფოთებული იყო შეიარაღების ნაკლებობით და მახვილოსნებისა და შუბოსნების უყოლობით, აგრეთვე მტრის მომრავლებით და თავისი ბედის ცვალებადობით.

[ჭალალ ად-დინმა] რჩევა ჰკითხა ვაზირ იულდუზჩისა და სხვა დიდებულებს. იულდუზჩიმ მოახსენა: „რაკი ჩვენი ხალხის რაოდენობა იმათ მეთავესა არ შეადგენს, მინდორიდან წავიდეთ და იმათ გზა მოვეუქრათ წყლისა და საწვავისაკენ, რათა სიცხისაგან თვითონაც დასუსტდნენ და ცხენებიც დაუშვლევდეთ. [ჩვენი] სხვა რაზმებიც, რომლებიც სხვადასხვა მხარეს არიან, [ამასობაში] მოაღწევენ. მაშინ სრული ძალითა და გამჟრიახობით შევეუდგებით საქმეს და ომზე ვიფიქრებთ“.

სულთანი უზომოდ განრისხდა ამაზე და, წინ რომ სამელნე ედგა, ვაზირს თავში სთხლიშა. თან ბრძანა, „ეგენი ცხერის ფარას წარმოადგენენ და ლომს რა აქვს საწუწუნო არვეს სიმრავლის გამო?“.

იულდუზჩიმ თავისი უხეირო ნათქვამი მოინანია და ჯარიმად ორმოცდაათი ათასი დინარი გადაიხადა.

სულთანმა ბრძანა: „თუმცა მძიმე და ძნელი საქმეა, მაგრამ ერთადერთი საშველი ბრძოლა და ღვთის წყალობაზე მინდობაა. არავინ იცის ვინ გაიმარჯვებს“.

ხაზინის კარი გახსნეს და ცხენის ჯოგები მორეკეს; ამირებმა და დიდებულებმა, საშუალო და მდაბიო [შეომრებთან] ერთად, რაც კი შეეძლოთ, აიღეს და მოემზადნენ.

როცა [მოწინააღმდეგის] რაზმებმა მოაწიეს დანთა და ბუკით, მამალი და დედალი აქლემებით, და ერთმანეთის მიყოლებით დაეწყენენ მწკრივებად ომისთვის მომზადებულნი, სულთნის ლაშქა-

რი თავის თავთან შედარებით ზღვის მცირე ნაკადულად და თავის მოედანზე ბურთად ეჩვენათ...

როცა ქართველთა ლაშქარი მოვიდა, სულთნის ჯარმაც იარაღი აისხა. სულთანი მათ დასათვალეირებლად ერთ მაღალ გორაკზე ავიდა. მარჯვნივ ყივჩაყთა დროშები და აღმები და ოცი ათასი რჩეული კაცი დაინახა. სულთანმა ყოშყარს უხმო, ერთი პური და ცოტაოდენი მარილი მისცა და ყივჩაყებთან გაგზავნა. მან მოაგონა ის ამბავი, რომ მამამისის მეფობაში, იმ დროს, როცა ისინი დამონებული და დამცირებული იყვნენ, სულთანმა თავისი ეშმაკური მახვილსიტყვაობით დაიხსნა ისინი ამისგან და მამასთან უშუამდგომლა. თან დასძინა: „ნუთუ ახლა იმ ამბის სამაგიეროდ მახვილს იშიშვლებთ ჩემს წინააღმდეგ?“.

ამ მიზეზით ყივჩაყთა ლაშქარმა უკან დაიხია, თავის ადგილს მორორდა მაშინვე და განზე გადავა.

როცა ქართველთა ლაშქარმა რიგები განაწყო, სულთანმა მოციქული გაუგზავნა ივანეს⁷⁷, რომელიც მათი მეთაური იყო, [და შეუთვალა]: „თქვენ დღეს შორიდან მოხვედით, ცხენებიც დაღლილია და ხალხიც დაქანცული. დღეს ასევე ვიდგეთ და ორივე მხრით ბრძოლას მოწყურებული ახალგაზრდები გამოვიდნენ თითო-თითოდ მოედანზე და თავდასხმისა და მოგერიების გზით შეებან ერთმანეთს, რათა ჩვენ დღეს მათ ვუტკიროთ, საქმე კი ხვალისათვის გადავდოთ“. ივანეს ეს სიტყვები მოეწონა და მამაც ახალგაზრდათა და გულოვან ვაჟაკთაგან ასპარეზზე გამოვიდა ერთი რაინდი, რომელიც მთას ეჩიბრებოდა ახოვნებით; ამ მხრიდან კი სულთანი, მსგავსად მუნქარისა⁷⁸.

ლომივით გაქანდა ლაშქრიდან
და ჰუჯირის⁷⁹ წინ გამოცხადდა მამაცურად.

ხალხი ორივე მხრიდან შესცქეროდა მათ. სულთანმა გაქენებულ ცხენზე თაქბირი⁸⁰ დასძახა და

შუბი ატაკა სარტყელში,
ისე რომ ხიფთანიც გაუგლიჯა და ჯამარიც.

ის წყეული ცხენიდან ძირს გადმოვარდა და სული ამოხდა. მას სამი ვაჟი ჰყავდა. ისინი რიგრიგად გამოდიოდნენ ცალ-ცალკე; სულთანი მაღალი და დიადი ღმერთის ძლევამოსილებითა და ძლიერებით თითო დარტყმით ჯოჯონეთში აგზავნიდა მათ მამის კვალდაკვალ.

სხვა აზნაურმა, რომელიც ტანით ბისუთუნის მთას ჰგავდა და ბოძის სიმსხო შუბი ეჭირა ხელში, გამოაქენა სპილოსოდენა ცხე-

ნი... სულთნის ცხენს მეტისმეტი დაღლილობისაგან მოძრაობა აღარ შეეძლო და ის-ის იყო უკანდახევის ხუნდებშიც მოხვედებოდა აზნაური ყოველ წამს თავს ესხმოდა, სულთანი კი მკვირცხლად იგერიებდა. ამგვარად [აზნაური] განუწყვეტლივ უტევდა და უშენდა სულთანს, მაგრამ უშედეგოდ. საქმე გაძნელდა და იქამდე მივიდა, რომ წყეული შაითანი სძლევდა მოწყალე სულთანს და შაჰი შავ დევს ჩაუვარდებოდა ხელში. ბოლოს, როცა ერთ-ერთი შეტევის დროს [აზნაური] მიუახლოვდა, სულთანი გაქენებული ცხენიდან ჩამოხტა და

ერთი შუბი ატაკა თავში აშქაბუსს⁸¹,
მაშინ ზეცა ხელზე ეამბორა მას.

ამ დროს მიწიერ ანგელოზთა მოწონებებს ხმა მაღალ ზეცას მისწვდა და ავი სულებისა და ადამიანთა ყურს ჩაესმა შეძახილი: „იღიება ალაჰს, რომელმაც გამარჯვება მიანიჭა თავის მსახურს“. ორივე მხარე გაოცებული იყო ამ ამბით, რომლის მსგავსი როსტომ ზაალის ძესაც კი არ შეეძლო გაეკეთებინა, და

ყოველი კაცი ამბობდა, ეს როსტომი არას,
ან არადა ამომავალი მზეაო.

რაკი ის რამდენიმე კაცი, რომელთაგან თითოეული მამაცი გმირი და ლაშქრის საყრდენი იყო, ერთ წამში, ერთი მხედრის მსხვერპლი შეიქნა და ძალებისა და აფთართა ლუქმა გახდა. ის უბედურნი სასოწარკვეთილებამ და ძრწოლამ მოიკცა, ისლამის ლაშქარს კი გაუქრა შიში და კრთომა.

სულთანმა იმ ადგილიდან თავისი მართანის ბოლოთი ნიშანი მისცა, მებრძოლი ვაჟაკები დაიძრნენ და ქართველთა ლაშქარმა პირი იბრუნა. გამარჯვების პირველი ნიშნები გამოჩნდა და ძლევის მშვენიერმა შუქმა გაანათა მათი სახეები. ერთ წამში გაშლილი ველი დახოცილთა სიმრავლისაგან უსწორმასწორო ბორცვად იქცა და მიწის პირი ატლასისფრად შეღება დაღვრილმა სისხლმა.

რაკი იმ უბედურთა საქმეს ვერაფერი უშველიდა, ხოლო მატყუარებს სიცრუე აღარ გამოადგებოდათ, დროულად გაქცევისა და ღამის კალთებისათვის ხელის ჩაქიდებისა და წყვილიადის ფარდისთვის თავის შეფარების გარდა (ღმერთი არ არის უსამართლო!) სხვა გზა ვერ ნახეს, ველისა და მთების ყოველი მხარე და კუთხე მღელვარებდა მათი კენესა-ყვირილისგან და მიწა ზანზარებდა მათი გახელელებული ცხოველების ჭიხინისა და ყროყინისაგან.

იმოდენა ნადავლი დარჩათ, რომ წვრილფეხა პირუტყვის ყურადღებას აღარ აქცევდნენ და სიმდიდრე იმდენად ჩვეულებრივი რამ

გახდა, რომ მსხვილფეხა საქონელსაც არაფრად აგდებდნენ.

როცა წინასწარმეტყველის სარწმუნოება კვლავ მომძლავრდა, სულთნის ღირსების და სიმკაცრის ამბავი დედამიწის მხარეებს მოედო და ეს სასიხარულო ცნობა სხვადასხვა კუთხეში დაგზავნეს, მალიქებმა და დიდებულებმა ისევ დაუწყეს ანგარიშის გაწევა. იქიდან სულთანი ხლათისკენ დაიძრა.

თხრობა სულთნის ხლათს წასვლისა და მისი აღების შესახებ

როდესაც სულთანი პირველად გამობრუნდა ხლათიდან, რათა ერავს წასულიყო, ხლათის გამგებლებმა იქაური ციხე აღადგინეს და გალავანი გაამაგრეს. ამჯერად, როცა სულთანი იქაურობას მიუახლოვდა, შიკრიკები გაგზავნა, თავისი მისვლის ამბავი აცნობა და მისასვლელად მოუწოდა.

ქალაქში მყოფმა უცხოელებმა, მათი გამგებლები რომ იყვნენ, უარი თქვეს ამ წინადადების მიღებაზე და წინააღმდეგობის კარს დაუწყეს კაკუნი. მათ ჩაკეტეს ქალაქის კარნი და არ უწყობდნენ, რომ წიხლს კრავდნენ საკუთარ ბედს და ქეჩის საწოლს იმზადებდნენ ნარცეცხლას ეკლებისაგან.

რაკი სულთანმა იმედი დაკარგა, რომ მიიღებდნენ მის რჩევას, ლაშქარს უბრძანა, ალყა შემოერთყათ ქალაქისათვის, კოშკები აეგოთ, გაემართათ ლოდსატყორცნები და სხვა იარაღი — ისრები-სა და ცეცხლის სატყორცნი ჩარხები. ქალაქის შიგნითაც გაემზადნენ საომრად. ორივე მხრიდან ამოქმედდა ლოდსატყორცნები, სეტყვასავით წამოვიდა ისრები და ბოძალნი. ომის ცეცხლის დამნთები მეომრები დღისით და ღამით ესხმოდნენ თავს ქალაქის კარებს, ქალაქელებიც იგერიებდნენ მათ და უძალიანდებოდნენ.

ამასობაში დღეები და თვეები გავიდა და ქალაქში შიმშილმა და სიძვირემ იჩინა თავი. იმათ (ხლათელებმა) უჩუმრად მალემსრბოლები გაგზავნეს ბაღდადში, რუმსა და შამში, სულთანთან გვიშუამდგომლეთო. მართლმორწმუნეთა მბრძანებელმა ალ-მუს-თანსირ ბილაჰმა⁸² და რუმისა და შამის სულთნებმა რამდენიმეჯერ გაგზავნეს ელჩები ხლათელებისათვის დანაშაულის პატიების შუამდგომლობით. მაგრამ, რაკი მცხოვრებნი დამორჩილებაზე არ ყაბულდებოდნენ, ხლათელ უგუნურებს ზნეობის გახრწნამ ტვინი აურია, პირი გახსნეს აშკარა ლანძღვა-გინებისათვის, ენა დაიგრძელეს საზიზღარი ბოდვით და ცთუნების ეშმაკი ერთბაშად შეუძვრათ

ქარღვებსა და გონებაში. მათ დარიგებას წაუყრუეს და ბრძოლაში შეუპოვრები გახდნენ. ამასობაში დაახლოებით ათი თვე გავიდა. ბოლოს ქალაქის მცხოვრებნი უკიდურესობამდე მივიდნენ შიმშილისაგან. სულთანმა ლაშქარს უბრძანა, სხვადასხვა მხრიდან მიეტანათ იერიში და ქალაქში შეჭრილიყვნენ. სულთანი და მისი ამირები ძალიან იყვნენ განრისხებული და გულნატყენი მათი მეთაურების ღმრთობა-გინებით. [სულთანმა] ბრძანა, დილიდან შუადღემდე ეკლტათ, მანამდე, როცა მისი რისხვის ცეცხლი შენელდა, შეიწყალა ის საცოდავები და ბრძანა მათთვის სიცოცხლის შენარჩუნება.

სულთანი მალიქ აშრაფის სასახლეში ჩამოხდა. მალიქ აშრაფის ძმა მუჯირ ად-დინი და მისი ნასყიდი მონა იზ ად-დინ აი-ბეგი⁸³ შიდაციხეში შევიდნენ წყლისა და სანოვავის გარეშე. მუჯირ ად-დინი გარეთ გამოვიდა, სულთანს ეახლა და წყალობითა და პატივისცემით იქნა მიღებული. მან გადასცა იზ ად-დინის მიმართვა, სიცოცხლის შენარჩუნების თხოვნითა და კავშირის წინადადებით. სულთანი მუჯირ ად-დინს მიუბრუნდა და უთხრა: „სულთნის სახელი რომ გერქვას, ცვედანი ნასყიდი მონისაგან ელჩობის მიღებას როგორ აიტანდა შენი თავმოყვარეობა? იმას რა მოეთხოვება. როგორც უნდა, ისე მოიქცევა, თვითონ იცის“.

რაკი დაინახეს, რომ სულთანი მათ მიმართ კეთილგანწყობილი არ იყო, დაატყვევს, ახლა ჭიუტობის დრო არ არისო. აი-ბეგი გარეთ გამოვიდა, თავისიანებს ტანსაცმლის ქვეშ ჭავშანი ჩააცვა და ხელშუბები დააჭერინა, რომ შესვლის დროს არეულობა აეტეხა და სულთანს მოუხელებლად დასხმოდა თავს. მცველებმა თვალი ჰკრეს მათ ტანსაცმელს, მიხედნენ, რომ ქვეშ ბოროტება იმალებოდა, ხელი შეუშალეს მათს შესვლას და აი-ბეგი მარტო მიჰგვარეს სულთანს. მან ყურადღებაც არ მიაქცია და იმ ჯგუფის დაპატიმრების ბრძანება გასცა.

ბოლოს, როცა ზეცის ჯემშიდმა შამისკენ გამგზავრება განიზრახა, მეფეთა მზემ ვახშმის სუფრაზე გაშლილ ტკბილეულს მიაშურა. აივანზე ავიდა და ივანეს ქალიშვილთან⁸⁴, რომელიც მალიქ აშრაფის მეუღლე იყო, გაატარა ღამე და დაიცხრო მალიქას გაქცევით გამოწვეული გულისწყრომა.

გამჭირაბი ადამიანი სრული ნდობით მოეციდება ამ ამბავს. იმ დროს, როცა სულთანმა თავისთვის აიყვანა მალიქა, სხვაამც⁸⁵ აიყვანა მალიქა თავისთვის; ერთი წელიც არ გასულა და მალიქ აშრაფის მეუღლე სულთანს ჩაუვარდა ხელში.

ნუ მოუწონებ სხვას იმას, რაც შენთვის არ მოგწონს.

აუარებელი ქონება და სიმდიდრე წამოიღეს მალიქ აშრაფის ხაზინიდან და ორი იმდენი ქალაქის შეძლებულ მოსახლეობაში იშოვეს. სულთნის ხაზინა კვლავ გაიფურჩქნა ფულისა და ძვირფასეულობის სიმრავლით. ლაშქარმაც შემწეობა მიიღო ძარცვითა და გლეჯით.

თხრობა სულთნის წასვლისა რუმის სულთანთან საბრძოლველად

რაკი სულთანმა შესძლო გამარჯვა ქართველებზე, ისინი კი ისეთი ხალხი იყო, ვინც მათი მხარის მიუვალობისა და სიმაგრეების მიუდგომლობის, დიდი სიმდიდრისა და მეომართა სიძლიერის გამო დაცული იყო ჟამის ცვალებადობისა და ბედის ტრიალისაგან, შამისა და რუმის სახელგანთქმული ბატონები და მამაცი თანასწორობაზე შეთანხმებოდნენ ბრძოლაში მათი გულოვნების შიშით და პირიც კი იბრუნეს მათგან სუსტად და უღირსად, — [ეს ხალხი ახლა] ქედს იხრიადა ერთგულებით მის (ჯალალ ად-დინის) წინაშე, ხლათის ალებაც დაემატა ამ გამარჯვებას და საღამოს სმა დილის სმად გადაიქცა. სულთნის შიში იმ ქვეყნებს მოედო. მისი სიმკაცრისა და შეუპოვრობის ამბავი საყოველთაოდ გავრცელდა.

რუმისა და შამის გამგებლებმა მშვიდობის ქალაქის⁸⁶ მიბაძვით სასწრაფოდ საჩუქრები და მოსაკითხი გაუგზავნეს ბატონს სულთანს მის დიდებულსა და მშვენიერ სამეფო კარავში. მისი ბანაკი კვლავ გახდა კეთილშობილთა და დიდებულთა თავშესაფარი, ამაღა გაიზარდა, საქმეები გამოკეთდა, საგანძური მომრავლდა, ხოლო იქაურობა კეთილმოეწყო მისი სამართლიანობით.

ხლათიდან სულთანი მანასკერტისკენ წავიდა, იქიდან კი ხართაბირთს მივიდა⁸⁷. თავს სუსტად გრძნობდა. სწორედ იმ დროს არზრუმის სულთანი⁸⁸ სხვადასხვა წყალობითა და გულუხვობით გამოარჩია იმ დახმარების გამო, რაც ხლათის გარემოცვის დროს გაუწია სანოვაგითა და საკლავით. იმან მოახსენა: „სულთანი ალა ად-დინი⁸⁹ და ალებოსა და შამის მალიქები დაზავდნენ, სულთნის წინააღმდეგ გაერთიანდნენ და ჯარების შეკრებით არიან დაკავებული. თან სულ მსაყვედურობენ: — სულთანს რომ ხლათის კართან არზრუმის სანოვაგე არ მისვლოდა, იმას იქ დადგომის შეძლება და საშუალება არ ექნებოდაო“.

მიუხედავად სენის ძლიერებისა და ძალთა სისუსტისა [სულთანი ჯალალ ად-დინი] მაშინვე დაიძრა იქიდან. მუშის ველს⁹⁰ რომ მიატანა ლაშქარმა, ექვსი ათასი კაცი შემოხვდათ, რომლებიც სი-

რიელთა დასახმარებლად მიეშურებოდნენ. გარს შემოერთებენ მათ და ერთ წამში ყველა გაუღიტეს.

რამდენიმე დღის შემდეგ, როცა ჯარები ერთმანეთს დაუახლოვდნენ, რუმის სულთანი, მალიქ აშრაფი და იმ ქვეყნების სულთნები და გამგებლები შეერთდნენ და იმდენი იარაღი, საომარი მოწყობილობა და საჭურველი დააგროვეს და იმდენი კაცი გაამზადეს, რომ ვერც კი დაითვლებოდა. ერთი გორაკის წვერზე გააწყვეს რიგები; ცხენოსანი და ქვეითი ცეცხლმტყორცნელები და მშვილდოსნები წინ წადგნენ ხარის ტყავის ფარებით.

როდესაც ბრძოლის ცეცხლი დაიწყო და იქამდე მივიდა საქმე, რომ იღბლის ნიავს უნდა დაებერა და იმედის კოკორიც უნდა გაფურჩქნილიყო, სულთანმა საკაციდან გადმოსვლა და უნაგირზე შეჯდომა მოინდომა. მაგრამ იმდენი ძალა არა ჰქონდა, რომ სადავის დასაქერად საკმარისი ყოფილიყო. სადავე ხელიდან გაუვარდა გამარჯვებასავით, ცხენი მისი ნების გარეშე უკან გაბრუნდა და რამდენიმე ნაბიჯი გადადგა. მისმა მანქანებმა თქვეს, ერთი საათით უნდა დავასვენოთ სულთანი, რათა ღონე მოემატოსო. ამის გამო მისი პირადი ალმებიც შეაბრუნეს. მარჯვენა და მარცხენა ფრთამ რომ ეს დაინახეს, იფიქრეს, სულთანი გარბისო, და თვითონაც გამობრუნდნენ. მოწინააღმდეგეს ეგონა, ეს სულთნის ეშმაკობაა, რათა გაშლილ ველზე გაგვიყვანონო, იმათ ლაშქარში მაცნე გადმოდგა და გამოაცხადა, კაცი არ დაიძრას ადგილიდან და უკან არავინ დაედევნოსო. რაკი სულთნის ლაშქარი დაიშალა და სხვადასხვა მხარეს გაიფანტა, ვეღარ მოხერხდა სადგომის მოწყობა. გაოგნებული სულთანი იძულებული შეიქნა გამობრუნებულიყო და ხლათისკენ წავიდა, იქაურობის დასაცავად დატოვებული რაზმი გამოიძახა და ხოის მიაშურა.

სულთანი ჯერაც ვერ მოსულიყო გონს ბედისწერისაგან გარტყმული სილის გამო, რომ ამბავი მოუვიდა, ჩორმალუნ ნონინმა მდინარე აშუ-დარია გადმოლახაო. [ჯალალ ად-დინმა] ეაზირი შამს ად-დინ იულდუზჩი გირანის⁹¹ ციხის დასაცავად დანიშნა და იქ მყოფი ჰარამხანაც მასვე ჩააბარა. სულთანი თავრიზს მივიდა და, მიუხედავად იმისა, რომ მართლმორწმუნეთა მბრძანებელსა და შამისა და რუმის სულთნებთან უთანხმოება ჰქონდა, მოციქულები გაუგზავნა და ფადიშაჰის⁹² ლაშქრის [მდინარეზე] გადმოსვლა აუწყა. თან შეუთვალა: „თათართა ჯარის მრავალრიცხოვანი ლაშქარი სიმრავლითა და სიძლიერით ჰიანჭველისა და გველების მსგავსი არის. ვერც ციხეები გადაურჩება მათ და ვერც ქალაქები. ამ მხარის ადამიანთა გულებში შიშმა და ძრწოლამ დაისადგურა. მე თუ დავიდუბე, თქვენ

მას წინააღმდეგობას ვერ გაუწევთ. მე თქვენთვის ალექსანდრეს კედლად ვარ აღმართული. ყოველმა თქვენგანმა თითო აღმინი რაზმი მომამეველოს, რათა ამ შეთანხმებისა და პირის შეკერის ამბავს რომ შეიტყობენ, კბილები მოეკვეთოთ, ჩვენი ლაშქარი კი გამხნვედეს და ჩვენ გადავწყვიტოთ. რა მოვიმოქმედოთ. და თუ ამ საქმეში უყურადღებობას გამოიჩინთ. თვითონვე ნახავთ, რასაც ნახავთ»⁹³.

ქვეყნის ფაღმარების ჩინგიზ-ხანის⁹⁴ მქალაქმა ბედმა და სასიკეთო ჰოროსკოპმა წინააღმდეგობა ჩამოაგდო მათს მოლაპარაკებაში და სულთანს იმედი გულგატეხილობითა და სასოწარკვეთილებით შეეცვალა. უცებ ამბავი მოუვიდა, მონღოლთა ლაშქარმა საბაბს მიაღწიაო. სულთანიც სწრაფად ბიშკინის ნაპირსკენ წავიდა. სასახლეში, სადაც მისვლის დამეს დადგა. სახურავი ჩამოიქცა. სულთანმა ცუდ ნიშნად მიიჩნია და მიხვდა, ეს იმის მომასწავებელი იყო, რომ მისი დიდება ეცემოდა, ხოლო იმედს, რომლითაც ფეხმძიმედ იყო, მუცელი მოსწყდა.

ერთი სიტყვით, მეორე დღეს [ჯალალ ად-დინი] მულანს წავიდა. ხუთი დღის იქ ყოფნის შემდეგ მონღოლთა მადევიარი ლაშქარი მოახლოვდა. სულთანმა თავისი კარავი აშალა და ერთი დღე ადგილზე დარჩა, მეორე ყაბანის მთიანეთს მიაშურა. მონღოლებმა რომ სულთნის ბანაკი ცარიელი ნახეს, მაშინვე სადავეები შეაბრუნეს.

628 წლის ზამთარი⁹⁵ [ჯალალ ად-დინმა] ურმიასა და უშნუში გაატარა...

ვაზირ შარაფ ალ-მულქ იულდუზჩის ბრალი დასდეს, ჯალალ ად-დინის არცოფნაში მის ზაზინას და ჰარამხანას დაადგაო თვალი. როცა სულთანი იმ მხარეში მივიდა, ვაზირს შეეშინდა გირანის ციხიდან გამოსვლა და უკნებლობა ითხოვა. ჯალალ ად-დინმა ხელთ იგდო იულდუზჩი და იმავე ციხეში ჩასვა ის, სადაც მალე გარდაიცვალა.

სულთანი დიარბექრისკენ დაიძრა. როცა მონღოლთა რაზმი ჩორმალუნთან მივიდა, დიდად დატუქსა უკან მობრუნებისა და სულთნის გულმოდგინე და ზედმიწევნით ძიების მიტოვების გამო: „ასეთი მტერი რომ დასუსტდება და დაბნეულობისა და შიშის ფარდა ჩამოეფარება, ამისთანა დროს როგორ შეიძლება მისთვის ვადის მიცემა და ძებნაში უდარდელობის გამოჩენა“. [ჩორმალუნმა] თაიმასი და დიდებული ამირები ელვასავით დაადვენა გურგინზე აფრასიაბის⁹⁶ შურისმაძიებელთა მსგავსი მოსისხლე თურქების რაზმით.

სულთანმა ბუყუ-ხანი უკან გაგზავნა მსტოვრად, რათა მონ-
ლოლთა ლაშქრის წასვლა თუ მოსვლა დაეზვერა. აზერბაიჯანს რომ
ნივიდა, ამბავი მიუტანეს, ერაყიდან წასვლის დაფლადსაც დაჰკრეს,
ამ მიდამოებში მათი კვალი არ დარჩა და არც ხმა ისმისო. ბუყუ-
ხანმა გადაუხვია სიფრთხილის გზას, რომელიც აუცილებელი და
სავალდებულოა სასახლის მოხელეთა, განსაკუთრებით სახელმწი-
ფოს ამირებისათვის, უკან დაბრუნდა და სულთანს მათი წასვლის
სასინარულო ამბავი აუწყა.

ამ სასიამოვნო ამბების გამო ქალალ ად-დინი, მისი სარდლები და მეომრები
რამდენიმე დღის განმავლობაში დროს ტარებასა და ვანცხრომაში იყვნენ. მოუ-
ლოდნელად, შუადამისას, მათ მონლოლთა ლაშქარი წაადგა თავს. მთურალი ჯა-
ლალ ად-დინი დიდი გაკვირებით გამოაფხიზლეს და გააგებინეს, რაშიც იყო
საქმე.

როდესაც სულთანი მცირერიცხოვანი რაზმით დაიძრა, ორხანს
უბრძანა, სანამ თვითონ წინ არ წავიდოდა, ალამი ადგილიდან არ
დაეძრა და წინააღმდეგობა გაეწია. ამ ბრძანების შესაბამისად [ორ-
ხანმა] ერთ წამს სუსტად გაიბრძოლა. მონლოლთა ლაშქარს ეგონა,
სულთანიო, და ზურგი რომ შეაქცია და გაიქცა, არწივივით კვალ-
დაკვალ მიჰყვნენ. როცა მიხვდნენ, რომ „ფეხი ხელიდან გაუშვეს
და ნაფეხურს გამოეკიდნენ“ (ე. ი. სულთნის ნაცვლად მის ამირს
დაედევნენ), უკან დაბრუნდნენ და ბანაკში მოვიდნენ. აქ მათ
ხმლით აკუწეს სახელმწიფოს დიდებულნი, მოლაშქრენი და წარჩი-
ნებულნი და ბუზების ლუქმად და მგლები კერძად აქციეს ისინი.

მისი აღსასრულის შესახებ [ნამბობში] წინააღმდეგობაა. ზოგ-
ნი ამბობენ, რომ ამიდის მთიანეთში⁹⁷ მივიდა და ლამით ერთ ადგი-
ლას დაიბანაკა. ქურთებს მისი ტანსაცმლის გაძარცვის სიხარბემ
სძლია და გული გაუგმირეს ისე, რომ არ იცოდნენ, რა საქმე ჩაი-
დინეს და რა ნადირი მოინადირეს. გასაკვირი არაფერია. თუ ფას-
კუნჯი ჩაუვარდა ბუს კლანკებში, ის საზიზღარია. მაგრამ, თუ ლომი
ჩაება ძაღლთან ბრძოლაში, ის გამომცდელია.

ამ ამბის შედეგი ასეთია: იმ ხალხმა სულთნის ტანსაცმელი
ჩაიკვა და ქალაქში მივიდნენ. ზოგიერთმა მახლობელმა იცნო მისი
სამოსი და იარალი. ამიდის პატრონმა ვითარების გარკვევის შემ-
დეგ ის ხალხი დაახოცინა. მან ბრძანა. აეგოთ აკლდამა და იქ დაე-
მარხათ მოკლული კაცი, სულთანი რომ ეგონათ.

მეორენი ამბობენ: ეგ სხვა ტანსაცმელი იყო, რომელიც მის
მხლებლებს ჰქონდათ, თვითონ კი ფალასის სამოსი გადაიცვა, სუ-

ფიობა დაიწყო და [სხვადასხვა] ქვეყნებსა და ისლამის ხალხში დაიარებაო.

ერთი სიტყვით. როგორც არ უნდა ყოფილიყო, საქმე მოუთავდა და ამ უღმობელი და წინდაუხედავი ქვეყნისაგან დარტყმა მიიღო⁹⁸.

თხრობა ამირ არღუნის შესახებ

იგი ოირათის ტომისა არის. მამამისი თაიჯუ ათასეულის ამირი იყო. ოირათის ტომი მონღოლთა შორის ერთ-ერთი ცნობილი ტომია. ჩინგიზ-ხანის შვილებისა და შვილიშვილთა დედით ბიძების უმეტესობა ამ ტომს ეკუთვნის. ამის მიზეზი ის არის, რომ მისი (ჩინგიზ-ხანის) აღზევების ჟამს ისინი წინ წამოდგნენ, რათა მხარი დაეჭირათ და დახმარებოდნენ მას, ერთმანეთს ექიშებოდნენ და ასწრებდნენ ერთგულების გამოჩენას. ამ ტომის დამსახურების სანუქტოდ გამოიცა ბრძანება, რათა მათი ამირების ქალიშვილები ჩინგიზ-ხანის შთამომავალთა ვაჟებს გაჰყოლოდნენ ცოლად. ამავე დროს. თავისი ქალიშვილი, სახელად ჩეჩეკენ ბიქი, ამ ტომის მეტაურს მისცა. ამიტომაც არის, რომ ყველა უფლისწული ოირათის ტომის ქალს ირთავს.

მას შემდეგ, რაც ამირ არღუნი უღელურული წერა-კითხვის სწავლას მორჩა და ბავშვობის ასაკიდან გამოვიდა, ერთბაშად დაატყდა თავს სხვადასხვაგვარი სვე და ბედნიერება. მიუხედავად ასაკით უმცროსობისა, იგი ყაენის კარზე მივიდა და ბითიქჩიების⁹⁹ რიგებში ჩაირიცხა. ყაენი დღითიდღე სულ უფრო მეტი წყალობის თვალთ უტკეროდა მას და, ჯერაც მეტად ახალგაზრდა იყო, რომ ყაბანთან ერთად ხატაეთს გაგზავნა მნიშვნელოვანი დავალებით. ერთ ხანს იქ იმყოფებოდა და, როცა ისევ ყაენს ეახლა, ედგუ-თემურისა და გურგუზის¹⁰⁰ საქმის გამოსაძიებლად დანიშნეს, რადგან სრული ნდობით სარგებლობდა. მასთან ერთად იყვნენ ყურბალა და შამს ად-დინ ქამარგარი. არღუნ ამირი ხორასანს მივიდა და გამოძიება დაიწყო, ამის შემდეგ, ბრძანების თანახმად, მთელი ჯგუფი ყაენის კარზე გაგზავნა და თვითონაც იქით გაემართა. მისი უდიდებულესობის კარზე იგი მხარს უჭერდა გურგუზს და ეხმარებოდა მას. როდესაც ხორასნისა და ერაყის ქვეყნების საქმეები გურგუზს ჩააბარეს, არღუნ ამირს მისი ბასკაკობა¹⁰¹ უბრძანეს და საქმეების გამგებლობაში მის ამხანაგად და ნუქერად¹⁰² დანიშნეს, რათა ყოველი საკითხი მისი რჩევით და მოსაზრების შეტყობით გადაეწყვიტა და მის გარეშე არაფერში გარეულიყო.

გურგუზი რომ ისევ ხორასანს მივიდა და ამ ქვეყნების ერთ-პიროვნულად და დამოუკიდებლად მართვას შეუდგა, არღუნ ამირი უკან გაბრუნდა. ულულ-ეფის¹⁰³ ურდოს რომ მიაღწია, არღუნ ამირი უკან გამოგზავნეს გურგუზის წასაყვანად და გამოსაძახებლად და ყურბალა და რამდენიმე შიკრიკი გამოატანეს თან. მათ შეიპყრეს გურგუზი და პატიმრობიდან გაათავისუფლეს შარაფ ად-დინი¹⁰⁴, როგორც ეს ამბავი შესავალში იყო აღნიშნული. თურაქინა-ხათუნის ურდოს რომ მიაღწიეს, გურგუზი პატიმრად დასტოვეს მის მიერ წარმოთქმული სიტყვების გამო. თურაქინა-ხათუნმა გურგუზის მფლობელობაში მყოფი ქვეყნები ამუ-დარიიდან ფარსამდე, საქართველომდე, რუმსა და მოსულამდე არღუნ ამირს უბოძა საგამგებლოდ და ზედამხედველობისათვის, ხოლო შარაფ ად-დინი მის სამსახურში დანიშნა როგორც უღულ-ბითიქჩი. დივანთა სხვა მოხელეები თავთავის ადგილებზე დაამტკიცა.

641 წელს¹⁰⁵ [არღუნ ამირი] ხორასანს მივიდა, იარლიყები წაიკითხა და იქაური საქმეები განამტკიცა. სირაყჩინ ელჩი და თურაქინა-ხათუნის ურდოდან გადასახადთა ნარჩენების¹⁰⁶ ასაკრეფად მოსული სხვა შიკრიკები მან ხორასანში დატოვა. ნეზამ ად-დინ შაჰიც მასთან დაარჩინა. თვითონ არღუნ ამირი ერაყისა და აზერბაიჯანისაკენ გაემართა. დეჰისტანს რომ მიაღწიეს, შარაფ ად-დინს ამბავი მოუვიდა, რომ ბათოს კარზე ერთ ჯგუფს მისი საწინააღმდეგო რაღაც წამოეწყო. შარაფ ად-დინი იქით გაეშურა, არღუნ ამირი კი თავრიზისკენ წავიდა და ამირ ჰოსეინი, ხოჯა ფახრ ად-დინი და მდივნების ერთი ჯგუფი თავის ნაიბებად დატოვა ხორასანსა და მაზანდარანში. თავრიზს რომ მივიდა, დიდი ამირების — ჩორმალუნის, ბაიჩუს და სხვათა სიახლოვის გამო, რომელთაც ის ქვეყნები თავიანთ საკუთრებად მიაჩნდათ, იქაური საქმეები არეული დაუხვდა და მოაწესრიგა. მან დაიკვა იქაური გადასახადები და იმ ხალხს ხელი დაამოკლებინა. ყველა მცხოვრები, დიდებული თუ მდაბიო, ისინიც, ვინც ეძიებდა იმ ხალხის შეშწეობას და ისინიც, ვინც გაურბოდა მათს ძალადობასა და მტარვალობას, ყველა დაიხსნა მათი მფლობელობისაგან და მოავგარა იმ მხარის საქმეები. მისი თავაზიანი და კეთილი საქციელის პასუხად დიდიცა და პატარაც მზად იყო დამორჩილებოდნენ და გაჰყოლოდნენ მას. ადამიანთა გულები მსხვერპლად ეწირებოდა მისი ხასიათის კარგ თვისებებს და ყველანი მისი გამგებლობის კეთილისმურველნი შეიქნენ. რუმის, შამისა და ალეპოს სულთნები ელჩებს უგზავნიდნენ და მის მფარველობასა და კეთილგანწყობილებას ეძიებდნენ. არღუნ ამირმა შიკრიკები დაგზავნა იმ მხარეებში გადასახადთა ასაღებად.

შარაფ ად-დინი რომ ბათოს ურდოდან თავრიზს დაბრუნდა, გადასახალთა ნარჩენის საბაბით დიდი თანხა შეაწერა მოსახლეობას თავრიზშიც და სხვაგანაც. არღუნ ამირი არ ეთანხმებოდა ამას. ის კი უარესს აკეთებდა. ამით არღუნ ამირის სიყვარული და თანაგრძნობა ძალიან განმტკიცდა ხალხის გულში.

როდესაც ელჩები მოვიდნენ მხარეთა მოთასარიცხების¹⁰⁷, სულთნების და მალიქების სახმობლად, [არღუნ] დაიძრა და შიკრიკები დაგზავნა ყველა კუთხეში მალიქებისა და ნაჰიების ამიღების¹⁰⁸ წამოსაყვანად. მამაჩემი საჰებ-დივანი მან თავის მოადგილედ დატოვა აზერბაიჯანში, საქართველოში, რუმსა და სხვა ქვეყნებში, ბულა კი ბასკაკად მიუყენა. ტუსს რომ მიატანა, შარაფ ად-დინი გარდაცვლილიყო. არღუნ ამირმა გააუქმა უკანონო გადასახადები, რომლებიც მას ყველაზე გაეწერა, რათა ჯარიმის სახით აეკრიფათ, და ამოკვეთა ეს სიახლენი. უკვე აკრეფილი გადასახადები მან [ხაზინაში] გაგზავნა, თვითონ კი ყაენის სადგომისკენ წავიდა და მალიქები, მიღვნები და საქმეთა გამგებლები თან იახლა.

ყაენის გარდაცვალების შემდეგ ყოველი უფლისწული [ცალკე] ნაჰიას თუ ვილაიეთს დაეპატრონა, გადასახადებზე ბარათებსა და ჰავალებს¹⁰⁹ წერდნენ და ფაიზებსა და იარლიყებს იძლეოდნენ. რაც მათს (მონღოლების) ბრძანებულებებსა და იასას ეწინააღმდეგება. ამიტომ ამირმა არღუნმა ბრძანა, შეეკრაბათ ყველა ფაიზა და იარლიყი, რომელიც ყაენის შემდეგ უფლისწულებს ვინმესთვის მიეცათ.

თხრობა ამირ არღუნის წახვლისა დიდ ყურულთაიზე

649 წლის ჯუმადა აღ-ახირის თვეში¹¹⁰ [არღუნმა] ყურულთაიზე დასასწრებლად წასვლა გადაწყვიტა და ფირმანის შესაბამისად ელჩები დაგზავნა ყველა მალიქის, ამირისა და მიღვნის სახმობლად. თარაზს¹¹¹ რომ მიადწიეს, მანგუ ყაენის ხანობის ტახტზე ასვლის¹¹² სასიხარულო ამბავი შეიტყვეს.

650 წლის საფარის თვის შუა რიცხვებში¹¹³ [არღუნმა] ყაენის კარს მიადწია. მეორე დღეს მისი მსლებლებიც მოვიდნენ და ფეშქაში მიართვეს. იგი სახელმწიფოს დიდებულ პირთა შორის ჩარიცხეს. მათ შემდეგ მალიქ სადრ ად-დინი, ხოჯა ფახრ ად-დინ ბეჰქეშთი და სხვა სახელოვან და დიდებულ პირთა ჯგუფიც მოვიდა, რომლებიც სიცივისა და თოვლის გამო გზაში ჩარჩენილიყვნენ. მათაც საჩუქრების მიართმევს პატივი მოიპოვეს. როდესაც ყველა მორჩა ძღვნის მიტანას, ფადიშაჰმა ვილაიეთებისა და რაიათების მდგომარ-

რობის გამორკვევა ბრძანა. ამირ ბოლდიმ და სხვა რამდენიმე ამირმა ყველა მოიყვანეს და მალიქებსა და სადრებსაც მოესაუბრენ ამ საკითხზე. ამის შემდეგ არღუნ ამირმა პირადად მოახსენა დამორჩილებული ქვეყნების საქმეების აწეწილი მდგომარეობა და გადასახადთა ნაკლებობის ვითარება, რაც გამოწვეული იყო უკანონო ასიგნობების სიხშირით და თავაწყვეტილი ელჩებისა და გადასახადთა ამკრეფების მონაცვლეობით. მან აღიარა და სცნო აწეწილ-დაწეწილი საქმეების გამო გამოწვეული დანაშაულობანი, რაც თავის მხრით დროის მოთხოვნილებათა შედეგი იყო. რაკი საქმეებში უთაურობის აღიარებასა და მობოდიშებას აშკარა და ნათელი განმარტებანი ახლდა, ქვეყნის ფადინაჰმა მოიწონა ეს, მისი წარსული სამსახურიც, რაც გარდასულ დროში შესრულებინა, დავიწყებული არ ჰქონდა, ამიტომ წყალობისა და პატივის მომატებით განადიდა არღუნ ამირი; პატივსა და დაჯილდოებასთან ერთად ყველა მის ტოლსა და სწორში გამოარჩია.

მანგუ ყაენმა ბრძანა, რათა ყველა იქ მყოფი სადრი შეკრებილიყო და თითოეული მათგანის აზრის გამოკითხვისა და მსჯელობის გზით გაერკვიათ, როგორ იქნებოდა შესაძლებელი რაიათების ხედვრის შემსუბუქება და ვილაიეთების ისე მართვა, რომ ღარიბები მოსვენებით ყოფილიყვნენ და ქვეყნებიც კეთილმოწყობილიყო. რასაც სრულიად მოეცვა [ყაენის] გონება, ის იყო, რომ სამართლიანობისა და მართლმსაჯულების ნიავს ქვეყნის ყველა მხარისთვის მოეფინა სურნელი, მჩაგვრელებსა და მტარვალებს ხელი შებოკვოდათ სახელმწიფოს ქვეშევრდომებზე, რომ ძლიერი და მაღალი ღმერთის მონათა კეთილ ღოცვას მოეცვა მისი დღითილდე მზარდი ბედნიერება, ხოლო ამ ბედის კურთხევა სვეკეთილ ჟამს შეერთებოდა. ექვი და გუმანი არ არის იმაში, რომ ყოველმა ადამიანმა უკეთ იცის თავისი ქვეყნისა და ხალხის სარგებლიანობა, მეტად ესმის მისი ჰირვარამი და, ამის გამო, უკეთ ხედავს, როგორ შეიძლება მათი გამოსწორება. ამის შესაბამისად [მანგუ ყაენმა] ბრძანა, რომ მოსაზრებისა და მოფიქრების შემდეგ თითოეულს ცალცალკე დაეწერა ამბავი და განემარტა, რა იყო კარგი და რა იყო ცუდი მის ვილაიეთში, რა იყო მიზეზი ამისა და როგორ შეიძლებოდა გამოსწორება, რათა როგორც მაღალი აზრი მიიჩნევდა საჭიროდ, მითითებები გაეცა მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად. დაფარული არ არის, რომ გამოცდილი ექიმი, სანამ მკურნალობას შეუდგებოდეს, ჯერ ავადმყოფობის ნიშნებს, მის წარმოშობას, სიძლიერეს თუ ზომიერებას გამოარკვევს, მაჯისცემას და [სხვა] მაჩვენებლებს შეიტყობს, რადგან, რაკი ავადმყოფობის მიზეზები და ნიშნები ეცოდინება, მკურნა-

ლობაც გაადვილდება; მერე ჯანმრთელობის მდგომარეობის შესაბამისად წამალს შეამზადებს. ფაღიშაჰის სამართლიანობაც გულშემატკივარ ექიმისას ჰგავს, იგი მტარვალობისა და უსამართლობის სენს სასჯელისა და სისასტიკის ერთი შარბათით სდევნის ქვეყნ ერების სხეულიდან. უფრო მეტიც, იგი მესიის სუნთქვავა, სამართლიანობისათვის დახოცილებს ერთ წამში რომ აცოცხლებს.

ბრძანების თანახმად, თითოეულმა შეადგინა განმარტება და ქვეყნის გასაქირი აღწერეს. მეორე დღეს გამოვიდა ბრძანება, რომ ყველა ყაენის კარზე გამოცხადებულიყო. ისინი მისაღებ კარავში მიიყვანეს და იმავე სახით დაიწყო საუბარი ოლქებისა და ქვეშევრდომთა კეთილდღეობის თაობაზე. მათი მოსაზრებების არსი და სიტყვების დედააზრი ის იყო, რომ რაიათებზე გაწერილი სხვადასხვა გადასახადები და მრავალგვარი გამოსაღებლები ძალიან ბევრია და მათი (რაიათების) გაფანტვა ამ მიზეზით არის გაპირობებული. [გადასახადები უნდა გაწერილიყო] იმ სახით, როგორც საკებმა იალავაჩმა დააწესა მავერანნაჰრში. მას ყოფიურს¹⁴ უწოდებენ. უნდა განისაზღვროს, თითოეულმა კაცმა თავისი შეძლებისა და სიმდიდრის კვალობაზე რამდენი გადაიხადოს წლიურად. ამ განსაზღვრულ გადასახადს თუ გაიღებს, იმავე წელიწადს მას მეორედ აღარ მიადგებიან და იმ კაცს სხვა გამოსაღებს არ მოსთხოვენ. ამგვარად გადაწყდა და [მანგუ ყაენმა] ბრძანება გასცა, რომ შეძლებულისათვის ათი დინარი შეეწერათ და ასე, შესაბამისად [გაეწერათ] ღარიბის ერთ დინარამდე. რაც ამ გზით შემოვიდოდა, ჰაშარის, იამის და ელჩების ხარჯებს უნდა მოხმარებოდა¹⁵. ამის ზევით [ხალხი] არ უნდა შეეწუხებინათ და ყისმათისა და დასთანდაზის¹⁶ სახით არაფერი წაეღოთ და ქრთამიც არ აეღოთ. ყოველი საქმისა და გარემოებისათვის [ყაენმა] იასა გამოსცა, რომელთა ნაწილი მოხსენიებულია მანგუ ყაენის ტახტზე ასვლის შესახებ თხრობაში.

როდესაც ჰოქმები და იასა გამოიცა და იმ ქვეყნების საქმეები არღუნ ამირს დაუმტკიცდა და [იქაური] საკითხების გადაჭრა-გადაწყვეტა და საქმეთა გამგებლობაც მას ჩაბარდა, პირველ რიგში [მანგუ ყაენმა] იარლიყი და ვეფხვისთავიანი ფაიზა უბოძა მას და ნაიმათაი და თურუმთაი ნუქერებად დაუნიშნა, ხოლო [ყაენის] ყველა ძმის — ყუბილაის, ჰულაგუს, არილ-ბუქას და მუგას¹⁷ მხრით ამირი [არღუნი] ნუქერად იწოდა. შემდეგ იარლიყი გამოსცა სხვადასხვა იასას თაობაზე, რომელთა მთავარი მიზანი რაიათების მდგომარეობის შემსუბუქება იყო, მის მხლებელ ხალხს კი იარლიყები და ფაიზები უბოძა. მალიქებიდან ნასერ ად-დინ ალი მალიქს, რომელიც ბრძანების თანახმად არღუნ ამირის ამხანაგი იყო, მთელი ქვეყნები-

დან განსაკუთრებით ნიშაბურისა და ტუსის თუმანი და ისფაჰანის, ყუმისა და ქაშანის თუმანები ჩააბარა. მალიქ საღრ აღ-დინს, რომელიც მთელი არანისა და აზერბაიჯანის გამგებელი იყო, ჰაქიმობა და მალიქობა დაუმტკიცა. ჰერათის, სისტანის, ბალხის და მთელი იმ მხარის მალიქობა ვიდრე ინდოსტანის საზღვრამდე, სადამდეც კი დამორჩილებული იყო, მალიქ შამს აღ-დინ მოჰამედ ქართს¹¹⁸ უბოძა, ხოლო ამირ მაჰმუდს ქერმანი და სანყურანი მისცა. ყველას მათ ვეფხვისთავიანი ფაიზები უბოძა, სხვებს კი, თითოეულის მნიშვნელობის შესაბამისად, ოქროსა და ვერცხლის ფაიზები და იარლიყები მისცეს. ამის შემდეგ მათ დაბრუნების უფლება ებოძათ. ვინც კი მათ ახლდა, აღრიცხეს და ყველას ჩინური ტანსაცმელი აჩუქეს, სახედრებისა და აქლემების გამრეკებსაც კი, თან რომ ჰყავდათ. მთელი ჯგუფი დაყვავებით, დიდი წყალობითა და პატრივით, მითითებისამებრ არღუნ ამირის სამსახურში დაბრუნდა. ამ მატიანის მომთხრობი და სირაჯ აღ-დინ შოჯა'ი რამდენიმე დღით დაარჩნენ. ამის შემდეგ იარლიყი და ფაიზა მიიღეს საჰებ-დივანის თანამდებობის მამაჩემისათვის დამტკიცების თაობაზე და [აგრეთვე] სირაჯ აღ-დინის სახელზე (იგი ბითიქჩი იყო ბიქის მხრიდან, მის შემდეგ კი ეს სახელი არილ-ბუქას ექვემდებარებოდა), და 651 წლის რაჯაბის თვეში¹¹⁹ იქიდან წამოვიდნენ.

როცა არღუნ ამირი ხორასანს მოვიდა, ყველა დიდებული და საღრი ეახლა; იარლიყები მოასმენინა მათ, ამილებსა და მოთასარიფებს მანგუ ყაენის ბრძანებანი განუმარტა და თითოეულ მათგანს წერილობითი პირობა ჩამოართვა, რომ არ დაარღვევდნენ იმ წესებს და იმ საქმეებსაც არ უგულვებელყოფდნენ. ვინც კი ამის წინააღმდეგ წავიდოდა და რაითებს დაჩაგრავდა, დამნაშავედ იქნებოდა ცნობილი და დაისჯებოდა. ფირმანის შესაბამისად მან დანიშნა ამირები და მდივნები, რომლებიც რამდენიმე დღის განმავლობაში თათბირობდნენ ყოფჩურის გაწერის თაობაზე, როგორც ნაბრძანები იყო. ბოლოს გადაწყვიტეს, რომ როდესაც აღწერას ჩაატარებდნენ, ყოველ ათ კაცზე სამოცდაათი როქნული დინარი¹²⁰ გაეწერათ, რათა ყოველწლიურად გადაეხადათ. შემდეგ, აღწერის ჩასატარებლად და ყოფჩურის გასაწერად ამირები და მდივნები დანიშნა; ხორასანსა და მაზანდარანში დანიშნა ორი თუ სამი მონღოლი ამირი, რომლებიც შაჰზადეების მხრით იყვნენ აქ მოსული, და აგრეთვე ნაყუ, რომელიც არღუნ ამირის მახლობელი იყო, ხოჯა ფაზრ აღ-დინ ბექეშთი, ულულ ბითიქჩი რომ იყო, და საჰები იზ აღ-დინ თაჰერი — სრულუფლებიანი ნაიბი. ერაცსა და იეზდში მან გაგზავნა ნაიმათაი და მამაჩემი, საჰებ-დივანი, თუმცა ბედისწერის ცერ თითს

სამოცი ნასკვი გაეკვანძა მის ასაკში²¹ და მომხვეჭელობისა და სურვილის გრძობაც შეესუსტებინა. იგი დაქანცული იყო, მობეზრებულა დივანში სამსახური და სინანულის მორევში გადაშვების წინ გადაწყვეტილი ჰქონდა გასცლოდა კმაყოფილების კალთას და დარჩენილი დღენი სიამოვნებასა და უქმად ყოფნაში გაეტარებინა... [მანაჩენი] თავისი სურვილის წინააღმდეგ ერაცს გაემართა. ისფაჰანის მიდაპოვნეს რომ მიაღწია, სვადასხვა საპირისპირო სნეულებანი მოერია და სულიც მიაბარა ღმერთს და წარმავალობის სადგომიდან მარადისობის სამყაროში გადასახლდა.

[არლუნ ამირმა] თურუმთაი და სარიყ-ბულა მალიქ სადრ ად-დინის თანხლებით გაგზავნა, რათა [ხალხის] აღწერა და ათასეულებად დაყოფა ჩაეტარებინათ და ყოფჩურიც გაეწერათ ხოჯა მაჯდ ად-დინ თაბრიზისთან ერთად.

თვითონ არლუნ ამირი მნიშვნელოვანი საქმეების მოსაგვარებლად ბათოს სამეფო კარისკენ დაიძრა და ხოჯა ნეჯმ ად-დინიც მასთან ერთად ბათოს ურდოში მივიდა. საქმეები მანგუ ყაენის ფირმანისა და მისი საკუთარი სახელდახელოდ წარმოთქმული სიტყვის შესაბამისად ვადაწყდა. შემდეგ დარუბანდით საქართველოს, არანისა და აზერბაიჯანისკენ წამოვიდა და აღწერის, ყოფჩურისა და გადასახადთა განსაზღვრის საქმე მოათავა²². იქიდან კი ერაცისკენ გაემართა.

არლუნ ამირის უმაღლეს კარზე არყოფნაში რამდენიმე კაცი გაერთიანდა მის მიმართ მტრობისა და შუღლის გამო და ჯემალ ად-დინ ხას-ჰაჯიბმა იარლიყი მიიღო მის შესამოწმებლად. ხორასანს რომ მიატანა და იქაურობა ხალხისაგან გაცლილი ნახა, საქმის შესწავლას შეუდგა და შემოწმება დაიწყო, თანაც მიტაცებისა და მითვისების ხელი გაიხსნა.

როდესაც არლუნ ამირმა ერაცისა და აზერბაიჯანის მნიშვნელოვანი საქმეები მოათავა, იგი ფადიშაჰ ჰულაგუს შესახებდრად გაეშურა და ქეშში²³ ეახლა მას.

არლუნ ამირი ხორასანს მივიდა 656 წლის რამაზანის თვეში²⁴ და რაკი მოწმე იყო ყაენის კარის მნიშვნელოვანი საქმეებისა, იქაური სინატიფეც ენახა და გამოკითხვა-გამოძიების ვითარებაც ესწავლა, ანგარიშგების დაწვრილებით შემოწმება ბრძანა, რამდენიმე მოთასარიფი დასაჯა და თავის ნაიბად სახელმწიფო და სახასო ქონების საქმეებში დანიშნა ხოჯა იზ ად-დინი, რომლის ხასიათი მისი სახელივით უმწიკვლო²⁵ იყო და ვისი უნარიანობა და გონიერება აშკარა იყო ყოველი არსებისათვის.

აღთვალვა და გაწერა ყოფიერისა და მალისა¹²⁶ თავდაპირველად ყოველთვის ხორასნიდან იწყებოდა, ამჯერად კი გასაადვილებლად ხორასნის აღწერის საქმე შეაჩერეს.

არღუნ ამირი გაემართა ჰულაგუს შესახებედრად, რომელიც არანის საზღვრებში იმყოფებოდა. როცა ეახლა და მდგომარეობაც მოახსენა, საქართველოს მიაშურა და [ხალხის] აღწერასა და ათასეულებად დაყოფას შეუდგა¹²⁷. თავდაპირველად ყოფიერი სამოცდაათი ღინარი შეეწერათ ყოველი ათი კაცისთვის. მაგრამ იმის გამო, რომ ჰაშარის, იამის, ულადისა¹²⁸ და ლაშქრის საჭიროების ხარჯები საზღვრებს აჯარბებდა და დაწესებული ყოფიერი მისთვის საკმარისი არ იყო, გადაწყდა, რომ გადამეტებული მოთხოვნილება ძირითადი გადასახადის შესაბამისად უნდა გაენაწილებინათ. ყოფიერის შემოღებამდე მიწათმფლობელებსა და შეძლებულთ, იმათ, ვისაც, მაგალითად, ათ ადგილას ჰქონდათ წილი, ან ცალცალკე გაფანტული ქონება გააჩნდათ, ყოველი ამ წილის შესაბამისად აწერდნენ გადასახადს. ასე რომ, ერთ კაცს ხუთასსა და ათას ღინარს ახდევინებდნენ. ამ [ახალი] ნიხრის დროს [გადასახადი] ათი ღინარი დაწესდა, რაც კიდევ რომ გაორკეცებულიყო, შეძლებულთ დიდად არ გაუჭირდებოდათ, ღარიბებს კი მძიმე ტვირთად აწევებოდა. არღუნ ამირმა ეს მდგომარეობა მოახსენა [ჰულაგუს] და გამოიცა ფირმანი, რომ ხელასლად გაეწერათ ყოფიერი — შეძლებულთათვის ხუთასი ღინარიდან შესაბამისად ღარიბების ერთ ღინარამდე, ისე რომ ხარჯებს ჰყოფნოდა. ერთი სიტყვით, ეს საქმე მიღებულ იქნა და მის განხორციელებაში სრული გონიერება და საფუძვლიანობა გამოიჩინეს.

არღუნ ამირი [ამის მერე] ჯერ საქართველოში წავიდა, რადგან დავით მეფე, შვილი ყიზ-მალიქისა, აჯანყებულიყო და ჰულაგუს მონღოლებისა და მუსლიმანთა დიდი ლაშქარი გაეგზავნა იქით¹²⁹. არღუნ ამირი თავისი ამალითა და ერთი რაზმით თბილისიდან იმ მხარეს გაემართა: ორი ლაშქარი სხვადასხვა მხრიდან შეხვდა ერთმანეთს და ბევრი ქართველი მოკლეს და დაატყვევეს. არღუნ ამირი გამობრუნდა და 657 წლის რამაზანის დამლევს¹³⁰, ფადლშაჰის შამისკენ გალაშქრების უამს, ჰულაგუს ეახლა თავრიზში და საქართველოს მდგომარეობა მოახსენა. [ილხანმა] მონღოლთა ლაშქარი დანიშნა და ერასისა და საქართველოს დამორჩილებული ნაწილის დუმენების შეკრება დაავალა. მთელი ეს ლაშქარი მან არღუნ ამირს ჩააბარა. როდესაც იგი კვლავ მოვიდა თბილისში, უფროსი დავით მეფეც გამდგარიყო გადასახადთა ნარჩენის მოთხოვნის გამო და ერთგულების უღელი გადაეგდო კისრიდან¹³¹.

**თხრობა შვიდი სამეფოს ფადიშაჰისა და სამართლიანობის
გამავრცელებელი შაჰანშაჰის მანგუ ყაენის ხანობის ტახტზე
ასვლისა. მის მიერ ნუშირვანისებური სამართლიანობის
ნოხის გაშლა, მბრძანებლობის წესის აღდგენა და
ხელმწიფობის რიგის მოწესრიგება**

ბათო საყინისა და ბოლარის ფარგლებში მდებარე თავისი ურდოდან¹³² გუიუქ-ხანის სადგომისაკენ დაიძრა. ალყამაყს რომ მიადწია, საიდანაც ქალაქ ყაილილამდე¹³³ შვიდი დღის სავალია, გუიუქ-ხანის სიკვდილის ამბავი შეიტყო¹³⁴. იგი იქვე გაჩერდა, ნათესავეებსა და თავისიანებს ზედიზედ გაუგზავნა ელჩები სხვადასხვა მხარეს, თავისი მბრძანება ამცნო და მისასვლელად მოუწოდა. ყარაყორუმის¹³⁵ სანახებიდან მანგუ ყაენი დაიძრა. სირამუნმა და ყაენის სხვა შვილიშვილებმა და ხათუნებმა, რომლებიც იმ მიდამოებში იმყოფებოდნენ, ყარაყორუმის ამირი ყოწყურთაყაი ნოინი გაგზავნეს თავიანთ წარმომადგენლად და სიგელი მისცეს: „ბათო ყველა უფლისწულზე უფროსია. მის ჰოქმსა და ფირმანს, რაც არ უნდა ბრძანოს, კანონის ძალა აქვს. ჩვენ ყველანი ვეთანხმებით მას და. რასაც ის ბრძანებს და მართებულად მიიჩნევს, იმაზე უარს არ ვიტყვი“.

1251 წ. 1 ივლისს ყარაყორუმში გამართულ დიდ ყურულთაიზე მონღოლთა სახელმწიფოს ყაენად არჩეულ იქნა თელის უფროსი შვილი მანგუ. ყაენის არჩევის აღსანიშნავი ზეიმი და ღროს ტარება ერთ კვირას გავრძელდა¹³⁶.

როდესაც უფლისწულები უკან გაბრუნდნენ და მათი მნიშვნელოვანი საქმეები მოწესრიგდა, [ყაენი] შეუდგა სახელმწიფო საქმეთა მოგვარებას, მრუდის გასწორებას, გაფუჭებულის გამოკეთებას, მჩაგვრელთა დათრგუნვასა და ბოროტგამზრახველთა დამორჩილებას. რაკი მისი ხელმწიფური ზრახვა მიმართული იყო მეამბოხეთა შეუპოვრობის დათრგუნვისა და მეშფოთართა კისრების მოდრეკისაკენ, ხოლო მისი მაღალი ფიქრი ადამიანთა ჯათის შემსუბუქებისა და ქვეშევრდომთა შრომის გაადვილებისაკენ იყო მიპყრობილი, მისი სრულყოფილი გონება ხუმრობას გულმოდგინებას ამჯობინებდა, მიატოვა განუწყვეტელი ლოთობა და სამართლიანობისა და სიკეთის მახითა და სატყუარათი მოინადირა მათი სიყვარული.

თავდაპირველად [ყაენმა] ბრძანა ჯარების დანიშვნა აღმოსავლეთსა და დასავლეთში, არაბთა და არაარაბთა ქვეყნებში სალაშქროდ. აღმოსავლეთის ქვეყნები და ხატაეთის ოლქები, მანზი, სო-

ლანგაი და თანგუთი უბოძა ყუბილაი-ოღულს, რომელიც გამოირჩეოდა გონიერებით, გამჭრიახობით, სიმარჯვითა და საზრიანობით; საპატიო ნიშნები დანიშნა მის სამსახურში და იმ მხარეში მყოფი ყველა ამირი, მარცხენა თუ მარჯვენა ფრთისა, მის ბრძანებას დაუმორჩილა.

დასავლეთის ქვეყნები [მანგუ ყაენმა] ჩააბარა თავის მეორე ძმას ჰულაგუ-ოღულს, რომელიც ცნობილი და განთქმული იყო თავისი სიმტკიცით, სიღინჯით, წინდახედულობით, სიფრთხილით, მფარველობით და პატივისა და ღირსებისადმი გულმოდგინე დამოკიდებულებით. [ყაენმა] გააორკეცა მისი ლაშქარი. ქიდ-ბულა ბაურჩი¹³⁷ 650 წლის ჭუმბადა ალ-ავალის თვის შუა რიცხვებში¹³⁸ მეწინავედ დასძრა, რათა მულჰიდების საქმით დაეწყოთ.

გადასახადების განსაზღვრისა და ხალხის სახელების ჩასაწერად ჰაქიმები, შეჰნეები და მდივნები დანიშნა ყაენმა. აღმოსავლეთის ქვეყნები, მეხუთე სარტყელის დასაწყისიდან — ამუ-დარიის ნაპირებიდან, ვიდრე ხატაეთის დასალიერამდე, რომელიც პირველი სარტყელია¹³⁹, წინანდებურად დიდ საქებს მაჰმუდ იალავაჩს და მის ღირსეულ მემკვიდრეს მას'უდ-ბეგს დაუბტყიდა. რაც ხატაეთის მხარეს არის, — საქებ მაჰმუდ იალავაჩს, ვისი ადრინდელი სამსახური კეთილგანწყობილების ნიშნებით იყო აღბეჭდილი და [მანგუ ყაენის] კურთხეულ გამეფებამდე მისულიყო სამეფო კარზე. მავერან-ნაჰრი, თურქესტანი, ოთარარი, უდილურის, ხოთანის, ქაშლარის, ჯენდის, ხორეზმის და ფერღანის ქვეყნები მას'უდ-ბეგს მისცეს. იგი შიშითა და სიფრთხილით მოვიდა და მისი უდიდებულესობის¹⁴⁰ ერთგულებისა და ძველი დამსახურების გამო დიდი ელდა და განსაცდელი ნახა, სანამ ბოლოს გადაურჩა ამ საფრთხეს და გავლენიანი და პატივცემული შეიქნა. რაკი ისინი ყურულთაიზე ადრე მისულიყვნენ სამეფო კარზე, [ყაენმა] უფრო ადრე გააბრუნა უკან და ყოველი კაცი, ვინც თან ახლდათ, სხვადასხვაგვარი წყალობით გამოარჩიეს.

მათი [წასვლის] შემდეგ დიდი ამირი არღუნი, რომელსაც სა-შიშროებითა და საფრთხით აღსავსე შორი გზა გამოეცლო, იმის შემდგომ, რაც ყურულთაი დაიშალა და ყველა უფლისწული თავთავის სამშობლოში დაბრუნდა, 650 წლის საფარის თვის 20-ში¹⁴¹ მოვიდა ხელმწიფის კარზე. რამდენადაც მუდმივი გულმოდგინება და მარადიული უნარიანობა ყოველთვის თან ახლდა მას, სახელმწიფოს სამსახურსა და სამეფო კარის გულწრფელ სიყვარულში მტკიცე ზომებითა და აშკარა საშუალებებით გამოეჩინა თავი, სურვილების აღსრულებითა და მიზნების მიღწევით იქნა გამორჩეული. ხორას-

ნის. მაზანდარანის, ინდოსტანის, ერაყის, ფარსის, ქერმანის, ლუ-
რის, არანის, აზერბაიჯანის, საქართველოს, მოსულისა და ალეპოს
გამგებლობა ხელთ უდევს მას. ვინც კი მას ახლდა, მალიქები, ამი-
რები და ბითიქიები, მოწონებისა და მათდამი კეთილგანწყობილე-
ბის მიხედვით იქნენ გამორჩეული და დასაჩუქრებული. ხსენებული
წლის რამაზანის 20-ში¹⁴² ისინი [უკან] დაიძრნენ. იმ ჯგუფიდან ზო-
გიერთს სხვადასხვა საქმე დარჩენოდა მოსაგვარებელი; რამდენიმე
ღღეს კიდევ დარჩნენ და შემდეგ მის კვალს გაჰყვნენ მხიარულნი.

ჰაქიმების ხსენებულ ჯგუფს [ყაენმა] ნუქერები დაუნიშნა და
მითითება მისცა, რომ ვილაიეთები აღეწერათ და გადასახადები და-
ედგინათ. ამას რომ მორჩებოდნენ, დაბრუნების სადავე მიემართათ
და კარზე ხლება ეჩქარათ. ყოველ მათგანს ბრძანება მიეცა, აუცი-
ლებლად განეხილათ და შეესწავლათ წარსული ვითარება და არა-
ვის აერიდებინა თავი [საქმის] სიძნელეებისათვის. ღმერთი შეგვინ-
დობს, რაც წარსულია. რამდენადაც [ყაენს] მხედველობაში ჰქონდა
ქვეშევრდომთა მდგომარეობის გაუმჯობესება და არა ხაზინის სიმ-
დიდრის გამრავლება, რაიათების გადასახადთა შესამცირებლად იარ-
ლიყი გამოსცა, რომლის პირი სამდივანმწიგნობროებშია დაცული.
იქიდან ირკვევა, თუ რაოდენ დიდ ზრუნვასა და ყურადღებას იჩენს
ხალხის საქმეებისა და მათ მისწრაფებათა მოსაწესრიგებლად.

გუიუქ-ხანის [სიკვდილის] შემდეგ უფლისწულებმა უამრავი
იარლიყი გასცეს; ვაქრობაშიც მონაწილეობდნენ და ქვეყნის სხვა-
დასხვა მხარეს აგზავნიდნენ შიკრიკებს. დიდებული თუ მდაბიო
ორტალობით¹⁴³ [მინიჭებულ] მფარველობის საბუთს ეძიებდა,
ქვეშევრდომები კი გარბოდნენ მათი სიმრავლის გამო. [მანგუ ყაენ-
მა] ბრძანა, რათა თითოეულს, ვისაც კი ჰქონდა თავის კუთვნილ
ვილაიეთში ჩინგიზ-ხანის, [უგედის] ყაენის, გუიუქ-ხანისა და სხვა
უფლისწულთა დროინდელი იარლიყები და ფაიზები, უკან დაებრუ-
ნებინა. ამის შემდეგ უფლისწულებს სამეფო კარის ნაიბების რჩე-
ვისა და ნებართვის გარეშე არ უნდა გაეცათ ზეპირი ან წერილო-
ბითი განკარგულება იმ საქმეებზე, რაც ამ ვილაიეთების გამგებ-
ლობას ეხებოდა. დიდ ელჩებს თოთხმეტზე მეტი ცხენი არ უნდა
აყვანათ და იამიდან იამამდე ემგზავრათ; არ უნდა შესულიყვნენ
არცერთ სოფელსა თუ ქალაქში, სადაც გარკვეული საქმე არა ჰქონ-
დათ, და თითოეული ადამიანისათვის საკმელად დაწესებულ ულუ-
ფაზე მეტი არ აეღოთ. რამდენადაც ძალადობა და ჩაგვრა ცას მის-
წვდა, საგანგებო გადასახადებისაგან¹⁴⁴ განსაკუთრებით გლეხობა იყო
ილაჯგაწყვეტილი და განადგურებული იქამდე, რომ მოწეული
მოსავალი იმ გადასახადების ნახევარსაც არ ჰყოფნიდა, რასაც

[კლეს] ართმევდნენ. მან ბრძანა, რომ უკლებლივ ყველა ორტალს და მოსელეს ზომიერება დაეცვა ქვეშევრდომებთან ურთიერთობაში. თითოეულმა აღამიანმა მისი დოვლათისა და შეძლების მიხედვით უნდა გაიღოს, რაც განაწილებით დაეკისრება, გარდა იმ ხალხისა. ვინც ჩინგიზ-ხანის და [უგედეი] ყაენის ბრძანებით განთავისუფლებულია გადასახადების სიმძიმისაგან. [ესენი არიან]: მუსლიმთაგან დიდი სეიდები¹⁴⁵ და ღვთისმოსავი იმამები; ქრისტიანთაგან, რომელთაც არქაუნებს უწოდებენ, — ბერები და მღვდელმთავარი, ცეცხლთაყვანისმცემელთაგან, რომელთა მოძღვართ თონის ეძახიან, სახელოვანი თონები¹⁴⁶. ამ ჩამოთვლილ ჯგუფს ეკუთვნის აგრეთვე ის ხალხიც, ვინც ასაკვადაცილებულია და აღარ შეუძლია შრომა და მუშაობა. ებრაელებმა რომ ეს ბრძანება მოისმინეს და ამ თანრიგსა და რიცხვში თვითონ არ იქნენ შეყვანილი, ძალიან დანალვლიანდნენ და მოიწყინეს; შეშინებულმა და გაოცებულებმა მწუხარების ხელი წვერზე ჩამოისვეს.

იმისათვის, რომ ყოველ მოხელეს არ შესძლებოდა წილის აღება. წლიური განრიგის შედგენა ბრძანა, რომლის მიხედვით ხატათის ქვეყნებში უნდა გამოეღოთ — დიდი შეძლების კაცს თერთმეტი დინარი და ასე შესაბამისად ხელმოკლეს ერთ დინარამდე. მავერანნაჰრშიც ასევე იყო. ხორასანში შეძლებულის ათი დინარიდან ლარიბის ერთ დინარამდე უნდა გადაეხადათ. ჰაქიმებსა და მდივნებს მიკერძოება და პირფერობა არ გამოეჩინათ, ქრთამი არ აეღოთ, ქეშმარიტება არ გაეყალბებინათ და სიცრუე ქეშმარიტებად არ გაესაღებინათ. რაც შეეხება საქონლის საბალახე გადასახადს, რომელსაც ყოფიურს უწოდებენ, ერთი სახის ოთხფეხზე, თუ ვინმეს ასი სული ეყოლებოდა, ერთი სული უნდა მიეცა, ხოლო თუ ნაკლები ჰყავდა, არაღერს იხდიდა. გადასახადის ნარჩენი, საცა არ უნდა ყოფილიყო და ვისაც არ უნდა ჰქონოდა გადასახადელი, ქვეშევრდომთ არ უნდა გადაეხადათ და [მოხელეებს] არ აეღოთ. ვაჰრებისა და ორტალებისთვის, გუიუქ-ხანთან, მის ხათუნსა და ვაჟიშვილებთან რომ აწარმოებდნენ გაცხოველებულ ვაჰრობას, ახალი შემოსავლიდან უნდა გაესწორებინათ ანგარიში.

თხრობა ქვეყნიერების უფლისწულის ჰულაგუს დასავლეთის ქვეყნებში ლაშქრობის შესახებ

დედამიწის პირის ფადიშაჰი მანგუ ყაენი თავისი ძმის ჰულაგუსთვისებებში მბრძანებლობის ღირსებებს ხელავდა და მის ზრახვებში დამპყრობლის ჩვევებს ამჩნევდა. მას შემდეგ, რაც ხანობის ტახტ-

ზე განმტკიცდა და ანგარებიანი და მოშურნე ხალხის საქმეებს მორჩა. დიდ ყურულთაიზე თავისი მაღალი აზრი მსოფლიოს უყიდურესი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის დაპყრობისაკენ მიმართა. თავდაპირველად ყუბილაი გაგზავნა აღმოსავლეთის მხარეს, ხატათს რომ შეადგენს. ამის შემდეგ, 650 წელს¹⁴⁷, თავისი მეორე ძმის ჰულაგუს საქმეების მოწესრიგებასა და მოგვარებას შეუდგა და დასავლეთის მხარის დასაპყრობად გააპიროვნა იგი¹⁴⁸. ყუბილაის გაგზავნის მსგავსად, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ლაშქრის ყოველი ათი კაციდან ორი გამოიყო. უფლისწულთაგან ერთი თავისი უმცროსი ძმა სუბუთაი-ოღული¹⁴⁹ დანიშნა მასთან ერთად. ბათოს მხრით შიბაყანის ვაჟი ბალაღაი, თუთარ-ოღული და ყული გაგზავნა ბათოსეული რაზმებით¹⁵⁰; ჩალათაის მხრით — თეგუდარ-ოღული, მეჯი-ოღულის ძე, ხოლო ჩეჩეკენ ბიქის მხრით — ბულა-თემური ოირათის ტომის ლაშქრით. ქვედა მხარის სიძეების, ამირებისა და ნონთგან გამოყო ჯგუფი დიდებულებისა, რომელთა სახელების დაწვრილებით ჩამოთვლა ძალიან გაგრძელდება.

ხატათს ელჩები გაგზავნეს მანჯანიყების ოსტატებისა და ცეცლმტყორცნელთა ჩამოსაყვანად. ათასი ოჯახი ჩამოიყვანეს მანჯანიყის ჩინელი ოსტატებისა, რომლებიც ქვის ტყორცნით ნემსის ყუნწს ისე აფართოებდნენ, რომ აქლემი გაძვრებოდა შიგ და ისეთ მაგარ მანჯანიყის ბოძლებს აკეთებდნენ ბამბუკითა და წებოთი, რომ მიწიდან ცაში ნატყორცი ისრები უკან აღარ ბრუნდებოდა. შიკრიკები გაგზავნეს მეწინავედ, და თიაბის მთიდან¹⁵¹ მოკიდებული, ყარაყორუმსა და ბიშბალილს¹⁵² შუა რომ მდებარეობს, საცა კი ქვეყნიერების ფადიშაჰის ლაშქარს უნდა გაევიღო, მთელ სივრცე-სივრცეზე საძოვრები და მდელოები ყორულად გამოაცხადეს და აიკრძალა იქ ცხოველთა ძოვება, რათა საძოვრები არ წამხდარიყო, ხოლო მდელოებს ზიანი არ მოსვლოდა¹⁵³. მთელი მთა და ველი ბაღ-ბოსტანით დაცულად და ნაკრძალად გამოცხადდა და შინაურ საქონელს აღეკვეთა იქ ძოვა. ყველა ქვეყანაში თურქესტანიდან ხორასანამდე და შორეულ რუმსა და საქართველომდე მცენარეულობაზე გავრცელდა გამოთქმა — „მაგრამ არ მიუახლოვდეთ ამ ხეს“¹⁵⁴ — იქამდე, რომ ვინც კი ერთ ფოთოლს მოაქმევდა, იმ საქონელს დაკარგავდა. ამგვარად, მცენარეულობა ცოცხად იქცა, ხოლო სიმწვანეს სიმამძღრე მოჰყვა¹⁵⁵. შიკრიკები გაგზავნეს, რათა მთელი ლაშქარი მდელოებიდან და საძოვრებიდან ისეთ ადგილებში გადაეყვანათ, სადაც ფადიშაჰის ამაღას არ უნდა გაევიღო. ბაიჩუს და ჩორმალუნის ლაშქარს რუმს წასვლა ებრძანა.

ამალისა და ლაშქრის სანოვაგისათვის (უღუფე¹⁵⁶) ბრძანება გაიცა მთელს სახელმწიფოში, რომ თითოეულ სულზე დაემზადებინათ ერთი თალარი ანუ ასი მანი¹⁵⁷ თქვილი და ერთი ტიკი, ე. ი. ორმოცდათი მანი ღვინო. ამირები და მხარეთა გამგებლები ყველანი უღუფეს მომზადებასა და თარღუს და ნუზლის¹⁵⁸ საქმის მოწესრიგებას შეუდგნენ და [გზადაგზა] სადგომებში ათავსებდნენ ნუზლს. მონღოლ და მუსლიმან ამირებს ჰაკი ცხენები მოჰყავდათ თავიანთი ჯოგებიდან და კუმისს ამზადებდნენ რიგრიგობით, სანამ [ჰულაგუს ლაშქარი] სხვა ამირამდე არ მიაღწევდა. იმ ადგილებს, სადაც ქვეყნიერების ფაღიშაჰს უნდა გაეელო, ფარსანგ-ფარსანგ¹⁵⁹ ასუფთავებდნენ ეკლებისა და ქვა-ლორღისაგან, მდინარეებსა და არსებზე ხიდებს აგებდნენ და გადასასვლელებთან ნავებს ამზადებდნენ.

მისი ლაშქრის დაძვრის ამბავზე ქვეყანამ სიმშვიდე და მოსვენება დაკარგა. ვინც ურჩი იყო, მისი ძლიერებისა და რისხვის შიში არ ასვენებდა, მორჩილებს კი ლაშქრის, იარაღისა და სანოვაგის მომზადება აწუხებდათ.

როდესაც უფლისწულები და ნოინები დანიშნეს და ლაშქარი ათასეულებად და ასეულებად დაჰყვეს, ქიდ-ბულა, რომელსაც ბაურჩის თანამდებობა ჰქონდა, მეწინავედ გაიგზავნა. 650 წლის გაზაფხულში¹⁶⁰ გაიფურჩქნა ზამთრის კოკრასაგან...

დამშვიდობების წესისამებრ [ჰულაგუმ] წვეულებები გამართა და ქვეყნიერების ხელმწიფის ურდოს მიაშერა. მეორე მხრიდან არიდ-ბუქაც მოვიდა და უფლისწულები და ნათესავეები, ვინც ახლომანბლო იმყოფებოდა, ყველანი ერთად ზომლის ეარსკვლავებივით შეიყარნენ ყარაყორუმის სანეფო კარზე. ყოველი მათგანი ლხინს იხდიდა რიგრიგობით, გართობის მოკდანზე ნებივრობდნენ, ჯამებს სცლიდნენ და ერთი ფერის ტანსაცმელს იცვამდნენ¹⁶¹, თან, შუალედებში, საქმეებსაც არ უგულვებელყოფდნენ.

ერთი კვირის შემდეგ, როცა [ჰულაგუმ] თავის საკუთარ ურდოში წასვლა განიზრახა, ქვეყნის მპყრობელმა ხელმწიფემ ცისოდენა სულგრძელობის შესაბამისად ბრძანა, გაეხსნათ ძვირფასეულობის, ნაღდი ფულისა და ტანსაცმლის ხაზინები, ჯოგებიდან და რემებიდან კი რჩეული ცხენები და აქლემები მოერეკათ. ჰულაგუს, მის ცოლებს და ვაჟიშვილებს, თითოეულს ცალ-ცალკე გაუგზავნა ისეთი წილი, რომ დედამიწა დამძიმდა მისი ტარებისაგან და ქვეყანა ამჩატდა. მასთან მყოფი ამირები და ნოინები, მთელ თან მხლებ ლაშქართან ერთად პატივისცემით განაღიდა.

651 წლის რაბი ალ-აველის ორ რიცხვში¹⁶², შაბათ დღეს [ჰულაგუ] დიდებისა და ძლიერების რაშის სადავე დაბრუნებისკენ მიმართა. თავის ურდოში რომ ჩამოხდა, ვითარების მოსაწესრიგებლად და აღამიანთა საქმეების გამოსასწორებლად ერთ ხანს იქ შეიხერდა, სანამ სიცხემ არ იკლო. ამ ხნის განმავლობაში უფლისწულები მოდიოდნენ მასთან დასამშვიდობებლად და ნუხლი მოჰქონდათ. უფლისწული ჰულაგუ თითოეულს მისი ღირსების შესაბამისად საბოძვართა და საჩუქრებით ისტუმრებდა. 651 წლის შა'ბანის თვის 24-ში¹⁶³, ამომავალი ბედნიერების ეარსკვლავზე, ძლიერების სადგომიდან, თავისი ურდოდან კურთხეული მოგზაურობისათვის დაიძრა; გამარჯვება წინ უძლოდა „გზა მიეცით!“ ძახლით, ძლევა მარჯვნივ და მარცხნივ მიჰყვებოდა, ხოლო წარმატება ფეხდაფეხ მისდევდა.

ჯუმაღარ-ოღული, რომელსაც მაღალი ხარისხი ჰქონდა იმის გამო, რომ დედამისი სხვა ხათუნებზე უფროსი იყო¹⁶⁴, თავის მოადგილედ დანიშნა ურდოსა და ლაშქარში. უფროსი შვილებიდან აბაღა და იაშმუთი¹⁶⁵ აირჩია თან წასაყვანად. საცა კი იდგა ლაშქარი, ყველა დაიძრა თავთავის ადგილიდან. ამ ამბის საშინელებისაგან მთები აზანზარდა. ხოლო ხელმწიფეთა გულები ძრწოლამ მოიკვა. ფადიშაჰი [ჰულაგუ] ნება-ნება მიემართებოდა; უფლისწულები ბალაღი და თუთარი მეწინავედ მიდიოდნენ, სხვები კი მარჯვნივ და მარცხნივ მიისწრაფოდნენ. ზაფხულსა და ზამთარში ასე თანდათანობით მიიწვედნენ წინ. ალმალის¹⁶⁶ რომ მიადწიეს, ულულ-ეფის ხათუნები და ურყინე-ხათუნი¹⁶⁷ შემოხვდნენ და წვეულებები გაუპართეს.

როდესაც სამეფო დროშებმა იმ მიდამოებს ჩაუარეს, დიდი საჰები მას'უღ-ბეგი და მავერანნაჰრის ამირები სამსახურად აღსდგნენ. 652 წლის ზაფხული¹⁶⁸ იალალზე გაატარეს. და, როცა მზის მცხუნვარების ძალამ იკლო, ადგილიდან დაიძრნენ. 653 წლის შა'ბანის თვეში¹⁶⁹ ქან-ე გელის მდელიოზე ჩამოხდნენ სამარყანდის ჰიშკართან. საჰებმა მას'უღ-ბეგმა ერთი ნაქსოვი კარავი აღმართა, რომელსაც თეთრი ქეჩის გარსაცმი ჰქონდა. დაახლოებით ორმოც დღეს იმ მიდამოებში დარჩნენ და ქეიფსა და დროს ტარებაში იყვნენ.

იქიდან რომ აიყარნენ, ქეშამდე სადავე არ მოუწევიათ. ამ სადგომში ამირ არღუნი და ხორასნის დიდებულთა უმრავლესობა ეახლნენ და საჩუქრები მიართვეს. იმ ადგილას ერთ თვეს იდგნენ, მერე კი მდინარეზე¹⁷⁰ გადასვლის განზრახვით წასვლის დოღს დაჰკრეს და ამოძრავდნენ. იმ დროს, როცა ბედნიერი ამაღა საზაფხულო სადგომიდან დაიძრა. ბრძანება გამოვიდა, რომ ყველა ხომალდი შეეჩერებინათ მეზღვაურებიანად, ნაგებისგან ხიდი გაემარ-

თათ, რათა, როცა ფადიშაჰის ლაშქარი მოაღწევდა, ამაღა დაუბრკოლებლად გადასულიყო წყალზე. ფადიშაჰმა წყალობა გამოიჩინა მათ მიმართ და გადასასვლელებზე რომ ბაჟს ართმევდნენ ნავეებზე, აპატია. რაკი ის ბაჟი ამოკვეთილ იქნა, [მდინარეზე] გადამსვლელთა გულს მძიმე ტვირთი მოსცილდა...¹⁷⁷

მეორე დღეს იქიდან აიყარნენ და შაბურღანის¹⁷² მდელზე ჩამოხდნენ იმ განზრახვით, რომ დიდხანს არ დაყოვნებულიყვნენ იქ. მსხვერპლის შეწირვის დღესასწაულის¹⁷³ დღეს თოვა დაიწყო და შვიდი დღელამის განმავლობაში ღრუბელს არ გადაუყრია იმ მიდამოებში. ზამთარი გაქიანურდა და ჰაერის სიცივემ და სუსხის სიმკაცრემ იქამდე მიაღწია, რომ მთელი მხარე „თოვლის ქვეყანას“ დაემსგავსა და ძლიერი სიცივისაგან დიდძალი პირუტყვი გაწყდა.

ამ სადგურში არღუნ ამირმა ნატიფად მოხატული ტილოს დიდი კარავი და მასთან ოქროსა და ვერცხლის ჭურჭლეულით გაწყობილი მისი შესაფერისი საკრებულო კარავი დაადგმევინა და მრავალგვარად მოემსახურა. იქიდან [არღუნი] ბრძანებისამებრ მანგუყაენის კარზე გაეშურა, თავისი შვილი გერაი მალაქი, აჰმედ ბითიქჩი და ამ ამბების აღმწერი ფადიშაჰის¹⁷⁴ სამსახურში დანიშნა ხორასნისა და ერავის საქმეთა საგამგებლოდ¹⁷⁵.

შენიშვნები ქართული თარგმანისათვის

1. ჩინგიზ-ხანის ლაშქარი 1220 წ. მარტში მიაღდა სამარყანდს. მონღოლებმა მოკლე ხანში დაიმორჩილეს ქალაქი, საშინლად გაძარცვეს და გადასწვეს ის.

2. სულთანი ალა ად-დინ მოჰამედ ბ. თექეში ხორეზმის სახელმწიფოს მბრძანებელი იყო (1200—1220). მან ვერ გაბედა მონღოლებთან შებრძოლება, თავისი მრავალრიცხოვანი ლაშქარი მცირე რაზმებად დაქსაქსა, თვითონ კი გაიქცა. მალე ხორეზმშაჰს სულ შემოეფანტა მხლებლები და მონღოლთა შიშით აბესქუნის (კასპიის) ზღვის ერთ-ერთ კუნძულზე გადახვეწილმა უსახელოდ დაღია სული.

3. იემე (يم) თურქული ფორმაა მონღოლური სახელისა — ჯემე. ამავე ფორმას ხმარობენ XIII ს-ის ავტორები ნესავი და ჯუზჯანი. რაშიდ ად-დინს და გვიანდელი ხანის ისტორიკოსებს აქვთ ჯემე (جم). ქართველი ჟამთააღმწერელი, რომელსაც, როგორც ცნობილია, ჯუგეინის თხზულება გამოუყენებია, ამ სახელის ორივე ფორმას იცნობს. იგი აღნიშნავს, რომ ჩინგიზ-ხანმა „წარმოავლინა ორნი თავადნი ზემოქსენებულნი, იამა და სალპიანი, რომელთა ქართველნი სება-ჯებობით უწოდიან, რათა მოვლონ ქუეყანა ხუარასნისა და ერაყისა, სადამდის ეძლო სლვად, და განიხილონ ქუეყანა“. (ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ე ი ლ ი ს მიერ, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 164). ზოგი ავტორი ჩვენში შეცდომით იამას „სებასთან“ აიგივეებს, ხოლო „სალპიანი“ ჯემეს ქართული შესატყვისი ჰგონია (ქართლის ცხოვრება, II, საძიებელი, გვ. 683; ი. ცინცაძე, მონღოლები

და მონღოლთა დაპყრობები, თბ., 1960, პირთა საძიებელი, გვ. 199, 201).

4. მულანის ველი (მდ. არაქსის ქვემო წელში) მონღოლთა საზამთრო სადგური იყო (იხ. მაგ., ჟამთააღმწერელი: ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 237, 240). აქედან მიიტანეს მონღოლებმა პირველი იერიში საქართველოზე (ბ. ს ი ლ ა გ ა ძ ე, XII—XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი იზნ ალ-ასირის ცნობათა შუქზე, „საქართველო რუსთაველის ხანაში“, თბ., 1966, გვ. 130—132).

5. რაშიდ ად-დინის ცნობით, ჭემალ ად-დინ აიბე(!) ხორეზმშაჰის მონა ყოფილა (Р а ш и д - а д - д и н, Сборник летописей, т. I, кн. 2, М.—Л., 1952, გვ. 228).

6. შეჰნე მონღოლთა მიერ დაპყრობილ ქალაქებსა და ოლქებში დანიშნული სამხედრო გამგებელი იყო, რომელსაც მცირერიცხოვანი რაზმი ახლდა თან (რ. კ ი კ ა ძ ე, ქალაქები ილხანთა ირანში, „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან“, თბ., 1957, გვ. 196). ამ მოხელის სახელწოდება მოხსენიებული და განმარტებული აქვს ჟამთააღმწერელსაც: „მცველნი ქალაქისანი დაუდგინნეს, რომელთა შანად უწოდდეს სიტყვთა მათითა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 190); „მცველნი ქუეყანისანი, რომელ არიან შანანი, დაუდგინნეს“ (გვ. 195). შეჰნეს ინსტიტუტი მონღოლთა შემოსევების წინარე ხანაშიც არსებობდა მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებში (იხ. შ. მ ე ს ხ ი ა, საქალაქო კომუნა შუა საუკუნეების თბილისში, თბ., 1962, გვ. 92—94; ვ. გ ა ბ ა შ ვ ი ლ ი, თბილისის მმართველობა X—XI საუკუნეებში, თსუ შრომები, ტ. 108, თბ., 1964, გვ. 340; ო. ც ქ ი ტ ი შ ვ ი ლ ი, სიბტ იზნ ალ-ჯაუზის ცნობა დავით აღმაშენებლის შესახებ, თსუ შრომები, ტ. 118, თბ., 1967, გვ. 209—210; გ. ბ ე რ ა ძ ე, XI—XII სს. ირანის ქალაქების ადმინისტრაციული წყობილების ისტორიიდან, საქართველოს მეცნ. აკადემიის „მოამბე“, ტ. 55, 1969, № 1).

7. როდესაც იემეს (ჯებეს) რაზმი პირველად მიადგა ჰამადანს, სადაც მონღოლებს ხორეზმშაჰი მოჰამედი ეგულებოდათ, ქალაქის გამგებელმა ალა ად-დოვლემ მორჩილება გამოუცხადა მათ, ცხენები, ტანსაცმელი და სანოვავე მიართვა და მათ მიერ დანიშნული შეჰნეც მიიღო (ჯ უ ვ ე ი ნ ი, I, გვ. 115).

8. გერითის ციხე ჩრდილოეთ ლურისტანშია, დღევანდელი ხორეზმბადის სამხრეთით.

9. ხამუში აზერბაიჯანის ათაბეგის უზბეგის (1210—1225) შვილი იყო. იგი ყრუ-მუნჯი იყო და თვითონ არ ყოფილა ათაბეგად. რა-

შიდ აღ-დინის ცნობით, როდესაც ჯებე და სუბუდაი თავრიზს მი-
ადვნენ, იქაური გამგებელი ათაბეგი უზბეგი დაიძალა, მონღოლებს
კი კაცი გაუგზავნა, ზავი შესთავაზა და დიდძალი ფული და საქონე-
ლი მიართვა (Р а ш и д-а д-д и н, Сборник летописей, I, 2,
გვ. 227).

10. შირვანში შესვლამდე მონღოლები ხელმეორედ შეებრძოლ-
ნენ ქართველებს და კვლავ დაამარცხეს ისინი (ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი-
ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1965, გვ. 14 შმდ; ბ. ს ი-
ლ ა გ ა ძ ე. XII—XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი სა-
კითხი. გვ. 132—135). შემდეგ მათ შირვანის მთავარ ქალაქს. შემა-
ხას შემოარტყეს ალყა და აიღეს იგი, მოსახლეობა კი გაჟლიტეს ან
ტყვედ წაიყვანეს (Р а ш и д-а д-д и н, Сборник летописей, I, 2,
გვ. 228).

11. რაშიდ აღ-დინი მოგვითხრობს, რაკი დარუბანდისკენ გასვლა
შეუძლებელი იყო, მონღოლებმა შეუთვალეს შირვანშაჰს, რამდე-
ნიმე კაცი გამოგზავნე, რომ ზავი დავდოთო. შირვანშაჰმა ათი კაცი
გაუგზავნა თავის დიდებულთაგან. მონღოლებმა ერთი მათგანი იქვე
მოკლეს, დანარჩენებს კი უთხრეს, დარუბანდის გზას თუ გვჩვენ-
ნებთ, შეგიწყალებთ, თუ არა და ყველას ასე დაგხოცავთო. იმათაც
საკუთარი თავის გადასარჩენად უჩვენეს გზა და მონღოლები და-
რუბანდისკენ გავიდნენ (Р а ш и д-а д-д и н, Сборник летописей,
I, 2, გვ. 228—229).

12. თუში თურქული ფორმაა მონღოლური სახელისა — ჯუჩი-
(ჯოჩი). ქართველმა ეპითაღმწერელმა ამ სახელის ორივე ფორმა
იციხს: [ჩინგიზ-ხანს] „ესუა შვილი, რომელსაც ერქუა თუში. რომელ-
სა ქართველნი ჯოჩიდ უწოდდეს“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 163.
ტექსტში „თუში“-ს ნაცვლად გვხვდება „თუბის“, რაც შინისა და ბა-
ნის მსგავსების შედეგად არის მიღებული).

13. როგორც ვხედავთ, ჯუეინის სრულებით არა აქვს ნახსენე-
ბი აღებული ხანის ამიერკავკასიის ქვეყნების ისტორიის ბევრი მნი-
შვნელოვანი მოვლენა. კერძოდ, იგი არაფერს ამბობს მონღოლების
მიერ ქართველთა ლაშქრის ორჯერ დამარცხებაზე, ზშირად არღვევს
მოვლენათა თანამიმდევრობას. ამავე დროს მისი ცნობები ზოგჯერ
ეწინააღმდეგება სხვა ისტორიკოსთა (იბნ აღ-ასირი, ნესაევი, რაშიდ
აღ-დინი) თხზულებებში დაცულ ცნობებს.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი ამის გამო შენიშნავს: „სწორედ გასა-
ოცარია, რომ რაშიდ ეღ-დინის წინამორბედმა და ერთ-ერთ წყარო-
თაგანმა სპარსელმა ისტორიკოსმა ჯუეინიმ (გარდ. 1283 წ.) მონ-
ღოლთა პირველი შემოსევისა საქართველოში თითქოს არა იციხ

რა. მისი სიტყვით ღამა, ანუ ჯებე ჯერ თავრიზში მივიდა და დაიმორჩილა, მერე მარალა და ნახჯავანი და მთელი მისი სანახები გაწყვიტა, ათაბაგ ხამუშმა რომ მორჩილება გამოუცხადა, იგი იქითგან რანში წავიდა, ბაღლაყანი აიღო და შირვანის გზით დარუბანდში მოვიდაო. საქართველოში შესევავზე არა არის რა ნათქვამი, თითქოს იქ არაფერი მომსდარიყოს“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1949, გვ. 18).

14. უგედვი ყაენი (1229—1241) გარდაიცვალა 1241 წ. 11 დეკემბერს. იმ დროს მისი უფროსი ვაჟი გუიუქი ბათოსთან ერთად ყივჩაყთა ველზე სალაშქროდ იყო წასული. გუიუქის უზენაეს ყაენად არჩევამდე (1246 წ.) სახელმწიფო საქმეებს დედამისი თურაქინა განაგებდა.

15. ემელი ქალაქი იყო მდ. ილის აუზში, თანამედროვე ჩუღუჩაყის მახლობლად. ამჟამად არ არსებობს. ჯუვეინის აღნიშნული აქვს, რომ სატახტო ქალაქი უგედვისა, რომელიც ტახტის მემკვიდრე იყო, მამამისის სიცოცხლეში მისსავე იურთში იყო ემელისა და ყობაყის ქვეყნებში. როცა უგედვი ყაენის ტახტზე ავიდა, სადგომი გადაიტანა თავიანთ სამკვიდრო ქვეყანაში, ჩინეთსა და უილურეთს შორის რომ მდებარეობს (ჯუვეინი, I, გვ. 31). ქართველ ემთა-აღმწერელსაც აქვს აღნიშნული. რომ ჩინგიზ-ხანმა „მესამესა შვილს ოქოთას მისცა თვთ მისი ტახტი საჯდომად და ყარაყურუმი, ჩინმაჩინი. ემელისა და ყუთაყისა ქუეყანა და ხატაეთი“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 181).

16. ოთეგინი ჩინგიზ-ხანის უმცროსი ძმა იყო.

17. იასა — მონღოლთა საადათო სამართალი, რომლის კოდიფიკაცია მოხდა ჩინგიზ-ხანის დროს. იასას შესრულება სავალდებულო იყო მონღოლთა სახელმწიფოს ყველა მცხოვრებისათვის, მათ შორის თვით ყაენებისთვისაც.

18. ფარვარდინი პირველი თვეა ირანული მზის კალენდრისა, რომლის მიხედვით ახალი წელი 21 მარტს იწყებოდა.

19. სორყოთანი ბიქი ქერაითების ტომის მეთაურის ონხანის ძმისწული იყო. ქერაითების დამარცხების შემდეგ ჩინგიზ-ხანმა ის თავის უმცროს ვაჟს თულის შერთო ცოლად. მისი შვილები იყვნენ მანგუ, ყუბილაი, ჰულაგუ და არილ-ბუქა.

ქუთანი გუიუქის ძმა იყო.

20. ელჩითაი ჩინგიზ-ხანის ძმისშვილი იყო. ჩალათაი ჩინგიზის მესამე შვილი იყო. იესუ და ბაიდარი ჩალათაის შვილები იყვნენ, ხოლო ყარა, ბური და იესუნ-ბოლა მისივე შვილიშვილები.

21. მონღოლები და მათ მიერ დაპყრობილი ხალხები ხიტაის ან ხატაის (ხატაეთი) უწოდებდნენ ჩრდილოეთ ჩინეთს. შემდგომში ეს სახელწოდება თანამედროვე ჩინეთის მთელს ტერიტორიაზე გავრცელდა.

22. როქნ ად-დინი იმ დროს ჯერ არ იყო სულთანი.

23. როგორც ჩანს, ჯუჯეინიმ მეფის აღმნიშვნელი სომხური სიტყვა „თავაგორ“ შეცდომით, ქვეყნის, კილიკიის ანუ მცირე არმენიის სახელწოდებად მიიჩნია. ჯ. ბოილის აზრით, აქ უნდა იგულისხმებოდეს არა თვითონ მეფე კილიკიისა ჰეთუმ I, არამედ მისი ძმა სუმბატ კონეტაბლი (ჯ. ბოილი, I, გვ. 250, შენ. 6).

24. იგულისხმებიან დავით ლაშას ძე და დავით რუსუდანის ძე.

25. იგულისხმება ეიუბიანთა დინასტიის წარმომადგენელი ნასირ სალაჰ ად-დინ იუსუფი, რომელიც ალემოსა (1236—1260) და დამასკოში (1250—1260) მბრძანებლობდა (С. Лэн-Пуль, Мусульманские династии, გვ. 60; К. Босворт, Мусульманские династии, გვ. 95).

26. ბედრ ად-დინ ლუღუ მოსულის ათაბეგი იყო 1233—1259 (ჯ. ბოსვორტის მიხედვით, 1222—1259) წლებში. მან ზენგიანთა დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენლის ნასირ ად-დინ მაჰმუდის სიკვდილის შემდეგ დაიპყრო ხელისუფლება (С. Лэн-Пуль, დასახ. ნაშრომი, გვ. 136—138; ჯ. ბოსვორტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 169—170).

27. არზრუმის სულთნის აქ მოხსენიება აშკარა ანაქრონიზმია, რადგან არზრუმის სელჩუკიანი გამგებელი როქნ ად-დინ ჯაჰანშაჰი ტახტიდან გადმოაგდეს და სიკვდილით დასაჯეს 1230 წელს, შამისა და რუმის გაერთიანებული ლაშქრის მიერ ხორეზმშაჰ ჯალალ ად-დინის დამარცხების შემდეგ. მისი ტერიტორია თავის სახელმწიფოს შეუერთა მისმავე ნათესავმა ალა ად-დინ ქეიყობად I-მა, რომელიც რუმის სასულთნოს განაგებდა 1219—1236 წლებში (ჯ. ბოილი, I, გვ. 250, შენ. 10).

28. ალა ად-დინი ისმაილიანთა ალამუთის სახელმწიფოს მბრძანებელი იყო (1221—1255).

29. სირამუნი — უგედვი ყაენის შვილიშვილი, გუიუქის ძმის, ქუჩუს უფროსი ვაჟი.

30. მანზი სამხრეთ ჩინეთს ერქვა.

31. იგულისხმება ადგილობრივი ბინადარი, მუსლიმანი მოსახლეობა.

32. მულჰიდი ურწმუნოს, ერეტიკოსს ნიშნავს, მაგრამ თითქმის მხოლოდ ისმაილიანთა მიმართ იხმარებოდა (И. П. Пет-

რუშევსკი, Ислам в Иране, М., 1966, გვ. 298). ქამთაღმწერელიც აღნიშნავს, რომ ალამუთის ბინადარნი „არიან კაცის მკლველნი მიპარვითა, რომელთა მულიდად უწოდიან“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 208).

33. მ. ყაზეინის მიერ გამოცემულ სპარსულ ტექსტშია „დიარბექრი“. ჯ. ბოილი „თავაგორს“ ანუ მცირე არმენიას ამჟობინებს, რადგან ზოგიერთ ხელნაწერში გვხვდება کور ان کور (ჯ. ბოილი, I, გვ. 257, შენ. 29).

34. ხორეზმელი ვაჰარი მაჰმუდ იალავაჩი ადრევე მიემხრო მონღოლებს და დიდ გავლენასაც მიადწია მათ კარზე და ურიცხვი სიმდიდრე შეიძინა. ჩინგიზ-ხანმა და უჯედემ მას მავერანნაჰრის მხარე მისცეს საგამგებლოდ. 1238 წელს მაჰმუდ იალავაჩი გადაყენებულ იქნა თანამდებობიდან და გაემგზავრა ყარაყორუმს, სადაც მალე ჩრდილო ჩინეთის (ხატაეთის) გამგებლის თანამდებობა მიიღო უჯედეი ყუენისგან. მავერანნაჰრის გამგებლად კი მისი ვაჟი მას'უღ-ბეგი დაინიშნა.

35. ფაიზა ოქროს, ვერცხლა. ბრინჯაოს ან ხის ფირფიტა იყო. ესლერდა მონღოლთა სამსახურში მყოფ ცალკე პირებს. ადგილობრივი მოსახლეობა ვალდებული იყო სანოვავით. ცხენებით, ბინით უზრუნველყოფა ფაიზის მფლობელი და ყოველნაირად მომსახურებოდა მას.

36. ივულისხმება იზ ად-დინ ქეიჯ-უს II, რუმის სასულთნოს სელჩუკიანი გამგებელი (1245—1257). როჟნ ად-დინ ყილიჩ არსლანი დამოუკიდებელი გამგებელი გახდა მხოლოდ მისი ძმის იზ ად-დინის გარდაცვალების შემდეგ, მანამდე კი ისინი ერთად განაგებდნენ ქვეყანას (С. Лэн-Пуль, Мусульманские династии, გვ. 128; К. Босворт, Мусульманские династии, გვ. 178).

37. ყიზ-მალიქი — „ქალ-მეფე“, საქართველოს მეფე რუსუდანი (1222—1245).

38. ჰიჯრის 621 წელი ჩვენი წელთაღრიცხვით 1224 წლის 24 იანვარს დაიწყო.

39. შეჰაბ ად-დინ სოლეიმან-შაჰი ჰამადანის მახლობლად მდებარე ბაჰარის ციხის პატრონი იყო. შეჰედეგში მან მონაწილეობა მიიღო მონღოლთა მიერ გარემოცული ზაღდადის დაცვაში.

40. შაბურ-ხასთი აწინდელი ხორეზმადის, ლურისტანის მთავარი ქალაქის, ადგილზე მდებარეობდა.

41. აბასელი ხალიფა ნასირ ად-დინი (1180—1225).

42. მოზაფარ აღ-დინი (1190—1232) უკანასკნელი წარმომადგენელია ბეგთეგინიანთა დინასტიისა, რომელიც ირბილში ბატონობდა. იგი უძეოდ გარდაიცვალა და თავისი სამფლობელო აბასელ ხალიფებს უანდერძა (С. Лэн-Пуль, Мусульманские династии, გვ. 139).

43. მოზაფარ აღ-დინ უზბეგი (1210—1225) აზერბაიჯანის ილდეგიზიან ათაბეგთა დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენელია.

44. იგულისხმება თორღულ III (1177—1194), ერაყის უკანასკნელი სელჩუკიანი გამგებელი.

45. ფე თ ვ ა — მუსლიმან სასულიერო პირთა მიერ რაიმე იურიდიულ საკითხთან დაკავშირებით მიღებული გადაწყვეტილება.

46. სიტყვების თამაშია: „ხოი“ (خو) ხასიათს, განწყობილებასაც ნიშნავს და ქალაქის სახელწოდებაც არის.

47. ჰიჯრის 622 წელი ჩვ. წელთაღრიცხვის 1225 წ. 13 იანვარს დაიწყო და 1226 წ. 1 იანვარს დამთავრდა.

48. იბნ აღ-ასირის ცნობით. ათაბეგ უზბეგს ერთხელ დაუფიცნია, თუ ესა და ეს მონა მოვკალი, ცოლს გავეყრებო. შემდგომ მაინც მოაკვლევინა ის კაცი. რაკი მან დაარღვია ფიცი, ცოლთან განქორწინებაც მოუხდა (Ибн ал-Асир, Тарих ал-камилъ, перевод П. Жузе, Баку, 1940, გვ. 158).

49. აღინჯის ანუ აღინჯაყის ციხე აზერბაიჯანშია, ქ. ნახჭევანის აღმოსავლეთით.

50. სპარსულ ტექსტშია: اذخا (აზხა), რაც სიტყვა-სიტყვით „საძინებელ ადგილს“ ნიშნავს.

51. სპარსულ ტექსტშია اكر; ასევე აქვთ გადმოცემული ეს ტოპონიმი ნესაეის და რაშიდ აღ-დინს. ყამთაალმწერლის ცნობით, „დაებანაკა ხუარაზმელთა სოფელსა, რომელსა ჰქვან გარნისი“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 169). სომეხი ისტორიკოსებიც აღნიშნავენ, რომ ბრძოლა ქართველებსა და ხორეზმელებს შორის გარნისთან მოხდა (Кшракос Гандзакецн, История, перевод с древнеармянского Т. Тер-Григорьяна, Баку, 1946, გვ. 115; Армянские источники о монголах, перевод А. Г. Галстяна, М., 1962, გვ. 24, 33, 70)

გარნი ან გარნისი სომხეთშია, ერევნიდან 27 კმ აღმოსავლეთით.

52. აღის ტომი არაბული მოდგმის ძველი ხალხი იყო, რომელიც სწირად იხსენიება ყურანში. აღის ტომი მეტად ძლიერი და ამის გამო, მედიდური ყოფილა. მართლა არსებობდა თუ არა ეს ხალხი და სად ბინადრობდა იგი, ჯერაც არ არის გამოკვლეული

(ჯ. ბოილი, I, გვ. 169. იქვე მოცემულია ვრცელი ბიბლიოგრაფია).

53. ზულ-ფაყარი („ხერხემლის მალეების გამკვეთი“) წინასწარმეტყველ მუჰამედის სიძის, მეოთხე ხალიფა ალის (656—661) ხმლის ეპითეტია.

ნესავის ცნობით, ათაბეგ უზბეგის ერთ-ერთ ჰაჯიბს, რომელიც ელჩად იყო გაგზავნილი საქართველოში, უამბნია მისთვის, რომ შალვამ კარგად მიიღო თურმე ის, მაგრამ თითქოს დაიტრაბახა: მინდოდა ჩემს დროში ეცხოვრა მართლმორწმუნეთა ამირს, ალის. მე ვუჩვენებდი იმას ჩემი მკლავის ძალასო (З. М. Бунятов, Сведения ан-Нисави о Грузии, „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, III, თბ., 1971, გვ. 161; ан-Насави, Жизнеописание султана Джалал ад-дина Манкбурны. Перевод с арабского З. М. Бунятова, Баку, 1973, გვ. 158).

54. მარანდი, სალმასი, ურმია და უშნუ ურმიის ტბის აუზის ქალაქებია ირანის აზერბაიჯანში.

55. ირანელმა მეცნიერმა ა. ქესრაევმ ყურადღება მიაქცია იმ გარემოებას, რომ სხვა წყაროები (გარდა რაშიდ ად-დინისა, რომელიც ჭუვეინის თხზულებით სარგებლობს. იხ. Рашид-ад-дин, Сборник летописей, I, 2, გვ. 243) მხოლოდ შალვას დატყვევებაზე მოგვითხრობენ (۱۳۳۰ء، ان، كروى، مقاله — გვ. 174—175. ცნობა მოგვაწოდა გ. ბერაძემ). მართლაც, ნესავი და იბნ ალასირი შალვას ტყვედ ჩავარდნას აღნიშნავენ, მის ძმას ივანეს კი საერთოდ არ ახსენებენ გარნისის ბრძოლის აღწერის დროს (Насави, Жизнеописание, 158—159; Ибн ал-Асир, გვ. 157). უამთაღმწერლის მიხედვითაც, ხორეზმელებს შალვა შეუპყრიათ, ხოლო „ივანე, გარნისისა კლდეთა შელტოლველი, ზენაკერძო მოტყევებულითა ქვითა მოიკლა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 170).

ქესრაევის აზრით, ჭუვეინის ერთმანეთში უნდა არეოდა ايوانى! (ივანე) და ايوانى (ივა'ი), რაც ერთ-ერთი თურქმანული ტომის ივა-ს წევრს ნიშნავს. მაგრამ ჭუვეინის თხზულებაში ივას ტომი საერთოდ არ იხსენიება და ამ ტომის მეომართა გარნისის ბრძოლაში მონაწილეობაც არ დასტურდება წყაროებით. ამიტომ ივანეს და ივა'ის აღრევის შესაძლებლობა ჩვენ გამორიცხულად მიგვაჩნია უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ივა-ს თურქმანებს საერთოდ მტრული ურთიერთობა ჰქონდათ ჯალალ ად-დინთან (იხ. Насави, Жизнеописание, გვ. 172, 373, 374—375).

XVII ს-ის ქართველ ისტორიკოსს ფ. გორგიჯანიძესაც აქვს ცნობა გარნისის ბრძოლის შესახებ. მისი „საქართველოს ცხოვრე-

ბის“ ე. წ. მეორე ნაწილი, რომელშიც XII ს-ის მიწურულისა და XIII ს-ის ისტორიაა გადმოცემული, ძირითადად „ისტორიათა და აზმათა“ და ჟამთააღმწერლის თხზულების მიხედვით არის შედგენილი. მაგრამ, ამავე დროს, გორგიჯანიძე სხვა წყაროებითაც სარგებლობდა. როგორც ჩანს, გარნისის ბრძოლის აღწერის დროსაც მას ხელთ ჰქონია რომელიღაც წყარო (შესაძლებელია ჭუეეინის ან რაშიდ ად-დინის თხზულება), სადაც ივანეს დატყვევებაზე იყო საუბარი. „და გამოიქცნენ ქართველნი, — მოგვითხრობს გორგიჯანიძე, — და დაირჩინეს შალვა და ივანე, ძმა მისი, და გარნისის კლდე მათსზედ წამოაქციევს“ (საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ხელნაწ. H—2140, ფ. 39v—40r). როგორც ვხედავთ, ტექსტი ამ ადგილას არ არის კარგად გამართული. შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ გორგიჯანიძემ ვერ გაიგო ჟამთააღმწერლის თხზულების შესაბამისი ადგილი და ასე წარმოიქმნა ცნობა ივანეს დატყვევების შესახებ. მაგრამ ამავე თხრობაში გვხვდება ერთი საყურადღებო დეტალი, რომელიც, ჩვენი აზრით, ადასტურებს ფარსადანის მიერ სხვა წყაროს გამოყენების ფაქტს. ჟამთააღმწერლის ცნობით, შალვა რომ ჯალალ ად-დინს წარუდგინეს, „მან არა მოკლა, არამედ თვსთა თანა იპყრა დიდითა პატივითა, და მიიანიქნა ქალაქნი“ ადარბადაგანისანი“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 171. ხაზგასმა ჩვენია). ფ. გორგიჯანიძე კი მოგვითხრობს, რომ სულთანმა ჯალალ ად-დინმა შალვა „ადარ მოაკვდინა და დიდის პატივით იჩაქვდა. სალმასი და ხოის ქალაქისამამოულოთ უბოძა“ (დასახ. ხელნაწერი, ფ. 40r. ხაზგასმა ჩვენია). როგორც ვხედავთ, ჟამთააღმწერლის ზოგადად ნათქვამი — „ქალაქნი ადარბადაგანისანი“, გორგიჯანიძემ დააკონკრეტა — „სალმასი და ხოის ქალაქი“, „ქართლის ცხოვრების“ არცერთ ხელნაწერში ეს ქალაქები არ იხსენიება. სამაგიეროდ, ჭუეეინის და რაშიდ ად-დინს შესაბამის ადგილას დასახელებული აქვთ მარანდი, სალმასი, ურმია და უშნუ (გორგიჯანიძის მიერ აქ ხოის ხსენება აშკარა შეცდომაა, რადგან ეს ქალაქი ათაბეგ უზბეგის ცოლყოფილ მალიქას ეკუთვნოდა).

ა. ქესრავი ფიქრობს, ჯალალ ად-დინი არავითარ შემთხვევაში არ უბოძებდა შალვასა და ივანეს ამ ქალაქებს, რადგან ისინი ისლამის მტრები იყვნენო. მაგრამ ჭუეეინი და რაშიდ ად-დინი ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ ზორეზმ-შაჰი ამას აკეთებდა პოლიტიკური მიზნით, რათა შემდეგში საქართველოს დაპყრობის საქმეში გამოეყენებინა ტყვე სარდლები.

56. სიტყვების თამაშია: „ხარიდე“ (خارید) ქალიშვილს, ქალსაც ნიშნავს (იგულისხმება ათაბეგ უზბეგის ცოლყოფილი მალიქა) და ნასყიდსაც.

57. აბუ ბაქრ აბდალაჰ იბნ ოსმანი — პირველი მართლმორწმუნე ხალიფა (632—634).

58. ალბათ იგულისხმება ყიზ-მალიქი, მეფე რუსუდანი.

59. ჯ. ბოილის აზრით, ამ თათბირის დროს ჯალალ ად-დინი, როგორც ჩანს, უნდა მდგარიყო ბამბაჯის მთების სამხრეთით, ალბათ ბამბაჯის ხეობაში. იქიდან უმოკლესი გზა თბილისისაკენ ბორჩალოს (დებედას) ხეობაზე გადის. შესაძლებელია, სწორედ ამ გზასა და ხეობას უწოდებდნენ „მარქაბს“ (ჯ. ბოილი, II, გვ. 429, შენ. 15).

60. ჟამთააღმწერლის ცნობით, „შემდგომად წელიწდისა ერთისა [შალვა] მოიკლა სულტნისა მიერ არა დატევებისათვის სჯულისა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 171). ვახტანგის „სწავლულ კაცთა“ მიერ შესწორებულ-შეკვებულ ტექსტში უფრო ვრცელი თხრობა არის ჩართული: „აიძულებდა დატევებასა სჯულისასა, და უქადაგებდა ნიქთა და პატივთა უმეტესთა. ხოლო მან არა უსმინა, არცა აღირიია წუთ ჟამისა ამის პატივი, არცა უარყო სახელი ქრისტესი. კუალად სულტანი ლიქნიდა და ეტყოდა უარყოფასა ქრისტესსა, არამედ იგი გარემიაქცევდა სიტყუათა მისთა. კუალად სულტანი უქადოდა მრავალფერითა სატანჯველითა და აშინებდა, არამედ იგი მტკიცედ ეგო სარწმუნოებასა ზედა. ხოლო შემდგომად მრავალთა ტანჯვათა მწარითა სიკუდილითა განიყვანა საწუთოსაგან წმიდა შალვა, და მოწამობისა გვრგვინთა შემკული აღვიდა წინაშე ქრისტესა“ (იქვე, გვ. 171, „ჩანართი“).

რამიდ ად-დინის ცნობით, შალვამ თათქოს თავისი სურვილით აღიარა ისლამი, მაგრამ შემდეგში ორივემ (შალვამ და ივანემ) სულთნის ლალატი გადაწყვიტეს და ამის გამო ჯალალ ად-დინმა ისინი დაახოცინა (Р а ш и д - а д - д и н , Сборник летописей, I, 2, გვ. 243. იხ. აგრეთვე, ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, III, გვ. 55—56; З. М. Б у н и я т о в, Сведения ан-Нисави о Грузии, გვ. 162; а н - Н а с а в и, Жизнеописание, გვ. 167).

61. იგულისხმება ბამბაჯის მთები.

62. ალიაბადის ციხე, რომელიც მდ. მტკვრის სამხრეთით, დებედას მიდამოებში მდებარეობდა, ნესავის ცნობით, ეკუთვნოდა დედოფალ (მალიქა) თამთას (З. М. Б у н и я т о в, Сведения ан-Нисави о Грузии, გვ. 165; а н - Н а с а в и, Жизнеописание султана Джалал ад-дина, გვ. 226). ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ეს თამთა

ივანე ათაბაგის ასულია (ქართველი ერის ისტორია, III, გვ. 73). ზ. ბუნიატოვი ფიქრობს, რომ ალიაბადის ციხე ეკუთვნოდა სხვა თამთას, ივანე ათაბაგის დას (З. М. Буниятов, დასახ. ნაშრ., გვ. 171; а н-Н а с а в и, Жизнеописание, გვ. 396). ზ. ბუნიატოვი აქ იმეორებს კირაკოს განძაკეცის თხზულების მთარგმნელის ტ. ტერ-გრიგორიანის შენიშვნას (К и р а к о с Г а н д з а к е ц и, История, გვ. 256, შენ. 544), რომელიც, თავის მხრით, ემყარება მ. ბროსეს ვარაუდს, რომ სტეფანოს ორბელიანის მიერ მოხსენიებული და ივანესი, თამთი, უნდა იყოს იგივე ხორიშაპი, ვახტანგ ხაჩენელის მეუღლე (Additions et éclaircissements, გვ. 273). ნ. ბერძენიშვილს დასაშვებად არ მიაჩნია ასეთი გაიგივება (ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, III, თბ., 1966, გვ. 83, შენ. 20ა).

63. მოპარამი და საფარი მუსლიმანური მთვარის კალენდრის პირველი და მეორე თვეებია. შეესაბამება 1226 წ. იანვარსა და თებერვალს.

غرف ნიშნავს მთვარეს, მთვარის განახლებას, მთვარის თვის პირველ დღეს. 623 წ. რაბი ალ-ავალის პირველი რიცხვი შეესაბამება 1226 წ. 2 მარტს.

64. კირაკოს განძაკეცის ცნობით, ორხანი, რომელსაც სულთნის დედა ჰყოლია ცოლად, ძალიან ავიწროებდა განჯის მცხოვრებთ, ქრისტიანებსაც და მუსლიმებსაც. იგი მულჰიდებს მოუკლავთ იმავე ქალაქში (К и р а к о с Г а н д з а к е ц и, История, გვ. 116, 276, შენ. 722). ნესაეისაც აქვს აღნიშნული ორხანის მოკვლა ასასინების მიერ (1226 წ.), მაგრამ, ამავე დროს, ჯუეენის მსგავსად, 1231 წ. ამბებში ისიც კვლავ იხსენიებს ორხანს (а н-Н а с а в и, Жизнеописание, გვ. 179, 293—294). ჯ. ბოილის აზრით, შესაძლებელია, აქ ორი სხვადასხვა პიროვნება იგულისხმებოდეს (ჯ. ბ о и л и, II, გვ. 409, შენ. 50).

65. ტექსტში: جیوون — ჯეიპუნი, ამუ-დარია. ეს სიტყვა აქ ზოგადად მდინარის მნიშვნელობით არის ნახმარი. იგულისხმება მდ. მტკვარი.

66. ამ შემთხვევაში „აფხაზ“ მთელს დასავლეთ საქართველოს ნიშნავს.

67. ტექსტში: كشتگان — სინაგოგები, კერპთაყვანისმცემელთა ტაძრები.

68. აქაც სიტყვები თამაშია: „ბარაყ“ ადამიანის სახელია, „ბურაყ“ ნიშნავს ზეციურ რაშს, რომლითაც წინასწარმეტყველმა მუჰამედმა იერუსალიმსა და ზეცაში იმოგზაურა, ხოლო „ბარყ“ ელვაა.

69. აქ ჯუვეინის მთლიანად აქვს მოტანილი ქემალ ად-დინ ის-ჰაილის (XIII ს-ის პირველი ნახევარი) ვრცელი ყასიდა, რომლის ბოლო ბეითებში პოეტი მიმართავს ჯალალ ად-დინს:

که بود جز تو ز شاهان روزگار که داد
ضمیمه اسب ز تغلیس و آب از عمان

ეს იყო, შენს გარდა, საწუთროს ხელმწიფეთაგან.

ვინც თავის ცხენს თბილისის ქერი აჰამა და ინდოეთის ოყენის წყალი ასეა?

70 ტექსტშია: بلاد رجبی — რაშიდ ად-დინი მას შამს ად-დინ ულდუზხის უწოდებს (Р а ш и д - а д - д и и, Сборник летописей, II, М., 1960, გვ. 28, 30). ჯ. ბოილის ცნობით, მისი სრული სახელი იყო შარაფ ალ-მულქ ალი ბ. აბულ-ყასემ ალ-ჯანდი (ჯ. ბოილი, II, გვ. 435, შენ. 35). ი. პეტრუშევსკი ფიქრობს, რომ შარაფ ალ-მულქმა. რომელიც ჯალალ ად-დინის უკანასკნელი ვაზირი იყო, ტრაგიკული როლი ითამაშა ხორეზმშაჰის ცხოვრებაში და ხელი შეუწყო მის დაღუპვას (И. П. Петрушевский, Вазир Шараф ал-мульк, сб. „Ближний и Средний Восток“, М., 1962, გვ. 34).

71. აშრაფ მოზაფარ ად-დინ მუსა ეიუბიანთა დინასტიის წარმომადგენელია. სხვადასხვა დროს მბრძანებლობდა დიარბექრსა (1210—1220) და დამასკოში (1229—1237).

72. ტექსტშია: یغوغ (ლოულა). ამ ტერმინის მნიშვნელობის გამო იხ. ვ. გაბაშვილი, ქალაქ თბილისის სოციალური ისტორიიდან. „ნარკვევები მასლობელი აღმოსავლეთის ქალაქების ისტორიიდან“, I, თბ., 1966, გვ. 157—158.

73. თაიმასი და თაინალი მონღოლი მხედართმთავრები იყვნენ. ტექსტშია: ایمااس (ნაიმას). ჯ. ბოილი ამჯობინებს „თაიმასს“. თაინალი შეიძლება იყოს გრიგოლ აქნეცისთან მოხსენიებული თენალ ნოინი (გ რ ი გო ლ ა ქ ა ნ ე ლ ი; მოისართა ტომის ისტორია, სომხური ტექსტი ქართული თარგმანით და კომენტარით გამოსცა ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1961, გვ. 16, 183).

74. სახელი გამოტოვებულია ტექსტში.

75. ჰიჯრის 625 წელი დაიწყო 1227 წ. 12 დეკემბერს და დამთავრდა 1228 წ. 29 ნოემბერს.

76. ჯუვეინის ქართული სიტყვა „მინდორი“ (مندر) აქვს ნახმარი სპარსულ ტექსტში. ჟამთააღმწერლის ცნობით, „სულტანი დაბანაკებულ იყო სომხითს, ჰევესა ბოლნისისასა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 183). შესაძლებელია, „მინდორი“ ბოლნისის მასლობლად მდებარე რომელიმე ადგილის სახელწოდება იყო. ყოველ შემთხვევაში, თ. ჟორდანიას მიერ გამოცემულ ამირეჯიბების გუჯარების ერთ

ნაწყვეტში ამავე მოვლენასთან დაკავშირებით იკითხება: „მინდორს შვეიბენით და ამოვწყვიტეთ“ (თ. უო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, II, ტფ. 1897, გვ. 210).

77. ჯუვეინი ალბათ გულისხმობს ივანე მხარგრძელს, საქართველოს სამეფოს ამირსპასალარსა და ათაბაგს. ჟამთააღმწერლის ცნობით, გარნისის ომის (1225 წ.) „შემდგომად ორისა წლისა მიიღვა ივანე ათაბაგი და მთავარ ყვეს ძე მისი ავაგ და უბოძეს მას ამირსპასალარობა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 171).

78. მუნქარი სახელია ანგელოზისა, რომელიც მეორე ანგელოზთან, ნაქირთან ერთად საფლავში დაჰკითხავს მიცვალებულებს მათი ცხოვრებისა და რწმენის შესახებ.

79. ჰუჯირი „შაჰ-ნამეს“ გმირია. იგი დამცველა იყო დიზ-ე საფიდისა (თეთრი ციხის), რომელსაც თავს დაესხა სოჰრაბი თურანელებთან ერთად.

80. თ ა ქ ბ ი რ ი — წარმოთქმა სიტყვებისა: **كبر الله** — „დიდ არს ალაჰი“.

81. აშქაბუსი თურანელი მეომარი იყო, იგი როსტომმა მოკლა ბრძოლაში („შაჰ-ნამე“).

82. აბასელი ხალიფა მუსტანსირი (1226—1242).

83. იზ ად-დინ აი-ბეგი ხლათის გამგებლად დაინიშნა შერისხული ჰაჯიბ ალის ნაცვლად.

84. XIII ს-ის პირველ ათეულში ქართველთა ლაშქარმა ზაქარია და ივანე მხარგრძელების სარდლობით ალყა შემოარტყა ხლათს. ქალაქის კედლების დასათვალთვრებლად გამოსულ ივანეს ცხენს მოულოდნელად ფეხი თხრილში ჩაუვარდა და ხლათელებმა დაატყვევეს ივანე, რომელიც იძულებული შეიქნა თავის გამოსასყიდად თავისი ასული თამთა მალიქ აუჰადისათვის (1200—1210) მიეთხოვებინა. შემდეგ კი თამთა მალიქ აშრაფის მეუღლე გახდა. (თამთას შესახებ იხ. **Киракос Гандзакци**, История, გვ. 87—88, 116, 146; აგრეთვე, ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1965, გვ. 280—282. ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, III, გვ. 83).

85. ე. ი. ჰაჯიბ ალიმ, როგორც ჯუვეინის ადრე ჰქონდა აღნიშნული.

86. მშვიდობის ქალაქი აბასელთა სახალიფოს დედაქალაქ ბაღდადის ეპითეტია.

87. მანასკერტი ხლათის ჩრდილოეთით მდებარეობს; ხართაბირთი (აწინდელი ჰართუთი) დიარბექრის ოლქშია.

88. მისი სახელი იყო როქნ ად-დინ ჯაჰანშაჰი.

89. რუმის სასულთნოს სულტუკიანი გამგებელი ალა ად-დინ ქეიყობად I (1219—1236).

90. მუშის ველი ვანის ტბის დასავლეთით მდებარეობს.

91. გირანის ციხე მდ. არაქსის მარჯვენა ნაპირზეა.

92. ე. ი. უგედეი ყაენის.

93. შდრ. ჟამთააღმწერელი: ჯალალ ად-დინმა „წარმართა მოციქული ხლათის სულტანსა და ხალიფას, ბაღდადის მპყრობელსა, რათა შეეწიენენ მასცა და თავთაცა <და> მათთაცა. ეგრეთვე ერაცის სულტანსა მიუძენო: „უკეთუ თვთ თავითა არა გნებავს ბრძოლა თათართა, ლაშქარნი წარმოავლინენით და ებრძოდე. რამეთუ ვიცი წყობა მათი. თუ არა ისმენთ ჩემსა, ვიდრე მე წინა არა აღუდგები, თქვენ ვერ შემძლებელ ხართ“. ვითარ მივიდა მოციქული სულტანსა, და არა ინებეს ბრძოლა თათართა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 182).

94. აქ ავტორს აშკარა ანაქრონიზმი აქვს დაშვებული, რადგან ჩინგიზ-ხანი, როგორც ცნობილია, 1227 წელს გარდაიცვალა.

95. ჰიჯრის 628 წელი დაიწყო 1230 წ. 9 ნოემბერს და დამთავრდა 1231 წ. 28 ოქტომბერს.

96. აფრასიაბი და ჯურჯინი „ნაჰ-ნამეს“ გმირებია.

97. რამიდ ად-დინთან — ჰაქქარის შოები (Р а ш и д - а д - д и и, Сборник летописей, II, გვ. 31).

98. როგორც ცნობილია, ქართველ ჟამთააღმწერელსაც მოეპოვება ჯალალ ად-დინის სიკვდილის საკმაოდ ვრცელი აღწერა (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 185—186).

ამჟამად გამოჩვეულია, რომ ჟამთააღმწერელი იცნობდა ჯუვეინის თხზულებას და გამოუყენებია კიდევ იგი თავისი საისტორიო ნაწარმოების შედგენის დროს. სამწუხაროდ, ჯერჯერობით ძნელია თქმა, სარგებლობდა თუ არა ქართველი ავტორი „ქვეყნის დამპყრობის ისტორიით“ ჯალალ ად-დინის შემოსევებთან დაკავშირებული ამბების თხრობის დროს. საქმე ის არის, რომ ამ ორი წყაროს თხრობაში მრავალ მსგავს ადგილთან ერთად არსებითი განსხვავებებიც გვხვდება, რაც იმაზე უნდა მიგვანიშნებდეს, რომ ჟამთააღმწერელს ხორეზმშაჰ ჯალალ ად-დინის ამბების აღწერისას სხვა წყაროც შეიძლება ჰქონოდა ხელთ.

99. ბ ი თ ი ქ ჩ ი (თურქ.) — მდივანი, მწერალი.

100. გურგუზი წარმოშობით უიღური იყო, უგედეის მბრძანებლობის ბოლო წლებში ყაენის სახელით განაგებდა ხორასანს და მდ. ამუ-დარიის დასავლეთით მდებარე ოლქებს. მან გარკვეული

ლონისპიებები ჩაატარა გაპარტახებული ქვეყნების აღდგენისა და გადასახადების გაწერა-აკრეფის საქმის მოსაწესრიგებლად; რამდენიმეჯერ მოუხდა ყაენის წინაშე თავის მართლება მის წინააღმდეგ წამოყენებულ ბრალდებათა გამო (ჯ უ ვ ე ი ნ ი, II, გვ. 139—147; В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Соч., т. I, М., 1963, გვ. 552-553; А. А. Алли-заде, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII—XIV вв. Баку, 1956, გვ. 114--116).

101. ბასკაკის მოხელე იყო, რომელსაც მონღოლები ცალკეულ ოქქსა თუ ქალაქში დანიშნულ გამგებელს მიუყენებდნენ ხოლმე თვალყურის სადევნებლად. რათა მას ზუსტად შეესრულებინა თავისი მოვალეობანი. გარკვეულ შემთხვევებში ბასკაკს ხალხის აღწერა და გადასახადთა გაწერაც ევალებოდა (И. Брезин, Очерк внутреннего устройства Улуса Джучиева, Труды Восточного отделения русского археологического общества, VIII, СПб., 1864, გვ. 441, 452, 453; Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда и ее падение, М.—Л., 1950, გვ. 31, 53; А. Н. Насонов, Монголы и Русь, М.—Л., 1940, გვ. 14—16, 21, 145—146; А. А. Семенов, К вопросу о золотоордынском термине „баскак“, Известия АН СССР, 1947, т. VI, вып. 2; რ. კ ი ე ნ ა ძ ე, ქალაქები ილხანთა ირანში. „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან“, გვ. 197).

102. ნუქერი (მონღ. — მეგობარი, ამხანაგი) თავისუფალი მეომარი იყო, რომელიც საკუთარი ნებით ემსახურებოდა მონღოლ ნოინს ან უფლისწულს. ომის დროს ნუქერი მეომარი იყო, მშვიდობიანობის დროს კი დაახლოებული პირი, მსახური, თანაშემწე.

103. ულულ-ეფი (თურქ. „დიდი სახლი“) ჩალათაის მემკვიდრეთა სადგომი იყო (В. В. Бартольд, Очерк истории Семиречья. Соч. т. II, ч. I, М., 1963, გვ. 60).

104. შარათ აღ-დინი ხორეზმელი ტვირთის მზიდველის შვილი იყო. იგი მონღოლთა სამსახურში დაწინაურდა და ულულ-ბითიქჩის (მთავარი მდივნის) თანამდებობას მიაღწია. იგი მეტად მკაცრი და ანგარებიანი პიროვნება იყო და მრავალ უსამართლობასა და სისასტიკეს ჩაღიოდა გადასახადთა გაწერა-აკრეფის დროს (ჯ უ ვ ე ი ნ ი, II, გვ. 262—268; А. А. Алли-заде, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана, გვ. 258—259).

105. ჰიჯრის 641 წელი 1243 წ. 21 ივნისს დაიწყო და 1244 წ. 8 ივნისს დამთავრდა.

106. გადასახადის ნარჩენი (ს.გ. — ბ ა ყ ა ი ა). რო-

გორც ირკვევა, გაწერილი გადასახადების ოდენობა იმდენად დიდ-ყოფილა, რომ მოსახლეობას უჭირდა მათი გაღება და ყოველთვის ვალში რჩებოდა. ამის გამო „ბაყაია“ ფაქტიურად დამატებით მუდმივ გადასახადად იქცა. მისი აკრეფის საბაბით მონღოლი მოხელეები მრავალგვარ ბოროტებას ჩადიოდნენ (А. А. Ал-из-а-де, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана, გვ. 241).

107. მოთასარიფი საფინანსო უწყების მოხელე იყო, რომელიც ამა თუ იმ ოლქის ან მხარის ფინანსებს განაგებდა. საფიქრებელია, რომ მას პირველ რიგში სახელმწიფო თანხების ხარჯვის ანგარიშები ეკითხებოდა.

108. ამილი საფინანსო უწყების მოხელე იყო, მას უშუალო კავშირი ჰქონდა გადასახადების აკრეფასთან.

109. მონღოლებს წესად ჰქონდათ სახელმწიფოს ფულად ვალდებულებათა განაღდება ადგილობრივი ხაზინების სახელზე გამოწერილი ასიგნობებით. ამა თუ იმ პირს კუთვნილი გასამრჯელოს ნაცვლად ეძლეოდა ასიგნობა (ბარათი, ჰავალე) რომელიმე ოლქის შემოსავლიდან განსაზღვრული თანხის მისაღებად. ასიგნობათა გაცემის უფლება ჰქონდა სახელმწიფო დივანს, მაგრამ ეს წესი ხშირად ირღვეოდა. ჭუევიჩის ზემოთ მოტანილი ცნობიდან ჩანს, რომ ცალკეული უფლისწულებიც იძლეოდნენ ბარათებს. რამდენადაც არც საფინანსო მოხელეებს და, მით უმეტეს, არც მონღოლ დიდებულთ ზუსტი წარმოდგენა არა ჰქონდათ ამა თუ იმ მხარის შემოსავალზე, არცთუ იშვიათად იმდენ ბარათს სწერდნენ ერთ ოლქზე, რომ მთელი შემოსავალი არ კმაროდა მათ გასანაღდებად და აუცილებელი ხდებოდა გადასახადების ხელახალი გაწერა. ამის გამო მოსახლეობაც მძიმე მდგომარეობაში ვარდებოდა და ხშირად ბარათის მფლობელიც ხელცარიელი რჩებოდა (დაწვრილებით იხ. Рашид-ад-дин, Джами ат-таварих, III, Составитель научно-критического текста на персидском языке А. А. Ал-из-а-де. Перевод с персидского А. К. Арендса, Бажу, 1957, სპარსული ტექსტი, გვ. 453—457, რუსული თარგმანი, გვ. 256—259).

110. ჰიჯრის 649 წ. ჭუმალა ალ-ახირის თვე შეესაბამება 1251 წლის 21 აგვისტოს — 18 სექტემბერს.

111. თარაზი (თალასი, გვიანდელი აულიე-ათა) მდინარე თალასის მარცხენა ნაპირზე მდებარე მნიშვნელოვანი სავაჭრო ცენტრი და სიმაგრე იყო. ამჟამად ყაზახეთის სსრ საოლქო ცენტრი ქ. ჯამპული.

112. მანგუ მონღოლთა სახელმწიფოს ყაენად არჩეულ იქნა 649 წ. რაბი ალ-ახირის თვის 9 რიცხვში ანუ 1251 წლის 1 ივლისს (ჯ უ ვ ე ი ნ ი, III, გვ. 29). რაშიდ ად-დინი ამ ამბავს 1251 წ. იანვარ-თებერვლით ათარიღებს (Р а ш и д-а д-д и н, Сборник летописей, II, გვ. 132).

113. ტექსტშია 649 წ. საფარი, რაც 1251 წლის მაისის თვეს შეესაბამება. ეს აშკარა შეცდომაა, რადგან, როგორც ვნახეთ, არ-ლუნმა 1251 წ. აგვისტო-სექტემბერში გადაწყვიტა ყაენის ასარჩევად მოწვეულ ყურულთაიზე წასვლა. ჭუვეინის ქვემოთ აღნიშნული აქვს, რომ არლუნ ამირი 650 წ. საფარის 20-ში, ე. ი. 1252 წლის 2 მაისს მივიდა ყაენის კარზე (იხ. აქვე, სპარს. ტექსტი, გვ. 31—32; ქართული თარგმანი, გვ. 53, შდრ. Р а ш и д-а д-д и н, II, გვ. 149).

114. ყო ფ ჩ უ რ ი თავდაპირველად საბალახე გადასახადს აღნიშნავდა და მას მომთაბარე მეჯოგეები იხდიდნენ — ას სულ საქონელზე ერთ სულს (იხ. აქვე, სპარს. ტექსტი, გვ. 33, თარგმ., გვ. 55, M. Minovi and V. Minorsky, Nasir ad-din Tusi on finance. BSOAS, vol. X, pt. 3, 1940, გვ. 761). როცა მონღოლებმა თავიანთი უზარმაზარი სახელმწიფო შექმნეს, მათ დაპყრობილი ქვეყნების სოფლისა და ქალაქის ბინადარ მოსახლეობაზე გაწერილ პირდაპირ გადასახადებზეც გაავრცელეს მათთვის ცნობილი საგადასახადო ტერმინი. ამიერიდან ყო ფ ჩ უ რ ი სულად გადასახადად იქცა და მისი გამოღება დაეკისრა როგორც არამუსლიმან, ისე მუსლიმან მოსახლეობასაც (მანამდე მუსლიმანები სულად გადასახადს არ იხდიდნენ). მისი ოდენობა, როგორც ჭუვეინის ცნობებიდანაც ჩანს, არ იყო ზუსტად განსაზღვრული და დამოკიდებული იყო ამა თუ იმ ოლქის ხაზინის გასავალზე (დაწვრილებით იხ. Р а ш и д-а д-д и н, Джамн ат-таварих, III, სპარსული ტექსტი, გვ. 453—462; რუსული თარგმანი, გვ. 256—262; В. В. Бартольд, Персидская надпись на стене ашййской мечети Мануче. Сочинения, т. IV, М., 1966, გვ. 330—332; А. А. Алн-заде, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана, გვ. 198—210; И. П. Петрушевский, Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII—XIV веков, Ленинград, 1960, გვ. 360—369; ვ. გაბაშვილი, მახლობელი აღმოსავლეთის სოციალურ-ეკონომიური ისტორიის მასალები ჟამთააღმწერლის თხზულებაში, კრებ. „მახლობელი აღმოსავლეთის სოციალურ-ეკონომიური ისტორიის ნარკვევები“, თბ., 1968, გვ. 57—58).

115. ჰა შ ა რ ი. ამ ტერმინით მონღოლური ხანის წყაროებში ჩვეულებრივ აღინიშნება დაპყრობილი ქვეყნების დატყვევებული

ნოსახლეობა (უპირატესად მამაკაცები), რომელსაც მონღოლები ყველაზე მძიმე და სახიფათო საქმეზე იყენებდნენ ქალაქების აღყის დროს. ამ შემთხვევაში ჯუჯეინი ჰაშარში ადგილობრივი მოსახლეობის წარმომადგენელთაგან შედგენილ რაზმებს გულისხმობს.

ი ა მ ი. მონღოლები სამხედრო სტრატეგიული მიზნით დიდ ყურადღებას აქცევდნენ სახელმწიფოში მიმოსვლის საშუალებათა მოწესრიგებას. ამ მიზნით, უგედეი ყაენმა 1236 წელს ბრძანა გზებზე საფოსტო სადგურების — იამების დაარსება. თვითეული ასეთი სადგურის ზედამხედველს (იამჩის) მუდმივად უნდა ჰყოლოდა იამში ოცი ცხენოსანი გამყოლი, საკმარაოდენობით ცხენები, ხარშებმული ურმები და აუცილებელი სანოვაგე. ყველაფერი ეს, რა თქმა უნდა, ადგილობრივ მოსახლეობას უნდა გაეღო (С. А. Козиня, Сокровенное сказание, Юань ши ши ши, I, М.—Л., 1941, გვ. 197—198; Р а ш и д а д д и и, Сборник летописей, II, გვ. 36; В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия, გვ. 536—537; История монгольской народной республики, М., 1967, გვ. 118).

116. ამ გადასახადების რაობა არ არის გარკვეული. ლექსიკონების მიხედვით „ყისმათ“ ნიშნავს გაყოფას, განაწილებას, წილს, ხოლო „დასთანდაზ“ — მძარცველს, მჩაგვრელს, ხელმყოფს. ჯ. ბოილი ყისმათსა და დასთანდაზს „უკანონო მოთხოვნებად“ თარგმნის (ტ. II, გვ. 517). „ყისმათ“ შეიძლება დაკავშირებული იყოს „ყასამათთან“, რომლის ეტიმოლოგია და მნიშვნელობა ასევე გაურკვეველია (იხ. И. П. Петрушевский, Земледелие и аграрные отношения в Иране, გვ. 381—382).

დასთანდაზი XV—XVII სს. სპარსულ დოკუმენტებშიც გვხვდება (A. K. S. Lambton, Landlord and Peasant in Persia, London, 1953, გვ. 102; ჩვენთვის საინტერესო ტერმინი დამოწმებულია ალვანდ აყ-ყოიუნლუს 1498/9 წ. სასოიურდालო ფირმანში; Персидские документы Матенадарана, составил А. Д. Папаян. Указы, вып. I, Ереван, 1956, № 8, 9, 10, 18; вып. II, Ереван, 1959, № 5, 33; სპარსული ისტორიული საბუთები საქართველოს წიგნთსაცავებში, I, 1, გამოსცა ვლ. ფუთურიძემ, თბ., 1961, № 26). დასთანდაზი იხსენიება აგრეთვე სიმონ I-ისა და როსტომის ორენოვანი წყალობის წიგნების სპარსულ ტექსტებშიც (ქართულ-სპარსული ისტორიული დოკუმენტები, გამოსცა ვ. ფუთურიძემ, თბ., 1955, № 45, 190; Персидские документы Матенадарана, I, № 23). ყველა დასახელებულ დოკუმენტში, რომელთა უმეტესობა სომეხი სამღვდელეობისათვის საგადასახადო შეუვალ-

ბის ბოძებას ეხება, დასთანდაზი თითქმის ყოველთვის თარჯ-თან ერთად იხსენიება („ალაფე და ულუფე, ბეგარი და შეგარი, თარჯი და დასთანდაზი“ და ა. შ.).

ა. ფათაზიანის აზრით, დასთანდაზის სახით საქმე გვაქვს ზოგი-ერთად გადასახადთან, რომლებსაც ყოველგვარი საბაბით იღებდნენ რაიათებიდან სახელმწიფო მოხელენი, როცა ისინი ხელყოფდნენ მათს ავლა-დიდებას და ცდილობდნენ წაერთმიათ ფული და ძვირ-ფასი ნივთები (Персидские документы Матенадарана, I, გვ. 228—229, s. v. „Дастандаз“).

ლ. ტიგრანოვის განმარტებით, XIX ს-ის ირანში დასთანდაზი ავარიზის სინონიმი ყოფილა და გულისხმობდა ყოველი გლეხის კომლის მოვალეობას, მიერთმია მიწის პატრონისათვის (მულქდარისთვის) გარკვეული რაოდენობის სანოვაგე (ცხვარი, ქათამი, კვერცხი, ერბო, ყველი და სხვ.). ამ სანოვაგის რაოდენობა ხშირად ბევრად აღემატებოდა მულქდარის მოთხოვნილებას და ბაზარზე გადიოდა გასასყიდად. გლეხებს ევალეობდათ აგრეთვე, რომ ასე-თივე სანოვაგე მიეწოდებინათ მუზაშირისა და სხვა მოხელეებისათვის (Л. Ф. Тигранов, Из общества:нно-экономических отношений в Персии, Тифлис, 1905, გვ. 43—44).

ო. ეფენიევის აზრით, დასთანდაზი სხვადასხვა პირთათვის ფეხის ქირად მიცემული გასამრჩელო იყო (О. А. Эфендиев, Организация азербайджанского государства Сефевидов, Баку, 1961, გვ. 44).

117. ჩინგიზ-ხანის უმცროს შვილს თულის სულ ათი ვაჟი ჰყოლია. მათგან ოთხი (მანგუ, ყუბილაი, ჰულაგუ და არიდ-ბუქა) უფროს ცოლთან, სორყოთანი ბიქისტან შეეძინა. მუგა თულის მერვე ვაჟიშვილი იყო (Рашид-ад-дин, Сборник летописей, II, გვ. 103—106).

118. შამს ად-დინ მოჰამედი ქართების (ან, როგორც ადრე კითხულობდნენ, ქორთების, ქერთების) დინასტიის პირველი წარმომადგენელია (1245—1278). ქართების ფეოდალური სახელმწიფო 1245—1389 წლებში არსებობდა ღურის მთიანეთში. სახელმწიფოს დედაქალაქი პერთი იყო. ქართები ილხანთა ვასალებად ცნობდნენ თავს, მაგრამ ყოველთვის როდი იჩენდნენ მორჩილებას.

119. ჰიჯრის 651 წ. რაჯაბის თვე შეესაბამება 1253 წლის 27 აგვისტოს — 25 სექტემბერს.

120. როქნულ დინარს ჯუვეინი სხვა დროსაც ახსენებს თავის თხზულებაში (ტ. I, გვ. 16; ტ. II, გვ. 238). ჯ. ბოილი ფიქრობს, რომ უნდა იგულისხმებოდეს როქნ ად-დინად წოდებული

რომელიმე მბრძანებლის მიერ მოკრილი მონეტა (გ. ბოილი, I, გვ. 23, შენ. 1). ვ. ბარტოლდის აზრით, დინარ-ე როქნი სელჩუკური მონეტა იყო (В. В. Бартольд, Персидская надпись на стене анлийской мечети Мануче, გვ. 325, შენ. 64). ამასვე ადასტურებს ვახუშტი ბაგრატიონიც. იგი წერს, რომ როდესაც როქნი აღდინი (ნუქარდინი) საქართველოს წინააღმდეგ საომრად ემზადებოდა, მან „განსცა როქნი“ (ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, დ. ბაქრაძის გამოც., ტფილისი, 1885, გვ. 211). როგორც ჩანს, ეს მონეტა ოქროსი უნდა ყოფილიყო. ყოველ შემთხვევაში, იაგელოს არაბულ-სპარსულ-რუსულ ლექსიკონში كَرّ განმარტებულია როგორც „წმინდა ოქრო“.

121. სიტყვების თამაშია: შასთ (شست) ცერ თითსაც ნიშნავს ნავს და სამოცსაც. გრაფიკულად ასევე გამოისახება ამავე წინადადებაში ნახმარი სიტყვა სოსთ (سست — სუსტი).

122. ამიერკავკასიის ქვეყნებში 1254 წ. ჩატარებული აღწერის შესახებ სხვა წყაროებშიც მოიპოვება ცნობები (გრიგოლ აკანელი, მოისარათა ტომის ისტორია, გვ. 31—32; აგრეთვე, გვ. 127—130; Киракос Гандзакецци, История, გვ. 183—184; История монголов по армянским источникам, I. СПб., 1873, გვ. 9, 41; Армянские источники о монголах, გვ. 26, 35; Пашида-д-დი, Сборник летописей, II, გვ. 141, 150). საინტერესოა აღინიშნოს, რომ რამიდ აღდინის აზრით, ეს არ ყოფილა პირველი აღწერა (შდრ. ვ. გაბაშვილი, მაჰლობელი აღმოსავლეთის სოციალურ-ეკონომიური ისტორიის მასალები, გვ. 52).

123. ტექსტში كيتو — მაგრამ თვითონ ჯუვეინის ცნობით, არღუნი ქეშთან (كش) შეეგება ჰულაგუს (იხ. აქვე, სპარსული ტექსტი, გვ. 36, ქართული თარგმანი, გვ. 58. შდრ. აგრეთვე, Пашида-д-დი, Джамии ат-таварих, III, სპარსული ტექსტი, გვ. 25; რუსული თარგმანი, გვ. 23). ქეში გვიანდელი შაჰრესაბშია.

124. 656 წ. რამაზანის თვე 1258 წლის სექტემბერს შეესაბამება.

125. ჯუვეინის ზემოთ აღნიშნული ჰქონდა, რომ მისი სრული სახელი იყო იზ აღდინ თაჰერი. طاهر (თაჰერ) ადამიანის სახელიც არის და სუფთას, წმინდას, უმწიკვლოს ნიშნავს.

126. მონღოლთა ბატონობის ხანაში მალი ორგვარი მნიშვნელობით იხმარებოდა: 1. უფრო ხშირად, საერთოდ ყოველგვარი გადასახადისა და 2. შედარებით იშვიათად, მიწაზე დაწესებული გადასახადის (ხარაჯის სინონიმად). ჯუვეინი პირველი მნიშვნელობით, საერთოდ გადასახადების აღსანიშნავად უნდა ხმარობდეს ამ ტერ-

მინს (მალის შესახებ იხ. А. А. Алп-заде, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана, გვ. 240; И. П. Петрушевский, Земледелие и аграрные отношения в Иране, გვ. 373—374).

127. ამგვარად, ირკვევა, რომ არღუნ ამირს მეორედაც ჩაუტარებია საქართველოს აღწერა. უკვე ჰულაგუ-ხანის დროს, 1258 წლის ბოლო თვეებში ან 1259 წ. დამდეგს. აღსანიშნავია, რომ ქართველი ეპითაღმწერელიც მონღოლთა მიერ ბაღდადის აღების შემდეგ მოგვითხრობს საქართველოს აღწერის შესახებ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 234—235). ბაღდადი ჰულაგუს ლაშქარმა აიღო 1258 წ. თებერვალში (Pashandadin, Джамн ат-таварих, III, სპარსული ტექსტი, გვ. 59; რუსული თარგმანი, გვ. 43—44). მართალია, ეპითაღმწერელს ზოგიერთი უზუსტობაც აქვს დაშვებული თხრობაში. მაგალითად, აღწერის ჩატარების ინიციატივას ის ბათოს მიაწერს, თუმცა ეს უკანასკნელი იმ დროს ცოცხალიც არ არის (გარდაიცვალა 1255 წელს). შეიძლება ქართველი ავტორის შეცდომა იმით აიხსნას, რომ 1254 წელს არღუნი ბათოს ულუსიდან მოვიდა საქართველოში აღწერის ჩასატარებლად. გამორიცხული არ არის აგრეთვე, რომ ეპითაღმწერელს ერთმანეთში არეოდა ახლო ხანებში ჩატარებული ორი აღწერა და შერწყმულად გადმოსცა ეს ამბავი. ასეა თუ ისე, ვფიქრობთ, არღუნ ამირის დაახლოებული პირისა და ერთ-ერთი თანაშემწის, ჯუვეინის ცნობა, საქართველოში აღწერის ორწყებად ჩატარების შესახებ, ანგარიშგასაწევი (ვ. გაბაშვილიც აღნიშნავს, რომ ხალხის აღწერა 1254 წლიდან 1260 წლამდე გაგრძელდა. იხ. ვ. გაბაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 53).

128. მონღოლთა სახელმწიფოში ყოველდღე მრავალი ელჩი და შიკრიკი მგზავრობდა სხვადასხვა მიმართულებით. მათი მომსახურებისათვის გზებზე დაარსებული იყო საფოსტო სადგურები — იამები, სადაც მუდმივად უნდა ჰყოლოდათ გამზადებული სამგზავრო და სატვირთო ცხენები ანუ ულაღი. იამებისათვის ცხენების მიწოდება ადგილობრივ მოსახლეობას ევალებოდა.

129. დავით რუსუდანის ძის აჯანყების შესახებ დაწერილებით იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, გვ. 152—157.

130. ჰიჭრის 657 წ. რამაზანის დამლევი 1259 წლის სექტემბრის შუა რიცხვებს შეესაბამება.

131. ჯუვეინის ამ ცნობის გამო ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავს: „მეტად საყურადღებოა სპარსელ თანამედროვე ისტორიკოსის ჯუვეინის ცნობა: თუმცა არც მისი აღწერილობაა გრძელი და სრული.

სამწუხაროდ, ამ ადგილას ხელთნაწერებში ამ ამბავის ბოლო უნდა დაკარგული იყოს ისე, რომ მოთხრობა ისტორიკოსს დაუმთავრებელი რჩება“ (ი. ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, III, გვ. 161).

132. ჯუვეინის ცნობით, რაკი ჩინგიზ-ხანის მბრძანებლობის დროს მისი სახელმწიფოს საზღვრები ძალიან გაიზარდა, მან ყველას განუსაზღვრა საცხოვრებელი ადგილი, რომელსაც იურთს უწოდებენ. „უფროს ვაჟს თუშის (ჯუჩის, ბათოს მამას) უბოძა ქვეყანა ყაილილიდან და ხორეზმიდან ვიდრე საყსინისა და ბოლღარის უშორეს კიდემდე და იმავე მიმართულებით იქამდე, საცა კი თათართა ცხენს ფეხი დაუდგამს“ (ჯ უ ვ ე ი ნ ი, I, გვ. 31).

საყსინი მდ. ვოლგის ქვემოწელში, მის შესართავთან მდებარე სავაქრო ქალაქი იყო. ამ შემთხვევაში ჯუვეინი გულისხმობს არა მარტო ქალაქს, არამედ მთელ მის მიმდებარე ტერიტორიასაც. ბოლღარის სამეფოც ვოლგისპირეთში მდებარეობდა. (იხ. Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда и ее падение, გვ. 25).

133. ქალაქი ყაილილი მდ. ილის აუზში მდებარეობდა, თანამედროვე კოპალის მახლობლად. გუილიომ რუბრუკისი მას კაილას უწოდებს (გ. რ უ ბ რ უ კ ე ი ს ი, მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, თარგმანი ფრანგულიდან გ. ქ ი ქ ო ძ ი ს ა, „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, V, 1942, გვ. 71, 87).

ალაყამაყის მდებარეობა არ არის ცნობილი. როგორც ჩანს, ის ალათაუს მთების მახლობლად უნდა ყოფილიყო (В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия, გვ. 558).

134. 1248 წ. გაზაფხულზე გუიუჯ-ხანი ბათოს წინააღმდეგ გამეზადა და დიდი ლაშქრით დასავლეთისკენ დაიძრა. სორყოთან ბიქის მიერ დროულად გაფრთხილებული ბათოც მის შესახვედრად წამოვიდა. მაგრამ გუიუქმა მონღოლეთის ფარგლებიდან გამოსვლაც ვერ მოასწრო. გზაში გარდაიცვალა. (ჯ უ ვ ე ი ნ ი, I, გვ. 215—216; Р а ш и д - а д - д и н, Сборник летописей, II, გვ. 121; შდრ. აგრეთვე, В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия, გვ. 557).

135. მონღოლთა სახელმწიფოს დედაქალაქი ყარაყორუმი მდინარე ორხონის ნაპირზე იდგა. მისი მშენებლობა ჩინგიზ-ხანის დროს დაიწყო და 1235 წელს დამთავრდა. ყარაყორუმი შედარებით მცირე ხანს იყო მონღოლი ყაენების რეზიდენცია (1260 წლამდე). ამჟამად დაქცეულია (В. В. Бартольд, Каракорум, Сочинения,

ტ. III, მ., 1965, გვ. 443—444; История Монгольской народной республики, გვ. 119).

ჯაოლიე ბერმა გ. რუბრუკისმა პირადად ინახულა ყარაყორუმი მანგუ ყაენის დროს და მისი აღწერილობაც დავეიტოვა. მისი სიტყვით. „ქალაქში ორი უბანია, ერთი სარკინოშებისა, სადაც არის ბაზრები და მრავლად იმყოფებიან ვაჭრები. რაიცა ერთი მხრივ სასახლის სიახლოვით აისხნება, ხოლო მეორე მხრივ ელჩების სიმრავლით. მეორე უბანი ეკუთვნის ჩინელებს, რომელნიც გამოუკლებლივ ხელოსნები არიან. ამ სასახლეს გარდა იქ რამდენიმე დიდი პალატია, სადაც სასახლის მდივნები ცხოვრობენ. ქალაქში თორმეტი ტაძარია, შეწირული სხვადასხვა ერის კერპებისადმი, ორი მეჩითი, სადაც მაჰმადის რჯულს იცავენ და ერთი ქრისტიანული ეკლესია ქალაქის განაპირას. ქალაქი მიწის გალავნითაა შემორტყმული და მას ოთხი კარიბზე აქვს. აღმოსავლეთით ფეტვითა და სხვა ხორბლეულით ვაჭრობენ. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ხორბლეული იშვიათია; დასავლეთით ცხვრებისა და თხების აღებ-მიცემობა ხდება, სამსრეთით — ხარებისა და ფორნებისა; ხოლო ჩრდილოეთით — ცხენებისა“ (გ. რუბრუკისი, მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, გვ. 133—134).

136. გუიუქის გარდაცვალების შემდეგ მონღოლ უფლისწულთა შორის მძაფრი ბრძოლა გაჩაღდა ყაენის ტახტისათვის. უგედეის სახლის მიმართ მტრულად განწყობილმა ბათამ მხარი დაუჭირა თულის ვაჟიშვილს მანგუს. 1251 წლის ყურთულთაიში ძირითადად ჯუჩისა და თულის ულუსების წარმომადგენლები მონაწილეობდნენ. ყაენად არჩევის შემდეგ მანგუ სასტიკად გაუსწორდა მოწინააღმდეგეებს — უგედეისა და ჩალათაის შთამომავალთ (ჯუეიენი, III, გვ. 16 — შმდ: Р а ш и д - а д и н, Сборник летописей, II, გვ. 129—139; В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия, გვ. 558—560; История монгольской народной республики, გვ. 121).

137. ბატუჩი ანუ „ქამა-სმის თადარიგის დამკერა“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, გვ. 91) მაღალი თანამდებობის მოხელე იყო მონღოლთა სამეფო კარზე (იხ. С. А. Козин, Сокровенное сказание, § 124; В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия, გვ. 447). ჰულაგუხანის ერთ-ერთი გამოჩენილი სარდლის ქიდ-ბუღა ნოინის შესახებ დაწვრილებით იხ. Р а ш и д - а д и н, Джамн ат-таварих, III.

138. ჰიჯრის 650 წ. ჯუმადა აღ-ავალის შუა რიცხვები 1252 წლის ივლისის ბოლო კვირას შეესაბამება.

139. ძველი გეოგრაფები მსოფლიოს დასახლებულ ნაწილს შვიდ კლიმატურ სარტყლად ჰყოფდნენ ეკვატორის პარალელური წარმოსახვითი ხაზებით. მათი წარმოდგენით, ჩრდილო განედის 50°-ის ჩრდილოეთით და ეკვატორის სამხრეთით მდებარე რაიონები საერთოდ დაუსახლებელი იყო.

140. ალბათ იგულისხმება უგედეი ყაენი, რომელმაც პირველმა დანიშნა მას'უდ-ბეგი მავერანნაჰრის გამგებლად.

141. პიჯრის 650 წ. საფარის თვის 20 რიცხვი 1252 წლის 2 მაისს შეესაბამება.

142. 650 წ. რამაზანის 20 რიცხვი 1252 წლის 24 ნოემბერს შეესაბამება. ზემოთ ჯუჯეინის აღნიშნული ჰქონდა, რომ არღუნის წასვლის შემდეგ ის და სირაჯ ად-დინ შოჯა'ი რამდენიმე დღით დარჩნენ ყარაყორუმში და 651 წ. რაჯაბის თვეში (1253 წ. 27.VIII—25.IX) ისინიც დასავლეთისკენ დაიძრნენ. (იხ. გვ. 49 და წენ. 119).

143. საქარავნო-სატრანზიტო ვაჭრობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში მსხვილი მუსლიმანური სავაჭრო კომპანიების ხელთ იყო. ამ კომპანიების წევრებს ორტაღები ეწოდებოდათ. მონღოლთა არისტოკრატია მკიდროდ იყო დაკავშირებული საქარავნო ვაჭრობასთან. ორტაღები ხშირად ფეოდალური არისტოკრატის წარმომადგენელთა კონტრაგენტებად გამოდიოდნენ და მათგან მიღებული თანხით აწარმოებდნენ ვაჭრობას. ცნობილია აგრეთვე, რომ თვითონ მონღოლი ყაენებიც მკიდროდ იყვნენ დაკავშირებული მუსლიმანურ სავაჭრო კომპანიებთან (А. Ю. Якубовский, Восстание Тараши в 1238 г. Труды ИВ АН СССР, т. XVII, 1936, გვ. 112).

144. საგანგებო გადასახადს ანუ ავარიზს (عوارض) სახელმწიფო ფულით კრეფდა ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობაში. იგი გამიზნული იყო გაუთვალისწინებელი ხარჯების დასაფარავად. მართალია, ავარიზი მონღოლთა სახელმწიფოში საგანგებო გადასახადად ითვლებოდა, მაგრამ ფაქტიურად მუდმივ გამოსაღებად იყო ქცეული (И. П. Петрушевский, Зем.педелие и аграрные отношения в Иране, გვ. 382).

145. სეიდები წინასწარმეტყველ მუჰამედის შთამომავლებად ითვლებიან და განსაკუთრებულ პრივილეგიებულ წოდებას შეადგენენ.

146. ჟამთააღმწერელიც აღნიშნავს, რომ „ხუცესთა და მონაზონთა და საეკლესიოთა განწესებათა არა შეაგდო საზღავი, არცა ყალანი, ეგრეთვე შიხთა, და დავრეშთა, და ყოვლისა სჯულისა კაცნი საღმრთოდ განჩენილნი განათავისუფლნა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 235).

147. 650 წელი 1252 წ. 14 მარტს დაიწყო და 1253 წ. 2 მარტს დამთავრდა.

148. ჟამთააღმწერლის ცნობით მანგუ ყაენს ყუბილაი თითქოს დასავლეთში სალაშქროდ დაუნიშნავს, ხოლო ჰულაგუ — აღმოსავლეთში, „გარნა ძნელად აღუჩნდა ყუბილ ყაენს წარმოსლვა დასავლეთით, ულოს წარსლვა ინდოეთის კერძოთა. მაშინ ევედრა ულო ძმასა, რათა განცვალონ ლაშქრობა და ულო დასავლეთით კერძო მოვიდეს და ყუბილ ყაენი ინდოეთს. ვითარ ცნა ყუბილ ყაენმან, სიხარულით შეიწყნარა სიტყვა ულოსი და განცვალეს ლაშქრობა“. (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 221).

149. რაშიდ ად-დინი ამ უფლისწულს სონთაის (سنثای) უწოდებს (Рашид-а-д-дин, Джамчи ат-таварих, III. სპარსული ტექსტი, გვ. 24, 25; რუსული თარგმანი, გვ. 22, 23), თულის შვილების ჩამოთვლის დროს კი უმცროსად სუბუთაის იხსენიებს (Рашид-а-д-дин, Сборник летописей, II, გვ. 106). ასეთი სხვაობა წერტილების არასწორად დასმით უნდა აიხსნას.

150. ეს მონღოლი უფლისწულები ჟამთააღმწერელთანაც არიან მოხსენიებული (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 223, 251, 254; შდრ. აგრეთვე, გრიგოლ აკანელი, მოისართა ტომის ისტორია, გვ. 33, 41—42, 133—137). უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველ ავტორს ბალაღი („ბოლა“), თუთარ და ყული სხვადასხვა ულუსების წარმომადგენლებად მიაჩნია (ამის შესახებ იხ. რ. კიკნაძე, ჟამთააღმწერლის თხზულების ერთი ადგილის შევსებისათვის, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1971, № 4, გვ. 119, შენ. 23).

151. ტექსტშია **ابويعاقب** —ჯ. ბოილის აზრით, იგულისხმება ხანგაის ქედი (ჯ. ბოილი, II, გვ. 609. შენ. 9).

152. ქ. ბიშბალიდი უიღურთა სახელმწიფოს მთავრის — იდიყუთის რეზიდენცია იყო. იგი მდებარეობდა ტიან-შანის ქედის ჩრდილო კალთაზე, მონღოლეთიდან დასავლეთისაკენ მომავალ დიდ საეპრო გზაზე (В. В. Бартольд, Бишбалык, Соч. т. III, М., 1965, გვ. 374—377).

153. ამ წინადადებაში ავტორი გართმულ სიტყვებს ხმარობს: ალაქხნარ (საძოვარი) — ხნარ (აქ: წახდენილი), მარღხნარ (მდელი) — აზნარ (აქ: ზიანი, ვნება).

154. ყურანი, II, 33.

155 ჯუეენი აქ ხაზს უსვამს სხვადასხვა მნიშვნელობის მქონე სიტყვების გრაფიკულ მსგავსებას. მცენარეულობა (გიპ — **اسگ**) და დანაშაული (გონპ — **اسگ**). აგრეთვე, სიმწვანე (საბზ —

سیزی) და სიმადღრე (سیر — سیری) არაბული გრაფიკით ერთნაირად იწერება, განსხვავება მხოლოდ დიაკრიტიკულ წერტილებშია.

156. უ ლ უ ფ ე (أولوع). ამ ტერმინით ჭუვეინი აღნიშნავს ერთი ადამიანის გამოსაკვებად აუცილებელ საზრდოს ან, საერთოდ სურსათ-სანოვაგეს, ხოლო ა ლ ა ფ ე ს (ألف) საქონლის საკვების აღსანიშნავად ხმარობს. ასეთივე მნიშვნელობით შემოვიდა ეს ტერმინები ქართულშიც (ულუფა და ალაფი). რაშიდ ად-დინსა და სხვა ისტორიკოსებთან ულუფეს და ალაფეს საპირისპირო მნიშვნელობა აქვთ (ულუფე — საქონლის საკვები; ალაფე — სანოვაგე). ა. ალი-ზადეს აზრით, ეს შეიძლება იმით აიხსნებოდეს, რომ ჭუვეინი ამ ტერმინებს მონღოლთა შემოსევების წინაშე ხანაში გავრცელებული მნიშვნელობით ხმარობს (А. А. Алп-заде, Социально-экономическая история Азербайджана, გვ. 233). ეამთაალ-მწერლის განმარტებით. „ულუფა... არს ძღუენი მიძავალთა გზად“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 234). ულუფეს როგორც ნატურალური გადასახადის შესახებ დაწვრილებით იხ. А. А. Алп-заде, დასახ. ნაშრომი, გვ. 233—236; И. П. Петрушевский, Земледелие и аграрные отношения в Иране, გვ. 384—386.

157. თ ა რ ა რ ი ო რგვარი მნიშვნელობით გვხვდება წყაროებში. ის აღნიშნავდა მარცვლეულის საწყაო ერთეულსაც (უდრიდა ას მანს) და ლაშქრის გამოსაკვებად მოსახლეობაში აკრეფილ ნატურალურ გადასახადსაც (დაწვრილებით იხ. А. А. Алп-заде, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана, გვ. 230—232; И. П. Петрушевский, Земледелие и аграрные отношения в Иране, გვ. 383—384).

158. „სიასეთ-ნამეში“ (XI ს.) თ ა რ ლ უ ძვირფასი ქსოვილის მნიშვნელობით იხმარება (Спасет-намэ. Перевод, введение в изучение памятника Б. Н. Заходера, М.—Л., 1949, გვ. 154, 332, შენ. 267). სპარსული ლექსიკონებით თ ა რ ლ უ ნიშნავს წითელი აბრეშუმის ქსოვილს, ასეთი ქსოვილისაგან შეკერილ ტანსაცმელს, ხოლო ლ. ბუდაღოვის ლექსიკონით — საკველ-სასმელს, სანოვაგეს (Л. З. Будагов, Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, I, გვ. 350).

ა. ალი-ზადეს აზრით, თ ა რ ლ უ შედგებოდა სხვადასხვა ძვირფასი ნივთების, ტანსაცმლის, ქსოვილისა და სხვა საგნებისაგან, რაც ოლქების გამგებლებს უნდა მიერთმიათ ყაენის, ხათუნების, უფლოს-წულებისა და სხვა წარჩინებულ პირთათვის (А. А. Алп-заде, დასახ. ნაშრომი, გვ. 241). ჯ. ბოილი ფიქრობს, რომ თ ა რ ლ უ

(თოზლუ) არაბული ნუზლის ეკვივალენტია და ნიშნავს მოგზაურ-
თათვის მირთმეულ საგზალს (ჯ. ბოილი, I, გვ. 142, შენ. 1). რა-
შიდ აღ-დინის „ისტორიათა კრებულში“ თარღუ მისართმეველს აღ-
ნიშნავს და ზოგჯერ ფეშქაშთან ერთად გვხვდება. ა. არენდსი რუ-
სულ თარგმანში რიგ შემთხვევებში უთარგმნელად სტოვებს ამ
ტერმინს (Р а ш и д-а д-д и н, Джамн ат-таварих, III, გვ. 23,
26, 153, 263, 293), ზოგჯერ კი თარგმნის როგორც „სამასპინძლოს“
(подпошение; იქვე, გვ. 59, 77).

ჯუვეინის თხზულებაში თარღუ სანოვაგის აღმნიშვნელი
ტერმინი ჩანს, მაგრამ იყო თუ არა ის ნუზლის სინონიმი, ამის გა-
დაჭრით თქმა ძნელია. შესაძლებელია, ჩვენი ავტორი გარკვეულ
განსხვავებასაც ხედავდეს მათ შორის. ყოველ შემთხვევაში, იგი
აღნიშნავს, ამირები და მხარეთა გამგებლები რომ თარღუს და ნუზ-
ლის დამზადებას შეუდგნენ, ნუზლს გზადაგზა სადგომებში (მანზე-
ლებში) ათავსებდნენო, თარღუს კი აღარ იხსენიებს.

ნუზლი (არაბ. — მასპინძლობა, სტუმართმოყვარეობა, ძღვე-
ნი, საჩუქარი) ა. ალი-ზადეს განმარტებით, ნატურალური გადასახა-
დი იყო, რომელსაც ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობა დიდებულ-
თათვის მისართმევი ნაირნაირი ძღვნისა და საჩუქრის სახით იხდი-
და (А. А. Али-заде, დასახ. ნაშრომი, გვ. 241). საინტერესოა
სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებაც: „ნუზლი ესე არს მოყვარე-
მან რა მოგზაურს საზრდო მიუძღვანოს“ (სულხან-საბა ორბე-
ლიანი, თხზულებანი, ტ. IV, 1, თბ., 1965, გვ. 600).

159. ფარსანგი (ფარსახი) მანძილის საზომი ერთეულია,
6—7 კილომეტრს უდრის.

160. ჰიჯრის 650 წელი 1252 წ. 14 მარტს დაიწყო. ამდენად, აქ
საუბარია 1252 წლის გაზაფხულზე.

161. სიტყვების თამაშია: „ჯამებს სკლიდნენ (ჯამჰჰ ნუშინდანდ)
და „ტანსაკელს იცვამდნენ“ (ჯამჰჰ ფუშინდანდ) არაბული გრაფი-
კით ერთნაირად გამოისახება (جاءوا ساءوا), განსხვავება დიაკრიტი-
კულ წერტილებსა და გახმოვანებაშია.

162. ჰიჯრის 651 წლის რაბი აღ-ავალის ორი რიცხვი 1253 წ.
2 მაისს შეესაბამება.

163. ჰიჯრის 651 წ. შა'ბანის 24 1253 წლის 18 ოქტომბერს
უდრის.

164. ჯუმაღარი ჰულაგუს მეორე ვაჟი იყო. რაშიდ აღ-დინის
ცნობით, დედამისი გუიუქ-ხათუნი ოირათის ტომის მეთაურის ასუ-
ლი ყოფილა. გუიუქ-ხათუნის მამა თურალჩი-გურგენი იყო, ხოლო

ღედა — ჩინგიზ-ხანის ასული ჩეჩექენი (Р а ш и д-а д-д и н, Джами ат-таварих, III, სპარსული ტექსტი, გვ. 8; რუსული თარგმანი, გვ. 16).

165. ჰულაგუ-ხანს სულ 21 შვილი ჰყოლია, მათგან თოთხმეტი ვაჟი და შვიდი ქალი. აბაღა მისი უფროსი ვაჟიშვილი იყო, ხოლო იაშმუთი — მესამე (Р а ш и д-а д-д и н, Джами ат-таварих, III, სპარსული ტექსტი, გვ. 8—10; რუსული თარგმანი, გვ. 16—17).

166. აღმალილი მდ. ილის აუზში მდებარეობდა აღმოსავლეთ აზიიდან დასავლეთში მომავალ მნიშვნელოვან სავაჭრო გზაზე. მონღოლთა დროს აღმალილი ჩალათაის სამფლობელოს ცენტრი გახდა (В. В. Бартольд, Отчет о поездке в Среднюю Азию с научною целью, Сочинения, т. IV, გვ. 79).

167. ურყინე-ხათუნი ჩალათაის შვილიშვილის ყარა-ჰულაგუს (ჩუვეინისთან — ყარა) ცოლი იყო. ყარა-ჰულაგუს გარდაცვალების შემდეგ ჩალათაის ულუსი მანგუ ყაენმა უბოძა მის მცირეწლოვან შვილს, რომლის სახელითაც ურყინე-ხათუნი განაგებდა სამფლობელოს 1251—1261 წლებში (ჩუვეინი, I, გვ. 181; С. Лэо-Пуль, Мусульманские династии, გვ. 200; К. Босворт, Мусульманские династии, გვ. 197).

168. ჰიჯრის 653 წელი 1254 წ. 21 თებერვალს დაიწყო და 1255 წ. 11 იანვარს დამთავრდა. ე. ი. იგულისხმება 1254 წლის ზაფხული.

169. 653 წლის შა'ბანის თვე შეესაბამება 1255 წ. 5 სექტემბერს — 3 ოქტომბერს.

170. იგულისხმება მდ. ჩეიპუნი (ამუ-დარია).

171. რაშიდ ად-დინის ცნობით, ჰულაგუს ლაშქარმა 653 წ. ზულ-ჰიჯჯეს პირველში ანუ 1256 წლის 1 იანვარს გადალახა ამუ-დარია (Р а ш и д-а д-д и н, Джами ат-таварих, III, სპარსული ტექსტი, გვ. 26; რუსული თარგმანი, გვ. 24).

172. შაბურღანი ამუ-დარიის მარცხენა ნაპირზეა, ბალხის დასავლეთით; თანამედროვე შიბირყანი (ავღანეთში).

173. მსხვერპლის შეწირვის დღესასწაული (ეიდ-ე აზჰა ან ეიდ-ე ყურბან) ისლამის ერთ-ერთი დიდი დღესასწაულია. იგი უკავშირდება წინასწარმეტყველ აბრამის მიერ ქაბის ტაძრის აშენებასა და

გაბრიელ მთავარი ანგელოზისაგან „შავი ქვის“ მიღებას. ეს დღესასწაული აღინიშნება ზულ-ჰიჯჯეს თვის 10 რიცხვში (И. П. Петрушевский, Ислам в Иране, გვ. 78—79). 1256 წელს მსხვერპლის შეწირვის დღესასწაული 10 იანვარს ყოფილა.

174 ე. ი. ჰულაგუ-ხანის.

175. ამის შემდეგ ჯუვეინის აღწერილი აქვს ჰულაგუ-ხანის ირანში შესვლა და ისმაილიანთა ციხე-სიმაგრეების დაპყრობა, მაგრამ ამ ბრძოლებში ქართველთა მონაწილეობის შესახებ არაფერს ამბობს.

სამიბელები

პირთა სახელები

ა

აბლა 10, 12, 58, 87
 აბრაში (ბიბლ.) 87
 აბუ ბაქრ აბდალაჰ იბნ ოსმანი 30, 69
 აბულ ფაზლ აბდ არ-რაზაყ ალ-ღუთი 9
 ავაგ ათაბაგი 13, 72
 ალა ად-დინი, ისმაილიანთა ორდენის
 მეთაური 23, 64
 ალა ად-დინ ათა მალიქ ჭუეეინი 7—19,
 60—64, 67, 68, 70—86, 88
 ალა ად-დინ ქეიუობად I, რუმის სულ-
 თანი 40, 64, 73
 ალა ად-დინ მოჰამედ ბ. თექეში — იხ.
 მოჰამედ ხორეზშმაჰი
 ალა ად-დოვლე 21, 61
 ალექსანდრე (მაკედონელი) 42
 ალვანდ აყ-ყოიუნლუ 77

ალი 67
 ალი-ზადე ა. 85, 86
 არენდსი ა. 86
 არილ-ბექა 48, 49, 57, 63, 78
 არღენი, ილხანი 13
 აყსარაი 8
 არღუნ აპირი 10, 11, 15, 22, 24, 44—51,
 53, 58, 59, 76, 80, 83
 აფრასიაბი 42. 73
 აწრაჟ მოზათარ ად-დინ მუსა — იხ.
 მალიქ აწრაჟი
 აშკაბესი 37, 72
 აჰმედ ბ-თიქჩი 11, 59
 აჰმედ-თეგუდარი 10, 13
 ალ-აჰრი 8

ბ

ბათო 22, 45, 46, 50, 56, 63, 80, 81,
 82
 ბაიდარი 22, 63
 ბაიჩუ 45, 56
 ბალაღაი (ბოღლა) 56, 58, 84
 ბარაყ ჰაჰიბი 32, 70
 ბარტოლდი ვ. 16, 70
 ბაქრაჰე დ. 79
 ბედრ ად-დინ ლუ'ლუ 22, 64
 ბერაჰე გ. 61, 67
 ბერჰე 22
 ბერჰეჩარი 22
 ბერძენიშვილი ნ. 70, 72
 ბეჰა ად-დინ ჭუეეინი, საჰებ-დივანი,
 ათა მალიქ ჭუეეინის შამა 9, 10, 14,
 46, 49, 50

ბიჯი — იხ. სორყოთანი ბიჯი
 ბოღლი ქ. 9, 64, 65, 67, 69, 70, 71,
 77. 79, 81, 82, 84—86
 ბოღლა — იხ. ბალაღაი
 ბოღლაი 47
 ბოსკორტი კ. 64
 ბროსე მ. 70
 ბროუნე ედ. 17
 ბუდ-დოვი ლ. 85
 ბუნიატოვი ზ. 70
 ბური 22, 63
 ბულა 46
 ბულა-თემური 56
 ბუყუ-ხანი 43

ბ

ვაბაშვილი ვ. 61, 71, 76, 79, 80
 ვაბრიელი (ბიბლ.) 88
 გერაი შალიჭი 11, 59
 გორგოჯანიძე ფ. 67, 68
 გრივოლ აკნეცი (აკანელი) 71, 79, 84

გუ-უქ-ხათუნი 86
 გუიუქ-ხანი 10, 13, 21—23, 25, 52, 54,
 55, 63, 64, 81, 82
 გურგინი 42, 73
 გურგუზი 10, 44, 45, 73

დ

დავით აღმაშენებელი 61
 დავით ლაშას ძე 22, 25, 51, 64

დავით რუსუდანის ძე 22, 25, 51, 64, 80

ე

ელკუ-თემური 44
 ელჩიგთაი 24
 ელჩითაი 22, 63

ელჩი ფაქლავანი 25, 33
 ეფენდიევი ო. 73

ვ

ვასაფი 8, 16
 ვახტანგ VI 69

ვახტანგ ხაჩენელი 70
 ვახუშტი ბაგრატიონი 79

ზ

ზალი 37
 ზაქარია, შამს ად-დინ მოჰამედ ჭუქუეი-
 ნის ვაჟი 13

ზაქარია მხარგრძელი, ამირსპასალარი
 72
 აზ-ზაჰაბი 9, 13

თ

თაიმასი 33, 42, 71
 თაინალი 33, 71
 თაიჩუ 44
 თამთა, ივანე ათაბაგის ასული 69, 70,
 72
 თამთი, ზაქარია და ივანე მხარგრძელე-
 ბის და 70
 თეგუდარ-ოლული 56
 თოლა-თემური 22

თორღული, სელჩუკიანი სულთანი 27,
 66
 თეთარ-ოლული 56, 58, 84
 თული 10, 52, 63, 78, 81
 თურალჩი-გურგენი 86
 თურაქინა-ხათუნი 22, 23, 45, 63
 თურუმთაი 48, 50
 თუში (ჭუჩი) 21, 62, 81, 82

ი

იაგელო 79
 იაკუბოვსკი ა. 7
 იალაყაჩი მაჰმუდ 24, 48, 53, 65
 იანშუთი 58, 87
 იბნ ალ-ასირი 16, 61, 62, 66, 67
 იბნ ბიბი 8

იემე (ჭებე) 20, 21, 60, 61, 63 (იხ. აგ-
 რთევე ჭებე)
 იესუ 22, 23, 63
 იესუნ-ბოლა 22, 63
 ივანე მხარგრძელი, ათაბაგი 36, 39, 70,
 72

ივანე ახალციხელი 29, 30, 31, 67, 68, 69

იზ აღ-დინ აი-ბეგი 39, 72

იზ აღ-დინ თაპერი 49, 50, 79

იზ აღ-დინ ქვიქაუს 11, რემის სულთანი 65

იზ აღ-დინ ყაზვინი 28

იულდუზჩი 32, 35, 41, 42, 71

კ

კენაბე რ. 17, 61, 74, 84.

კირაკოს განძაკეცი 70

ლ

ლაშა 64

მ

მალექ თაშლადარი 30

მალიქ აუჰადი 72

მალიქ აშრაფი 32, 39, 40, 41, 71, 72

მალიქა 27, 28, 32, 39, 68, 69

მანგუ ყაენი 10, 11, 14, 18, 46—50, 52—55, 59, 63, 76, 78, 82, 84, 87

მას'ულ-ბეგი 22, 24, 53, 58, 65, 83

მაჯღ აღ-დინ თაბრიზი 50

მაჯღ აღ-მელქი 12

მაქჰუდი 49

მესხია შ. 61

მოზაფარ აღ-დინი 26, 27, 66

მოჰამედ რამაზანი 17

მოჰამედ ყაზვინი 9, 17, 18, 65

მოჰამედ ხორეზშაჰი 9, 14, 60, 61

მეგა 42, 78

მენქარი 36, 72

ალ-მუსთანსირ ბილაჰი 38, 72

ალ-მუსთასიმ 12

მეჯი-ოღული 56

მეჯირ აღ-დინი 39

მეჰამედი 67, 70

ნ

ნაიმათაი 48, 49

ნაიმასი — იხ. თაიმასი

ნასერ აღ-დინ ალი მალიქი 48

ნასირ აღ-დინ მაქჰუდი 64

ნასირ აღ-დინ ტუსი 14

ან-ნასირ ლი-დინ ალაჰი 25, 65

ნასირ სალაჰ აღ-დინ იუსუფი 64

ნაქირი 72

ნაყუ 49

ნეზამ აღ-დინ შაჰი 45

ნესაეი 16, 60, 62, 66, 67, 69, 70

ნეჰმ აღ-დინი 50

ო

ოთეგანი 22, 63

ონხანი 63

ორხანი 32, 43, 70

ოღულ-ყაჰიმში 10

პ

პეტრუშევსკი ი. 16, 71

ჟ

ჟამალმწერელი 17, 60—63, 65, 65, 63, 69, 71—75, 80, 82—85

ჟორდანიას თ. 71, 72

რ

რაშიდ ად-დინი 8, 9, 13, 14, 16, 60—
62, 66—69, 71, 73, 76, 79, 84—87
როსტომ, ქართლის მეფე 77
როსტომ ზაალის ძე 37, 72
როქნ ად-დინ ყილიჩ არსლან IV, რუ-
მის სულთანი 22, 25, 64, 65
როქნ ად-დინ ხორშაპი, ისმაილიანთა
ორდენის მეთაური 11

როქნ ად-დინ სოლეიმან II (ნუქარდი-
ნი), რუმის სულთანი 79
როქნ ად-დინ ჯაჰანშაპი, არზრუმის
სულთანი 64, 73
რუმბრუკვისი გ. 81, 82
რუსუდანი 64, 65, 69, 80

ს

სადრ ად-დინი 46, 49, 50
სალბიანი — იხ. სუბულაი
სარიყ-ბულა 50
სება — იხ. სუბულაი
სეიდ ჯალალ ად-დინ თეჰრანი 17
სიბტ იბნ ალ-ჯაუზი 61

სილაგაძე ბ. 61, 62
სიმონ I 77
სირამუნ ამირი 25
სირამუნი, ქუგელეი ყაენის შვილიშვი-
ლი 23, 52, 64

ძ

ძიქოძე გ. 81
ძუთანი 22, 23, 63

ძუჩუ 64

უ

უაბანი 44
უარა (უარა ჰულაგუ) 22, 63, 87
უაუხჩიშვილი ს. 60
უიას ად-დინი 33
უიზ-მალიქი (რუსუდანი) 25, 30, 32, 51,
69

უონყურთაყაი 52
უოშ-თემური 26
უოშყარი 36
უუბილაი 48, 52, 56, 63, 78, 84
უული 56, 84
უურბალა 44, 45

შ

შალვა 29, 30, 31, 66, 68, 69
შამს ად-დინი, ყოქესთანის საპატრიო კა-
ცი 23
შამს ად-დინ იულდუზჩი — იხ. იულ-
დუზჩი
შამს ად-დინ მოჰამედ ქართი 49, 78
შამს ად-დინ მოჰამედ ჭუვეინი, ათა მა-
ლიქ ჭუვეინის ძმა 10, 12, 13
შამს ად-დინ ქამარგარი 44

შამს ად-დინ ჭუვეინი, ათა მალიქ ჭუ-
ვეინის პაპა 9
შარაფ ად-დინი 45, 46, 74
შარაფ ალ-მულქ ბ. აბულ-ყასემ ალ-
ჯანდი — იხ. იულდუზჩი
შებანგარაი 8
შეჰაბ ად-დინი 23
შიბანი (შიბაყანი) 22, 56
შოშიაშვილი ნ. 71

ჩ

ჩალათაი 22, 56, 63, 74, 82, 87
ჩეჩექენ ბიქი 44, 56, 87
ჩინგიზ-ხანი 10, 13, 16, 17, 20, 21,

24, 42, 44, 54, 55, 60, 62, 63, 65,
73, 78, 81, 87
ჩინ-თემური 9
ჩორმალუნი 25, 41, 42, 56

ც

ცინცაძე ი. 60

ცქიტიშვილი ი. 61

ძ

ძეიშვილი ა. 19

ხ

ხამუში 21, 61, 63

ხორიშაპი 70

ხვაშაქი 13

ჯ

ჯეჯიშვილი ი. 62, 63, 69, 70, 72, 80, 81

ჯალალ ად-დინი 9, 14, 15, 17, 25—43, 64, 67—69, 71, 73

ჯალან ნოინი 24

ჯებე 15, 60, 61, 62 (იხ. აგრეთვე იემე)

ჯემალ ად-დინ აი-აბე 21, 61

ჯემალ ად-დინ ხას ჰაჯიბი 50

ჯუვეინი ალა ად-დინ ათა მალიქი — იხ.

ალა ად-დინ ათა მალიქ ჯუვეინი

ჯუვეინი ბეჰა ად-დინი — იხ. ბეჰა ად-დინ ჯუვეინი

ჯუვეინი შამს ად-დინი — იხ. შამს ად-დინ ჯუვეინი

ჯუვეინი შამს ად-დინ მოჰამედი — იხ. შამს ად-დინ მოჰამედ ჯუვეინი

ჯუზჯანი 8, 16, 60

ჯუმაღარ-ოღუღი 58, 86

ქ

ქარუნ არ-რაშიდი 9

ქაჯიბ ალი 32, 33, 72

ქეთუმ I 64

ქორღე 22, 23

ქოსეინი 45

ქულაჯე 10—12, 14, 48, 50, 51, 53, 55—58, 63, 78—80, 82, 84, 86—88

ქეჯირი 36, 72

ა

Али-заде А. А. 15, 74, 75, 76, 80, 85, 86

Арендс А. К. 75

ბ

Бартольд В. В. 14, 16, 74, 76, 79, 81, 82, 84, 87

Беленицкий А. М. 18

Березин И. 74

Босворт К. 64, 65, 87

Брегель Ю. Э. 17

Будагов Л. З. 85

Бунятов З. М. 67, 69, 70

გ

Галстян А. Г. 66

Греков Б. Д. 74, 81

ჯ

Жүзе П. 66

З

Заходер Б. Н. 85

И

Ибн ал-Асир 66, 67

К

Киракос Гандзакети 66, 70, 72, 79   Коэнн С. А. 77, 82

Л

Лэн-Пуль С. 64, 65, 66

Н

ан-Насави 67, 69, 70   Насонов А. Н. 74

П

Папазян А. Д. 77   76, 77, 80, 83, 85, 88
Петрушевский И. П. 8, 16, 18, 64, 71,   Пингулевская Н. В. 18

Р

Рашид-ад-дин 16, 61, 62, 67, 69, 71, 73, 75—79, 81, 82, 84, 86, 87

С

Семенов А. А. 74   Строева Л. В. 18
Стори Ч. 17

Т

Тер-Григорьян Т. 66   Тигранов Л. Ф. 78

Э

Эфендиев О. А. 78

Я

Якубовский А. Ю. 8, 18, 74, 81, 83

Boyle J. A. 17
Lambton A. K. 5, 77
Minovi M. 76

Minorsky V. 76
Mirza Muhammad Qazvini 17
Scarcia G. 17

გეოგრაფიული სახელები

ა

- ამბესქუნის (კასპიის) ზღვა 60
 აღარბადაგანი 68 (იხ. აგრეთვე აზერ-
 ბაიჯანი)
 აველანეთი 87
 ახალგარი 10
 აზერბაიჯანი 15, 22, 24, 27, 33, 43,
 45, 46, 49, 50, 54, 61, 66
 აზია 7, 87
 ალათაუ 81
 ალამუთი 11, 12, 14, 22, 25
 ალაყაყაი 81
 ალუპო 22, 24, 25, 40, 45, 54, 64
 ალიბადის ციხე 31, 69, 70
 აღინჯის (აღინჯაის) ციხე 28, 66
 აღმალილი 58, 87
 ამიდი 43
 ამიერკავკასია 15, 18, 62, 79
 ამუ-დარია 41, 45, 53, 70, 73, 87 (იხ.
 აგრეთვე ჭეიქენი)
 არაბეთის ერაყი 12
 არანი 13, 21, 27, 49, 50, 51, 54, 63
 არაქსი 61
 არღეზილი 20
 არზრუმში 22, 40, 64
 აქლიე-ათა 75

ბ

- ბაილყანი 21, 63
 ბალხი 9, 49, 87
 ბამბაკი 69
 ბანდ-ე თაშბა 31
 ბალღადი 12, 13, 22, 25—28, 38, 65, 72,
 80
 ბაჰარის ციხე 65
 ბისუტენის მთა 36
 ბიშბალილი 56, 84
 ბიშქინი 42
 ბოლნისი 71
 ბოლღარი 22, 52, 81
 ბორჩალო — იხ. დეზელა

გ

- განჯა 70
 გარნისი (გარნი) 29, 66—68, 72
 გერითის ციხე 21, 61
 გირანის ციხე 41, 42, 73

დ

- დამასკო 64, 71
 დარუბანდი 21, 50, 62, 63
 დაყუყი 26
 დეზელა 69
 დეჰისტანი 45
 დვინი 30
 დიარბექრი 24, 42, 65, 71, 72
 დიზ-ე საფილ (თეთრი ციხე) 72

ე

- ეგვიპტე 12
 ევროპა 7
 ემელი 22, 63
 ერაყი 20—22, 24, 32, 33, 38, 43—45,
 49—51, 54, 59, 60, 73
 ერევანი 66

ვ

- ვოლგა მდ. 81

თ

თავადორი (კილიკია) 22, 25, 65
 თავარიზი 21, 27—29, 32, 33, 41, 45.
 46, 51, 62, 63
 თალასი მდ. 75
 თანგუთი 24, 52
 თარაზი 46, 75
 თბილისი 30, 32, 33, 51, 61, 69, 71
 თერმეზის წყალი 20
 თიაბის მთა 56
 თურქესტანი 16, 22, 24, 53, 56
 თუმთარი 25

ი

იეზდი 49
 იერუსალიმი 70
 ილი მდ. 63, 81, 87
 ინდოეთი 84 (იხ. აგრეთვე ინდოსტანი)
 ინდოეთის ოკეანე 71
 ინდოსტანი 24, 49, 54
 ირანი 7, 8, 10, 30, 61, 87
 ირბილი 26, 66
 ისფაჰანი 32, 33, 34, 49, 50

კ

კაილაკი — იხ. ყაიალიდი
 კილიკია 64
 კოპალი 81

ლ

ლორე 31
 ლურისთანი (ლური) 22, 24, 25, 34,
 54, 61, 65

მ

მავერანნაჰრი 14, 22, 24, 48, 53, 55,
 58, 65, 83
 მაზანდარანი 9, 14, 45, 49, 54
 მანასკერტი 40, 72
 მანზი 24, 52, 54
 მარანდი 29, 67, 68
 მარალა 21, 63
 მარქაბის ხეობა 30, 69
 მონღოლეთი 81, 84
 მოსული 22, 24, 45, 53, 64
 მტკვარი 30, 69, 70
 მულანი 21, 42, 61
 მუშის ველი 40
 მცირე არმენია — იხ. კილიკია

ნ

ნახუევანი 21, 27, 28, 63, 66
 ნიშაბური 9, 34, 49

ო

ოთრარი 53
 ორზონი მდ. 81

რ

რეი 33, 34
 რუმი 22, 24, 25, 35, 38, 40, 41, 45
 46, 56, 64, 65, 73

ს

სალმასი 29, 67, 68	საყსინი 22, 52, 81
სამარყანდი 10, 20, 27, 58, 60	სისტანი 49
სანყურანი 49	სოლანგაი 24, 52
სარაბი 42	სომხეთი 15, 35, 66
საქართველო 15, 17, 18, 22, 24, 29, 30, 34, 45, 46, 50, 51, 54, 56, 61, 62 65, 66, 68, 70, 79, 80	სომხითი 71

ბ

ტიან-შანის ქელი 84	ტუსი 46, 49
--------------------	-------------

უ

უილურის ქვეყანა (უილურეთი) 53, 63	ურმიის ტბა 67
ულულ-უფი 45, 58, 74	უშნუ 29, 42, 67, 68
ურმია 29, 42, 67, 68	

ფ

ფარსი 22, 24, 45, 54	ფერღანა 53
----------------------	------------

ქ

ქაბა 87	ქაშლარი 53
ქან-ე გელის მღვდელი 58	ქერმანი 22, 24, 32, 49, 54
ქაშანი 49	ქეში 50, 58, 79

ლ

ლურის მთიანეთი 78

ყ

ყაბანის მთიანეთი 42	ყიჩაყთა ველი 21, 63
ყაზახეთი 75	ყობაყი 63
ყაილილი (კაილაკი) 52, 81	ყოქესთანი 23
ყარაყორუმში 10, 11, 52, 56, 57, 63. 65, 81—83	ყეთაყი — იხ. ყობაყი
ყარსი 30	ყუმბი 49

შ

შაბურღანი 11, 59, 87	შემახა 62
შაბურ-ხასთი 25, 65	შიბირყანი — იხ. შაბურღანი
შამი 27, 32, 35, 38, 40, 45, 51, 64	შირყანი 21, 22, 24, 62, 63
შაქრესაბზი 79	

ჩ

ჩინეთი 63, 64, 65
ჩინმაჩინი 63

ჩულუჩაყი 63

ხ

ხანგაის ქელი 84
ხართაბირთი (პარფუთი) 40, 72
ხატაეთი (ხატაი, ხიტაი) 22, 24, 52, 53,
55, 56, 63—65
ხლათი 9, 32, 39, 40, 41, 72, 73
ხოთანა 53

ხოი 28, 30, 32, 41, 66, 68
ხორასანი 9, 10, 14, 22, 44, 45, 49,
50, 53, 55, 56, 58, 59, 60, 73
ხორეზმი 53, 60, 81
ხორემაბალი 61, 65

ჟ

ჯენდი 53

ჯეიპუნი 70, 87 (იხ. აგრეთვე ამე-ღა-
რია)

კ

კამალანი 12, 21, 61, 65
კაქქარის მთები 73

კერ-თი 78

ეთნიკური სახელები

ა

ადის ტომი 29, 66
ალანები 35

არაბები 52
აფხაზები 35

ბ

ებრაელები 55

თ

თათრები 8, 41, 73, 81
თურქები 42

თურქმანები 67

ი

ივას ტომი 67

ლ

ლურები 27

მ

მონღოლები 7—11, 13—19, 20, 21, 33, 34, 42—44, 46, 49, 51, 57, 60—
65, 74—77, 79, 80, 83, 87

მ

ოირათის ტომი 44, 56, 86

ს

სარიგები 35

სეანები 35

სირიელები 35

სომხები 35, 66, 77

უ

უილური 73, 84

ურუმები 35

ფ

ფრანკები 22

ქ

ქართველები 15, 28, 29, 31—33, 35—
37, 40, 51, 62, 68, 80, 88

ქერაითების ტომი 63
ქურთები 27, 43

ყ

ყიჩაყები 35, 36

ჩ

ჩინელები 56, 82

ც

კანები 35

ხ

ხორეზმელები 15, 65—67, 74

РЕВАЗ КАНДИДОВИЧ КИКНАДЗЕ
СВЕДЕНИЯ ДЖУВЕИНИ О ГРУЗИИ

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
საზრუნველო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი ჯ. გიუნაშვილი
გამომცემლობის რედაქტორი დ. ლეჟავა
ტექნიკური ნ. ოკუჯავა
მხატვარი გ. ნადირაძე
კორექტორი ს. ხანჯალაძე

გადაეცა წარმოებას 13.12.1973; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 9.IV.74;
ქალაქის ზომა 60×90¹/₁₆; ქალაქი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 8.50;
საალრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 6.87;
უე 00885; ტირაჟი 2000; შეკვეთა № 3102
ფასი 65 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 390060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниერება», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Тип. АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

رایات همایون از آن حدود گذر فرمود صاحب اعظم مسعود بك و
 امرای ماوراء النهر در خدمتش قیام نمودند، و تابستان شهور سنه اثنی
 و خمسين و ستمایه در یابلاغ مقام ساختند، چندانك سورت حرارت ۱۱
 آفتاب شكست حرکت کردند، و شعبان سنه ثلاث و خمسين ۱۱ و ستمایه
 را در مرغزار كان گل بدر سمرقند نزول فرمودند، و صاحب مسعود
 بك يك خیمه نسیج که غشای آن نمد سپید بود بر افراشت و قرب
 چهل روز در حوالی آن مقام بود و کار طرب و عشرت با نظام...
 چون از آنجا کوچ کردند تا بکنار کتی عنان کتی نکردند،
 و در آن منزل امیر ارغون و اکثر اکابر خراسان برسیدند، و پیش کشها
 کردند و مدت يك ماه در آن مرحله اقامت نمودند و از آنجا
 بر عزم عبور طبل حرکت بکوفتند و در جنبش آمدند و در آن مدت
 که از یابلاغ مواكب میمون در جنبش آمد فرمان شده بود تا تمامت
 سفاین را با ملاحان موقوف می کردند و از کشتی پل می بستند تا آن
 وقت که موکب پادشاه برسید حشم بی زحمتی عبره کردند، پادشاه
 در باب ایشان مرحمت فرمود و بازی را که از کشتیها در ممرها می
 ستندد ببخشید و چون آن باژ وضع شد بار از دل عبره رفع گشت...
 روز دیگر از آنجا کوچ کردند و بمرغزار شیبورقان نزول
 کردند بر عزم آنك زیادت مقامی نیفتند، خود روز عید اضحی برف
 آغاز نهاد و تا هفت شبانروز متواتر میع از آن بقاع انقشاع نپذیرفت
 و آن رستان دراز کشید و برودت هوا و شدت سرما بحدی انجامید
 که تمامت اقلیم حکم بلاد التلیج گرفت و از شدت برودت چهارپای
 بسیار تلف شد... ۱۱ امیر ارغون درین منزل خیمه بزرگ از کرباس
 منقش و بنقشهای لطیف ساخته و بآن مجلس خانه که ملایم آن بود
 از اوانی زر و نقره بنهاد و خدمات بسیار بتقدیم رسانید و از آنجا
 بحکم فرمان متوجه حضرت منکو قآن شد و پسر خود کرای ملک
 و احمد بیتکچی و محرر این مقالات را در خدمت پادشاه بتدبیر مصالح
 خراسان و عراق نصب فرمود،

و لشکرها از هزارها و صدها موسوم گشتند، و بر سبیل بزرگ کید
 یوقا^{۱۱} که منصب باورجی داشت روان گشت و بهار شهر سنه^{۹۵} خمین
 و ستمایه از غنچه^{۱۲} زمستان بشکفت ... بر رسم وداع ترتیب جشنها ساخت
 و باردوی پادشاه جهان شد و از جانب دیگر اریغ بوکا حاضر آمد
 و پادشاهزادگان و خویشان که در آن نزدیکی بودند تعامت در موافقت
 بیارگاه قراقورم چون ثریا جمع شدند، و هریک ازیشان بنوبت نوبت
 طوی میکردند، و بر رقعہ تماشا قرعہ هوا می انداختند، و جامها می
 نوشیدند و بیک لون جامها می پوشیدند، و در تضاعیف آن از کنیات
 امور اهمال نمی فرمودند، تا بعد از یک هفته که عزیمت انصراف باردوی
 خاص مقرر شد، پادشاه جهاندار بر حسب همت آسمان مقدار بفرمود تا
 خزاین جواهر و نقود و ثیاب بگشادند، و از گلها و رمها مراکب و
 حملات گزیده بکشیدند و هولاکو و^{۱۳} خواتین و پسران او را جدا جدا
 III, 96 جهت هریک حصه^{۱۴} بفرستاد که زمین از حمل گران بار بود و جهان
 با آن سبکسار، و امرا و نوینان را که در خدمت او بودند با تعامت
 حاضران لشکر بتشریفات مشرف فرمود و روز شنبه دوم ربیع الاول سنه
 احدی و خمین و ستمایه بر مرکب عز و اقتدار عنان مراجعت معطوف
 گردانید و چون باردوی خاص نزول فرمود جهت ترتیب احوال و تهذیب
 مصالح رجال مدتی توقف فرمود چندانک نایره^{۱۵} هواتسکینی یافت، و در
 آن مدت پادشاهزادگان باسم وداع او می آمدند و نزلها می آوردند،
 پادشاهزاده هولاکو هریک را بر قدر منزلت نامیرات و صلوات
 باز می گردانید، و در بیست و چهارم شعبان سنه^{۱۶} احدی و خمین و
 ستمایه بطالعی که سعادت را مشرق بود از مرکز دولت اردوی خاص
 بر عزم سفر مبارک اقبال نمود، ظفر در پیش طرقتوا گویان و نصرت
 بر یمین و یسار پویان، و فتح از عقب دوان، و جومغار اغول را که
 از راه^{۱۷} منصب سبب مادر که از خاتونان دیگر بزرگتر بود [رتبه^{۱۸} تقدم
 داشت] قایم مقام خویش بر سر اردو و لشکر نصب فرمود، و از پسران
 بزرگتر ابقا و یشمت را در مصاحبت خود نامزد کرد، و لشکرها هر
 کجا بودند از مواضع خویش در جنبش آمدند، از هیبت آن آوازه
 کوه در زلزله و دلهای پادشاهان در ولوله می افتاد و پادشاه آهسته
 آهسته می خرامید، و پادشاهزادگان بلغای و توتار در مقدمه می رفتند،
 و دیگران از یمین و یسار می شتافتند، و در راه تابستان و زمستان
 بتدریج حرکت می کردند، چون بحدود المالغ رسیدند خواتین الغ
 ایف و اورقینه خاتون بخدمت استقبال نمودند و جشنها کردند، چندانک

III, 91 برادر خردتر سبتای اغول را در مصاحبت او موسوم کرد، و از جانب باتو بلغای پسر شیقان و توتار اغول و قولی را با لشکرها که از قبل باتو بودند روان فرمود و از قبل جفتای تکودار اغول پسر موجی اغول

III, 92 و از جانب چیچکان یکی بقاتیمور را با لشکر قبایل اویرات، و از دامادان و امرا و نوینان بزرگ از طرفی جماعتی بزرگان که تفصیل اسامی ایشان تطویل تمام داشته باشد موسوم کرد، و بجانب ختای

III, 93 ایلچیان را بطلب استادان منجیقی و نطف اندازان روان کردند، از ختای ایلکهازار خانه ختایی منجیقی آوردند که بزخم سنگ سوراخ سوزن را منفذ جمل می ساختند و تیرهای منجیق باحکام نی و سریشم استوار کرده چنانک چون از حسیض عزم اوج کند راجع نگردد و در مقدمه ایلچیان بفرستادند تا از کوه تیعب که میان قراقورم و یش بالغ است چندانک در طول و عرض ممر عساکر پادشاه جهان را در حساب بود علفخوار و مرغزارها قوریغ کردند، و از چرانیدن چهار پایان محفوظ گردانید، تا علفخوار خوار نگردد و مرغزار را آزار نرسد، تعامت کوه و دشت چون باغ و بستان محفوظ و ممنوع شد و دندان دواب و مواشی از رعی آن مقطوع گشت و تعامت ممالک ترکستان تا خراسان و اقصای روم و گرجستان گیاه حکم و لا تقربا هذه الشجرة گرفت، بجدی که هر کس که يك برگ را از آن برگ چهارپای میساخت ترک چهارپای می بایست گرفت، تا بحقیقت گیاه گناه گشت و از سبزی سیری حاصل آمد، و ایلچیان روان شدند تا لشکری که بودند از مرغزارها و علفخوارها بمواضعی که نه ممر مواکب پادشاه باشد تحویل کنند III, 94 و بایجو و لشکرهای جورماغون بروم روند و جهت علوفه حشم و لشکر از تعامت ممالک فرمان شد تا هر سری يك تغار آرد که صد من باشد و يك خیک شراب که پنجاه من بود مرتب کنند و امرا و اصحاب اطراف هر که بودند بلوفه سازی و ترتیب ترغو و نزل مشغول گشتند و منزل بمنزل نزل می نهادند و امرای مغول و مسلمان مادیان گلها می آوردند و نوبت بنوبت قمیز می ساختند تا بامیری دیگر می رسانیدند، و آنجا که ممر پادشاه جهان در حساب بود فرسنگ بفرسنگ از خار و خرسنگ خالی می کردند و بر رودها و جویها پل می بستند و در معابر کشتیها آماده می کردند، و از آوازه حرکت مواکب او سکون و فراغت از جهان بر خاست، آنچه معاندان بودند از ترس باس وصولت او نمی غنودند و آنچه مطیعان از ترتیب لشکرها و آلات سلاح و علوفات نمی آسودند، چون پادشاه زادگان و نوینان معین شدند

ازو می‌گرفتند وافی نبود، فرمان داد که شریف و وضیع از ارتقان و اصحاب عمل و شغل با زیر دستان پای برون فرو کنند و هر کس بنسبت یسار و استظهار آنچه از وجه معاملت برو متوجه و واجب شود بادا رساند، بیرون جماعتی که از حکم چنگز خان و قآن از زحمات مؤن معاف اند از طایفه مسلمانان سادات کبار و ائمهٔ اخیار و از نصاری که ایشان را ارکئون میخوانند رهایی و احبار و از بت پرستان کیشان که ایشان را توین گویند^{۱۱} توینان نامدار و ازین اصناف که III, 78 تقریر رفت جماعتی که سن ایشان بالا گرفته باشد و از کسب و کار عاجز شده، یهود چون این حکم بشنیدند که ایشان ازین زمره و عداد نبودند و درین شماره داخل نگشته نیک تنگدل و منضجر شدند و مدهوش و متحیر و دست غم در ریش زدند ... و جهت آنک هر صاحب شغلی قسمتی نتواند کرد سنوی مواضع^{۱۲} فرمود که در ممالک ختای متمولی III, 79 بزرگ یازده دینار و بنسبت تا وضعی یک دینار دهد، و در ماوراء النهر همچنین و در خراسان متمولی ده دینار و تا درویشی یک دینار، و حکام و کتبه میل و مدهانت نمایند و رشوت نستانند و حق را باطل نکنند و باطل را در معرض حق جلوه ندهند، و از مراعی چهارپای که آنها قوبجور خوانند از یک جنس چهار پای اگر کسی را صد سر باشد یکسر بدهد و اگر کم باشد هیچ ندهد، و بقایای اموال در هر کجا و بر هر کسی که مانده باشد از رعایا ندهند و ازیشان نستانند، و تجار و ارتاقان که سوداهای بزرگ کرده بودند با کیوک خان و خاتون او و پسران ایشان فرمود تا از مال نو بدهند.

III, 89

ذکر حرکت پادشاهزادهٔ جهان هولاکو ببلاد غربی

.....
 پادشاه روی زمین منکو قآن چون از شمایل برادر خویش هولاکو III, 90 مخایل جهانداری می دید و از عزایم او مراسم جهانگیری تفرس می نمود در قوریلتهای بزرگ بعدما که بر تخت خانی تمکن یافت و خاطر از کار اصحاب اغراض و حساد فارغ کرد همت بر استخلاص اقصای شرق و غرب عالم مصروف فرمود و ابتدا قویلای را بجانب شرقی که از ختای بود روان کرد و بعد از آن در شهر سنهٔ خمسین و ستمایه بترتیب و تدبیر مصالح برادر دیگر هولاکو اقبال نمود و او را بضبط جانب غربی نامزد فرمود و بر منوال تنفیذ قویلای از لشکرهای شرقی و غربی از هر ده نفر دو نفر معین شد، و از پادشاهزادگان یکی

بعدما که قوریلتای پراگنده شده بود و پادشاهزادگان هر کس با وطن خویش رفته در بیستم صفر سنهٔ خمسين و ستمایهٔ بندگی حضرت رسيد و چون عنایت ازلیه و کفایت ابدیه پیوسته هم عنان او بودست و در مقدمه در مشایعت بندگی دولت و متابعت هواداری اخلاص حضرت بذرايع متین و وسایل مبین اختصاص یافته بود... بنجاح آمال و ادراک مقاصد ممتاز شد و حکم ممانک خراسان و مازندران و هندوستان و عراق و فارس و کرمان و لور و آران و آذربایجان و گرجستان و موصل و حلب در کف او نهاد و هر که در خدمت او بودند از ملوک و امرا و بیتکچیان بر وفق استصواب و عنایت او مخصوص شدند و سیورغامبشی یافتند و در بیستم رمضان از سال مذکور روان شدند و از آن جماعت بعضی را هر گونه مصلحتی مانده بود روزی چند از پس بماندند III. 75 و بر عقب او بخوشدلی باز گشتند، و با آن جماعت احکامان که ذکر رفت نوکران تعیین فرمود و اشارت کرد تا ولایات را شماره کنند و مالها قرار نهند و چون از آن فارغ شوند عنان مراجعت معطوف گردانند و با بندگی حضرت مبادرت نمایند و هر یک را از ایشان فرمان آنک احوال گذشته را بواجبی بحث و استکشاف رود و هیچ کس را از مضایق آن تفصی نمیتواند بود عفا الله عما سلف مار انظر بر ترفیه احوال رعایاست نه بر توفیر اموال خزاین و در باب تخفیف مؤن رعایا یرلیغی فرمود که سواد آن در خزاین ادراج و اوراتی مثبت است، از آنجا معنوم شود که بمور جهانیان و نظم مصالح ایشان تا بچه غایت اهمتام III. 76 و اعتنا دارد و پادشاهزادگان بعد از کیوک خان هر یک بیش از حد یرلیغها داده بودند و سوداها کرده و ایلچیان باطراف عالم روان گردانیده و شریف و وضع بحمای ارتاقی تمسک جسته و از بسیاری آن زیر دستن جسته، مثل داد تا این جماعت هر یک در ولایتی که بدیشان تعاق دارد یرلیغها و پایزها که از عهد چنگز خان و قآن و کیوک خان و دیگر پسران هر کس که داشته باشد باز دهد و بعد ازین پادشاهزادگان در کاری که بمصالح این ولایات تعلق داشته باشد بی استطلاع و استینان نواب حضرت مثال ندهند و ننویسند و ایلچیان بزرگتر زیادت از چهارده سر اولاغ نگیرند و از یام بیام روند و در هیچ دبه و شهر که در آنجا بتعین مصلحتی نداشته باشند نروند و از علوفه که مقرر شده است که یک مرد چه خورد زیادت نستانند و چون ظلم و جور بر آسمان رسیده بود و بتخصیص دهاقین از کثرت عوارض سر کوفته و پایمال شده بحدی که محصول ارتفاعات بنصف مؤنتی که

و خواتین قآن که در آن حدود بودند قورقورقانی نوین که امیر قراقورم بود قایم مقام خویش بنرستانند و خط دادند که باتو همه پادشاه زادگان را آقاست و حکم و فرمان او بهره فرماید نافذست و ما همه بدان رضا داده ایم و از آنچه او اشارت راند و صواب بیند از آن ابا ننماییم...

- III. 71 چون پادشاهزادگان باز گشتند و مهمات ایشان کفایت شد روی بضمط مصالح ملک و تقویم معوج و اصلاح فاسد و زجر متعدیان و قمع مفسدان آورد و چون همت پادشاهانه او بر استدلال صواب یاغیان و استلاتن رقاب یاغیان مصروف بود و اندیشه عالی او بر تخفیف محن بریایا و ترفیه مؤن رعایا معطوف کمال عقل او جدرا بر هنزل اختیار کرده بود و ترک ادامت شرب مدام کرده و بهجایل و حبات افاضت عدل و احسان حبات محبات دلهای ایشان را صید کرده ابتدا عساکر باقاصی شرق و غرب بیدار عرب و عجم نامزد فرمود، بلاد شرقی و ولایات II. 72 ختای از منزی و سلنکای و تنکوت بقبلای اغول که بعقل و ذکا و زیرکی و دها ممتازست تفویض فرمود و نوینان معتبر در خدمت او تعیین و تمامت امرا که در آن جانب نشسته بودند از دست چپ و راست بحکم او فرمود، و بلاد غربی را بدیگر برادر هولاکو اغول که بشات و وقار و حزم و احتیاط و حمایت و حمیت معروف و مشهورست سپرد اضعاغ آن لشکر تعیین فرمود و در مقدمه کید بوقا باورچی در اوسط جمادی الاول سنه خمسین و ستمایه حرکت کرد تا از کار ملاحظه ابتدا کند،... و جهت تقریر اموال و تحریر اسامی رجال حاکمان و شهنگان و کتبه را II تعیین فرمود آنچه بلاد شرقی است از ابتدای اقلیم خامس II. 73 از کنار جیحون آمویه تا انتهای ختای که اقلیم اولست بر صاحب معظم محمود یلواج و خلف صدق او مسعود بیک بر قرار سابق مقرر فرمود، آنچه طرف ختای است بصاحب محمود یلواج که سوابق بندگیها بلواحق هواداری مقرون گردانیده بود و پیش از جلوس مبارک رسیده و آنچه ماوراء النهر و ترکستان و اترار و بلاد ایغور و ختن و کاشغر و جند و خوارزم و فرغانه را بمسعود بیک که بر بیم و حذر آمده بود و بسبب اخلاص و مسابقت حضرت اعلی خوف و خطر دیده تا عاقبه الامر کار او از آن ورطه نافذ و خطیر گشت، و چون وصول ایشان بحضرت پیش از قورقیتای بود ایشانرا پشتر باز گردانید و الا هرکس را که از II. 74 طرف ایشان بودند بانواع سیورغامیشی مخصوص گشتند و بعد از ایشان امیر کبیر ارغون را که مسافت نیک بعید بود و مقارن خوف و وعید

قوبجور مقرر بدان وافى نبود قوبجور منوال دستوری گشته که زواید بنسبت آن حوالت میرفت و اصحاب عقار و مستظهران که پیش از وضع قوبجور آنکس که مثلا در ده موضع شرکتی داشت و اسبابی جدا جدا بنسبت آن شرکت زر بدو حوالت میکردند چنانکه از يك کس پانصد دینار و هزار دینار میگرفتند و وقت این وضع ده دینار مقرر شده اگر مضاعف میشد مستظهران را زیادت حملی نمی افتاد و اما بر درویشان بدین نسبت ثقل می نشست امیر ارغون این حال عرضه داشته بود فرمان شد تا باز وضع قوبجور کنند و مستظهرانرا از پانصد دینار و بنسبت تا درویشی را يك دینار بریده کنند تا باخراجات وافى شود برین جملت کار پیش گرفتند و در کار احصا مبالغت و استقصای تمام می نمودند، و امیر ارغون بابتدا بگرجستان رفت و سبب آنک داود پسر قیز ملک در آنجا یاغی بود و هولاکو از مغول و مسلمان لشکری بزرگ آنجا فرستاده امیر ارغون با خواص خویش و جمعی مردم از تفلیس متوجه آن طرف شد و لشکرها از جوانب بیکدیگر رسیدند و بسیار از گرجیان بکشتند و اسیر گرفتند و امیر ارغون باز گشت و در اواخر رمضان سنه سبع و خمسين و ستمایه وقت توجه پادشاه به جانب شام بمقام تبریز بخدمت پادشاه رسید و احوال گرجستان عرضه داشت لشکری از مغول تعیین فرمود و حشر تومانات عراق و ایل گرجستان بمصاحبت آن نامزد و تمامت آن لشکر در اهتمام امیر ارغون فرمود چون او باز بتفلیس رسید داود ملک بزرگ نیز سبب مطالبت بقایای مالها عاصی شده بود و ربقه طاعت از سر بر کشیده،

II, 262

III, 12 ذکر جلوس پادشاه هفت کشور و شهنشاه دادگستر منکو

قآن بر تخت خانی و گستردن بساط عدل نوشروانی و

احیای مراسم جهانداری و تمهید قواعد شهریاری

III, 15

باتو چون از اردوی خویشان از حدود سقسین و بلغار بر عزیمت
 III, 16 ابتدار بحضرت کیوک خان روان شد و چون بموضع آلاماق رسید
 که از آنجا تا شهر قبالیغ هفت روزه راه باشد آوازه حالت واقعه کیوک
 خان بشنید هم آنجا توقف نمود و ایلچیان را باعلام وصول باقارب
 و عشایر بجوانب متواتر گردانید و باستحضار ایشان اشارت کرده از
 حدود قراقورم منگو قآن روان گشت و سیرامون و دیگر نوادگان

و مازندران تعیین کرد، و بجانب عراق و یزد نایمتای و پدرم صاحب دیوان را هرچند شست روزگار سن او را ۱۱ بعقد شست رسانیده بود II,257 و قوای شره و حرص راست کرده و از ملازمت دیوان ملامت و سامت شامل شده و پیش از وقوع در غرقاب حسرت ندامت حاصل گشته و باخویش مقرر کرده که باقی عمر پای در دامن قناعت کشد و تدارک ایام لهو و بطالب کند... اما سبب آنک با نژوای او امرا رضا نمیدادند II,258 بی اختیار عازم عراق گشت چون بخطه اصفهان رسید عارضه‌های متضاد روی نمود جان بحق تسلیم کرد و از منزل فنا بمرحل بقا کوچ، و ترمتای و ساریق بوقارا در مصاحبت ملک صدر الدین روان گردانید تا شماره و هزاره و وضع قوبجور بانفاق خواجه مجد الدین تبریز ساخته کنند، و امیر ارغون جهت مهمات و مصالح متوجه حضرت باتو شد و خواجه نجم الدین در مصاحبت او باردوی باتو برفت معروضات بر وفق فرمان منکو قان و اقتراح او ساخته شد و از جانب دربند متوجه بلاد گرجستان و اران و آذربایجان شد و کار شمار و قوبجور و تقریر اموال بتمام رسانید و متوجه عراق شد، و هنگام غیبت امیر ارغون از حضرت همایون جماعتی بر قصد و غرض متفق شده بودند و جمال الدین خاس حاجب را بر سبیل اشراف یرلیغی گرفته چون بخراسان رسید و عرصه آن از مردان خالی دید کار فرا پیش گرفت و محاسبت آغاز نهاد و دست اخذ و تصرف بر گشاد تا چون امیر ارغون از ساختن مهمات عراق و آذربایجان فراغت یافت بر عزم استقبال پادشاه هولاکو بتهجیل بیامد و بمقام کیتو بخدمت رسید...

و چون امیر ارغون بخراسان رسید در رمضان سنه ست و خمین II,260 و ستمایه سبب آنک امور خطیر حضرت مشاهده کرده بود باریکی آنرا دیده و احوال تفحص و استکشاف آنرا دانسته در محاسبات مناقشت فرمود و برچند کسی از متصرفان سیاست راند و نیابت خویش در امور دیوانی و خاص بخواجه عز الدین که چون نام اخلاق او ظاهر بود و کفایت و درایت او بر خلائق ظاهر تفویض کرد... II,261 و هر نوبت ابتدای احصا و تعیین قوبجور و مال از خراسان رفتی این نوبت سبب تخفیف را کار شمار خراسان در توقف داشتند، و امیر ارغون متوجه حضرت هولاکو شد که در حدود اران بود چون بخدمت رسید و احوال عرضه کرد عازم گرجستان گشت و کار شماره و هزاره آغاز نهاد چون در نوبت اول قوبجور میان ده نفر هفتاد دینار مقرر کرده بودند و سبب آنک اخراجات حشر و یام و اولاغ و مصالح لشکر از حد گذشته و

و ابرام کارها بدو مفوض شد بابتدا اورا یرلیخ و پایزه سر شیر داد و نایمتای و ترمتای را بنوکاری او معین گردانید و از جانب هر برادری قبلا و هلاکو و اریخ بوکا و موکا امیر بنوکری موسوم گشت و در باب یاساهای مختلف که بیشتر آن سبب تخفیف رعایا بود یرلیخ فرمود و جماعتی را که در خدمت او بودند یرلیخ و پایزه داد، از ملوک ناصر الدین علی ملک را که در حکم شریک امیر ارغون بود در تمامت ممالک و بخصوصیت تومان نیشابور و طوس و تومانهای اصفهان و قم و کاشان بدو مفوض کرد، و ملک صدر الدین را که تمامت اران و اذربایجان را ملک بود بر قرار حاکمی و ملکی مقرر فرمود، و ملکی هراة و سیستان و بلخ و تمامت آن طرف تا چندانک حد هندوستانت و در تحت تصرف ایلی بود بر ملک شمس الدین محمد کورت ارزانی داشت، و امیر محمود را کرمان و سنقران، و این جماعت را پایزه سرشیر داد و دیگران را بر حسب مقدار هر یک پایزه زر و نقره دادند و یرلیخها و بعد از آن بمراجعت ایشان اشارت راند، و شمار تمامت اقوامی که در خدمت ایشان بودند بگردند و همرا جامهای خنایی تشریف فرمود تا خربنده و شتربان را که مصاحب او بودند و تمامت قوم بانواخت تمام و مزید عاطفت و اکرام بر وفق اشارت در خدمت امیر ارغون مراجعت نمودند، مقرر این حالات و سراج الدین شجاعی را روزی چند توقف افتاد و بعد از آن بر تقریر قاعده صاحب دیوانی بنام پدر و سراج الدین که از قبل بیکی بتیکچی بود و بعد از او آن مقام باریخ بوکا تعاقب گرفته یرلیخ و پایزه گرفتند و در رجب سنه احدی و خصمین و ستمایه روان گشتند، چون امیر ارغون بخراسان رسید تمامت اصحاب صدور حاضر شدند و یرلیخها بشنوانید و یاساهای منکو قاآن با عمال و متصرفان تقریر کرد و خط هر یک باز سدید که قاعده آن منحل نگردانند و امور آن مهمل نکنارند و هر که بر خلاف آن رود و بر رعیت ستمی کند در معرض گناه و باز خواست باشد و بر وفق فرمان امرا و و کتبهرا نامزد گردانید روزها در تعیین قویبجوری که فرمان شده بود مشاورت نمودند عاقبت مقرر کردند که بر ده نفر هفتاد دینار رکنی چون شماره کنند بریده گردانند تا سال بسال آن می رسانند و جهت تقریر شمار و قویبجور امرا و کتاب نامزد گردانید در خراسان و مازندران دو سهرا از امراء مغول که از قبل پادشاه زادگان آمده بودند و ناقو که خویش امیر ارغون بود و خواجه فخر الدین بهشتی را که الخ بتیکچی بود و صاحب عز الدین طاهرا که نایب مطلق بود در خراسان

ولایت برچه نوع ممکن شود چنانک درویشان آسوده مانند و ولایات معمور گردد چه کلی داعیه همت باعث ضمیر بر آن مقصورست که از نفعات معدلت و نصف اکثاف آفاق معطر گردد و دست متعبدیان و ظالمان از رعایای مملکت بر بسته شود و دعای خیر بندگان خدای عز و جل بدولت روز افزون شامل شود و برکات آن بروزگار خجسته متواصل و در آن شک و شبهت نماندست که هر کس بمصلحت ولایت و رعیت خویش دانانتر باشد و ثلثه خلل واقف تر و بر حسب آن وقوف بتدارک آن بینانر بنا برین قضیت فرمود تا هر یک بعد از تدبر و تفکر جدا جدا ۱۱

اقصه نویسند و کیفیت مصاحت و مفسدت ولایت خود که سبب آن چیست و تلافی آنرا چگونه می باید بموقف عرض رساند تا چنانک رای عالی اقتضای آن کند باصلاح آن اشارت راند، و پوشیده نیست که طیب حاذق پیش از شروع در معالجت از علامات مرض و مبادی آن و قوت و ضعف استکشاف نماید و بر دلیل و نبض خود را وقوف دهد تا چون سباب و علامات آن بشناخت معالجه آسان شود و بر حسب مزاج دارو آمیخته گرداند و معدلت پادشاه بمثابت طبیبی مشفق است که علل ظلم و بیداد را بیک شربت سیاست و هیبت از مزاج روزگار زایل گرداند بلك دم مسیحا ست که مردگان انصاف را بیک دم زدن اشارت زنده کند، بحکم فرمان هر کس قصه نوشتند و غصه روزگار عرضه گردانید روز دیگر فرمان شد تا همه جماعت بدرگاه حاضر آمدند ایشان را بیمارگاه در آوردند و در همان شیوه مصلحت ولایت و رعیت سخن آغاز نهاد و زبده رایها و مخلص سخنها آن بود که چون اخراجات گوناگون و التماسات متلون از رعایا بسیارست و پراگندگی ایشان ازین سبب بر شیوه که صاحب بلواج در ماوراء النهر مقرر کردست و آنرا قویجور خوانند تعیینی می باید کرد که يك نفس در سالی بحسب استظهار و ثروت چه دهد تا چون آن مقدر مقرر ادا کند بار دیگر باو در سال رجوع نمایند و بدان کس حوالتی دیگر نکنند برین جملت مقرر گشت و فرمان داد که مستظهری را ده دینار معین کنند و بدین نسبت تا درویشی يك دینار و آنج ازین وجه حاصل شود در وجه اخراجات حشر و یام و خرج ایلاجیان صرف کنند و بزیدات ازین تعرض نرسانند و بقسمت و دست انداز چیزی نگیرند و رشوت برطیل نستانند و هر

کاری ۱۱ مصلحتی را یاسایی فرمود چنانک بعضی در ذکر جلوس منکو قان مذکورست، و چون احکام و یاساها صادر گشت و امور آن ممالک بر قرار بر امیر ارغون مقرر شد و حل و عقد امور و نقض

معین کرد وقت وصول بطوس شرف الدین گذشته بود امیر ارغون اموال نا واجب را که بر هر کس مقرر گردانیده بود تا بمصادره بستاند ترك گرفت و آن بدعت بر انداخت و مالهایی که حاصل شده بود روان کرد و متوجه حضرت شد و ملوک و کتبه و متابسان اعمال در خدمت او روان شدند، چون بعد از حالت قآن پادشاهزادگان هر کس در نواحی و ولایت تصرف کرده بودند و اموال ببروات و حوالات اطلاق و برلیفها و پایزها داده و آن خلاف احکام و یاساهای ایشانست بدین سبب امیر ارغون هر پایزه و برلیغ که بعد از قآن پادشاهزادگان بهر کس داده بودند بفرمود تا جمع کردند

ذکر توجه امیر ارغون بقوریلتهای بزرگ

II, 251

در جمادی الاخره سنه تسع و اربعین و ستمایه عزیمت توجه بحضرت قوریلتهای مصمم کرد و باستحضار تمامت ملوک و امرا و کتبه چنانک فرمان بود ایلچیان رفتند چون بحدود طراز رسیدند خبر بشارت جلوس منکو قآن بر سریر خانی بشنید...

II, 252 در منتصف صفر سنه تسع و اربعین و ستمایه بحضرت رسید و روز دیگر را جماعتی که مقارن او بودند آنجا رسیدند پیش کش کردند II, 253 و او در زمره اعیان دولت منخرط شد و بر عقب ملک صدر الدین و خواجه فخر الدین بهشتی و جماعت دیگر از اکابر و معارف که سبب سرما و برف در راه مانده بودند در رسیدند و شرف تکشمیشی یافت و چون تمامت از کار پیشکش فارغ شدند پادشاه باستکشاف احوال ولایت و رعیت اشارت راند امیر بلغای با جمعی از امرا تمامت را حاضر گردانیدند و بحث آن از ملوک و صدور واجب داشتند بعد از آن امیر ارغون مشافهت اختلال امور اعمال و احوال قصور اموال که سبب آن تواتر حوالات نا واجب و تعاقب ایلچیان و محصلان نا هموار بود عرضه داشت و بتقصیراتی که از بی ضبطی کار که موجب آن اقتضای روزگار بود مقر و معترف شد چون اقرار باهمال در امور و اعتذار از آن بینات واضح جلی مضاف شد پادشاه جهان پسندیده داشت و سوابق خدمات که در زمان گذشته التزام نموده بود بر رای او پوشیده نمانده بود بمزید عنایت و عاطفت امیر ارغون را مخصوص گردانید و بمزیت نواخت و سیورغامیشی از اکفا و اقران ممتاز کرد منکو قآن فرمود تا تمامت صدور را که حاضر بودند جمع کردند و بر سبیل استشارت و استقدام آراء هر کس را فرمود که تخفیف رعیت و ضبط

با او بفرستادند و کورکوز را بگرفتند و شرف الدین را از حبس بیرون آورد و آن حال در مقدمه مثبت است چون باردوی توراکینا خاتون رسیدند کورکوز را سبب سخنی که گفته بود در حبس بگذاشتند توراکینا خاتون ممالکی را که در تصرف کورکوز بود از آمویه تا فارس و گرج و روم و موصل بامارت و تولیت بر امیر ارغون مقرر فرمود و شرف الدین را در خدمت او با اسم الخ بتیکچی نامزد گردانید و دیگر اصحاب دواوین را بر قرار مقرر کرد، در شهر سنه احدی و اربعین و ستمایه بخراسان رسید و یرلیغها بر خواند و امور آنرا II,244 مضبوط گردانید سیراقچین ایلچی را با جمعی دیگر از ایلچیان که بجهت تحصیل مال بقایا از اردوی توراکینا خاتون آمده بودند در خراسان بگذاشت و نظام الدین شاه را با او، و امیر ارغون متوجه عراق و اذربایجان شد چون بدهستان رسیدند شرف الدین را خبر رسید که در حضرت باتو جمعی قصد او کرده اند شرف الدین عازم آن حضرت شد و امیر ارغون متوجه تبریز گشت و امیر حسین و خواجه فخر الدین و جمعی را از کتبه بنیاب در خراسان و مازندران نامزد گردانید چون تبریز رسید امور آن حدود را که سبب مجاورت امراء بزرگ چون جورماغون و تایجو و جمعی که آن ممالک را ملک خویش میدانستند نا مضبوط بود در ضبط آورد و اموال آنرا محفوظ گردانید و دست آن جماعت کشیده کرد و تمامت رعایا را از شریف و وضع چه بعضی که بحمایت آن جماعت تمسک بسته بودند و چه جمعی که از ظلم و جور ایشان بسته از قبضه تصرف ایشان بیرون آورد و امور آن طرف را ساخته گردانید و بمجاهلت و حسن معامله او صفار و کبار بمتابعت و مشایعت او مایل شدند و دلهای خلاق از حسن اخلاق صید او گشتند و هواخواه دولت او آمدند و سلاطین روم و شام و حلب رسل بخدمت او روان کردند و بحمایت و عنایت او توسل جستند و امیر ارغون جهت استیفای مال ایلچیان بدان اطراف فرستاد، و چون شرف الدین از اردوی باتو بمقام تبریز رسید بعث بقایا مال بسیار بر اهل تبریز و غیر آن حکم کرد و امیر ارغون بدان رضا نمود و او مبالغت مینمود و هوی و ولای امیر ارغون در قلوب II,245 زیادت راسخ می شد و چون ایلچیان باستدعای متصرفان اطراف و سلاطین و ملوک آمدند در حرکت آمد و باستحضار ملوک و عمال نواحی بجوانب رسولان فرستاد پدرم صاحب دیوان را در ممالک اذربایجان و گرج و روم و آن اطراف قائم مقام بگذاشت و بوقا را بساقی

بشهر آمده اند و بعضی خواص جاهه و سلاح او باز شناخته و صاحب آمد بعد از وقوف بر آن حال آن جماعت را بکشت و فرمود تا تربتی ساختند و شخصی مقتول را دفن یعنی سلطان بودست، و قومی میگویند جاهمای دیگر بود که خواص او داشتند و او در لباس خرقة خرفه تصوف می کرد و در بلاد و عباد طواف می کرد، فی الجمله در هر حال که بود سپری شد و سریع زخم این جهان بی رحم سرسری،

ذکر احوال امیر ارغون

II, 242

از قبیله اویرات است و پدر او تایجو امیر هزار بود و قبیله اویرات در میان مغول از قبایل مشهورست و آن قبیله اکثر احوال اولاد و احفاد چنگیز - نان باشند و سبب آنست که وقت خروج او چون ایشان بمظاهرت و معاونت پیش آمدند و بایلی مسامت و مسارعت نمودند قضای حقوق آن قبیله را فرمان شد تا دختران امرای ایشان را باسران اروغ او مزدوج میکنند و دختری از آن خوبش را نیز نام او جیجکان یکی بزرگتر آن قبیله داد و بدین سبب است که تمام پادشاهزادگان از اویرات زر خواسته باشند و امیر ارغون بعدما که از تعلیم خط ایغری فارغ شد و از سن صبی ترقی کرد اصناف بخت و سعادت او را تلقی نمود و باصغر سال بحضرت قآن رفت و در زمره

II, 243

بتيكچيان المنخرط و منتظم گشت قآن را روز بروز نظر تربیت بدو زیادت می افتاد و هنوز در غلوی کودکی بود که او را سبب مصلحتی بزرگ باقبان بهم بختای فرستاد و یکچندی آنجا بود و چون باز بخدمت قآن رسید بتفحص احوال ادکو تیمور و کورکوز سبب آنک محل اعتماد تمام بود نامزد گشت و قوربغا و شمس الدین کمرکر را با او بهم مصاحب گردانید امیر ارغون چون بخراسان رسید تفحص احوال آغاز نهاد و بعد از آن بحکم فرمان تمامت جماعت را بحضرت روان کرد و او نیز متوجه آن جانب شد و در مقام حضرت معاونت کورکوز نمود و مظاهرت او کرد چون امور ممالک خراسان و عراق بر کورکوز مقرر شد امیر ارغون را بر کورکوز باسقاقي فرمودند و در تدبیر کارها با او شريك و نوکر تا هر کار که باشد بمشورت و استطلاع رأی او سازد و بی او مداخلت ننماید، چون کورکوز باز بخراسان رسید و کار آن ممالک باستبداد و استقلال پیش گرفت امیر ارغون باز گشت چون بحضرت اردوی الغ ایف رسید بار دیگر باستحضار و استدعای کورکوز امیر ارغون را باز گردانیدند و قریبا و جمعی را از ایلچیان

فرود آمد سلطان از آن تطییر کرد و دانست که علامتی است که شرفات شرف او در انحطاط است و حبالی امانی اورا عارضه اسقاط... فی الجمله روز دیگر را متوجه موغان شد و بعد از پنج روز مقام لشکر مقل از عقب او نزدیک رسید سلطان بارگاه و بنگاه را بیگاه روز بر جای بماند و بکوهستان قبان در آمد مقلان چون بنگاه سلطان خالی یافتند حالی عنان باز یافتند، و زمستان سنه ثمان و عشرين و ستمایه در ارمیه و اشنو مقام ساخت...

II,185 و سلطان متوجه دیار بکر گشت و چون حشم مقل با نزدیک جورماغون رسید بر مراجعت و ترك مبالغت و استقصا در طلب سلطان باز خواست بلیغ نمود که مثل چنان خصمی که ضعیف شده باشد و ستور توارى و استخفا بروى حال فرو گذاشته هم در آن وهك چگونه II,186 اورا مهلت دهند و در جست و جوى سبیل غفلت بر زند نایماس و اعیان امرا را با جماعتی از انراك پر کین چون کینه کشان افراسیاب از گرگین بر عقب او چون برق بفرستاد، و سلطان بر سبیل یزك بوقو خان را باز گردانیده بود تا از مراجعت و مبادرت لشکر مقل استکشافی کند چون باذریبجان رسید خبر دادند که از عراق نیز دامامه افتراق زده اند و ازیشان نه درین نواحی اثری و نه درین حدود خبری است بوقو خان بی سلوک شارع احتیاط که بر امانی حضرت بلک بر امرای دولت واجبست و عین فرض باز گشت و سلطان را بشارت غیبت ایشان داد،...

II,189 و چون سلطان با اندک فوجی روان شد اورخان را فرمود تا چندمک سبقتی گیرد علم را از جای نجنباند و مقاومتی کند، بر وفق آن اشارت طرفه العینی کوشش عاجزانه نمود و لشکر مقل بر آنک او سلطانت چون پشت بر گردانید ایشان دوان شدند و چون اعقاب بر اعقاب روان چون دانستند که پای از دست داده اند و پی گرفته باز گشتند و بیگاه آمدند و اعیان و اجناد و ارکان ملک را بر شمشیر گذرانیدند و طعمه ذباب و لقمه ذئاب گردانید،...

II,190 در خانت حالت او اختلاف است بعضی میگویند چون بکوهستان |آمد| آمد شبانه در موضعی که نزول کرد کردان طمع در استلاب لباس او کردند و اورا زخمی محکم بر سینه زدند و ندانستند که چه کار کردند و چه صیدرا شکار، و این عجب نیست هر کجا همائی است در چنگال جفدی امتهنست و هر کجا شیری از پیکار کلبی II,191 معتحن، و استنباط این از آنست که آنجماعت جامه اورا پوشیده

مردان مرتب که در حباب نایند و بر بالای پشته صف کشیدند و نفاذ و چرخ انداز با سپرهای گاو در پیش بایستادند از سوار و پیاده، چون وقود کارزار در التهاب آمد و کار بدان رسید که نسیم اقبال در تنم آید و غنچه آمال در تبسم سلطان خواست که از عماری بیرون آید و بر زین نشیند ماسکه قوت چندان نبود که باساک عنان وفا نماید عنان چون کار از دست برفت و اسب بی اختیار روی باز پس کرد و گامی چند برفت خواص گفتند که يك ساعتی سلطان را آسایش باید داد چندانك اقامتی حاصل شود و علمهای خاص بدان سبب باز گشت میمنه و میسره چون آن حال مشاهده نمودند پنداشتند سلطانت II, 162 که منہزم شد ایشان نیز بر گشتند و لا هنوز لشکر خصمان بر آنک سلطان حیلۀ ساخته است تا ایشان را بهامونی کشد منادی از لشکر های ایشان بر آمد که هیچ کس از جای نجنبد و بر عقب ایشان نرود، چون لشکر سلطان پراکنده شد و بهر طرف روی نهادند امکان مقام نیارستند سلطان حیران بماند ضرورت روی باز پس نهاد و متوجه اخلاط شد و جماعتی را که بمحافظت آن موسوم بودند باز خواند و بخوی شد ...

سلطان را خود از صدمۀ که بر رخسار بخت او لطمۀ بود هنوز هیچ اند مال حاصل نشده که خبر رسید که جورماغون نوین از آب آمویہ گذشت وزیر شمس الدین یلدرجی را بمحافظت قلعۀ کیران موسوم فرمود و حرم آنجا بدو سپرد و سلطان بتبیریز آمد و باز آنک II, 163 میان او و الامیر المؤمنین و سلاطین شام و روم اختلاف بود رسولان نزدیک ایشان فرستاد باعلام عبور لشکر پادشاه و پیغام آنک لشکر جرار از عساکر تبار در کثرت و شوکت چون مور و مار نه قلاع خواهد ماند نه امصار و مردان این طرف را رعب و هراس ازیشان در صمیم دلها متمکن شدست و چون من از میان بر خیزم بدست شما مقاومت ایشان ممکن نشود و من شما را سد اسکندرم از شما هرکس يك فوج با علمی مدد دهند تا چون آوازۀ موافقت و مطابقت ما بدیشان رسد دندان ایشان کند شود و لشکر ما نیز قوی دل، و قد قضینا ما علینا، و اگر درین باب تهاون نمایند خود بینند آنچه بینند ...

دولت با قوت و طالع مسعود پادشاه عالم چنگز خان کلمۀ ایشان در اختلاف انداخت و امل سلطانرا یأس و خیبت بدل ساخت ناگاه خبر II, 184 رسید که لشکر مغول بسراب رسیده است، برآب سلطان نیز متوجه او ناحیت بشکین شد و در سرائی که شب وصول نزول کرد سر سرای

را از این احوال اعتبار تمام است در آنوقت که سلطان ملکه را بخویش
راه ۱۱ داد دیگری ملکه را بخویش راه داد سال باخر نرسید که مخدّره ۱۱.۱۷۷
ملك اشرف در دست سلطان آمد، میسند مگس آنچه بخود نپسندی، مال
و نعمت بسیار از خزانه ملك اشرف بر داشتند و از مستظهران شهر
اضاعاف آن حاصل کرد و تمامت خزانه سلطان باز بمال و جواهر وافر
معمور شد و لشکر از غارت و تاراج مستظهر گشت.

II.180 ذکر حرکت سلطان بحرب سلطان روم

چون فتح گرج بر دست سلطان میسر شد و آن چنان قومی
که بمناعت جانب و حصانت معاقل و کثرت مال و شوکت رجال از دست
تصاریف زمان و طواریق حدثان در امان بودند و مشاهیر قروم و صناید
شام و روم با ایشان از بیم قتال و بأس راسا براس کرده بلك ببعجز
و قصور روی تافه بمتابعت او گردن نهادند و فتح اخلاط نیز پیوند
آن فتوح و غبوق آن صبح شد هیبت او در آن اقالیم شایع شد و
خشونت و بأس او مستفیض، ملوک روم و شام بر متابعت مدینه السلام
تحف و هدایا مطایا فی مطایا بجناب سلطنت و بارگاه با تمکین
و مکتت او روان کردند و حضرت او بار دیگر ملجأ کرام و کبار
شد و حشم او انبوه گشت و کار با شکوه آمد و خزاین موفور و
نواحی بعدل او معمور شد...

و سلطان از اخلاط بجانب ملازجرد آمد و از آنجا بخرتبر
و السلطان را ضعفی مستولی شده بود، و در اثناء آن سلطان ارزروم ۱۱.۱۸۱
قضای حقی را که او وقت محاصره اخلاط بمدد علوفه و کوشی نشانده
بود بانواع میرات و کرامات مخصوص شد و عرضه داشت که سلطان
علاء الدین با ملوک حلب و شام مصالحت کرده آند و بر قصد سلطان
موافقت نموده و در جمع عساکر متشمر شده و پیوسته تهدید می نمایند
که اگر سلطان را بر در اخلاط بعلوفه ارزروم مدد نرفتی او را سامان
اقامت ممکن و میسر نشدی، باقوت ضعف و ضعف قوت هم از آنجا
براند، چون لشکر بیابان موش رسید شش هزار مرد که متوجه مدد
شام بودند بر ممر لشکر سلطان افتادند بر مدار ایشان ایستادند و در
یک لحظه همه را بقتل آوردند، بعد از چند روز که لشکر بیکدیگر
تزدیک رسید سلطان روم و ملك اشرف و سلاطین و ملوک آنمالک
بیکدیگر رسیدند و چندان آلت و ساز و عدت و عتاد جمع کرده و

حوب مشغول شدند جانبین منجنیق بر کار کردند و تیر دست و چرخ
 چون نگرک ریزان گشت مبارزان جنگ افروز شب و روز بر دروازا
 حمله می آوردند و شهریان نیز رده آنها حیلها می کردند تا ایام و
 شهر برین جمت بگذشت قحط و غلا در اندرون شهر پدید آمد و
 ایشان در خفیه مسرعان بیفداد و روم و شام می فرستادند تا بنزدیک
 سلطان شفیع شوند امیر المؤمنین المستنصر بالله و سلاطین روم و
 شام رسولان بشفاعت تجاوز از زلات اخلاطیان چند نوبت بفرستادند و
 چون سکان آن قبول طاعت نمی کردند و جهال اخلاط را سبب عفونت
 اخلاط دماغ پر سودا شده بود بستم صریح دهان کشاده بودند و بهذیان
 قبیح زبان کشیده و بیکبارگی شیطان غوایت در عروق و عقول ایشان
 روان گشته از قبول نصیحت خویشان را کر ساخته بودند و بر مکاوحت
 مصر گشته قرب ده ماه برین بگذشت عاقبت اهل شهر از گرسنگی
 مضطر گشتند سلطان لشکر را بفرمود تا از جوانب حمله کردند و
 خویشان را در شهر انداختند سلطان و امرای او از شتم و فحش
 ارباب آن در خشم و غصه تمام بودند فرمود تا لشکر از بامداد تا
 چاشتگاه قتل کردند تا چون نایره غضب سلطان تسکین یافت بر آن
 ساکین رحمت کرد و باحترقان دمای ایشان اشارت فرمود، سلطان در
 سرای ملک اشرف نزول کرد و مجیر الدین برادر ملک اشرف و مملوک
 او عز الدین ایبک در حصار اندرونی رفتند بی آب و زاده، مجیر الدین
 بخدمت سلطان بیرون آمد در حق او اعزاز و اکرام تقدیم فرمود و
 پیغام عز الدین ایبک و التماس ابقا برو و میثاق عرضه داشت، سلطان روی
 بمجیر الدین آورد و گفت با دعوی اسم سلطنت رسالت زر خرید
 مخنت از همت چگونه رخصت می یابد برو حرجی نیست چنانک خواهد
 می کند او داند، چون مزاج سلطان بعدم التفات بسخن او دیدند
 دانستند که وقت لجاج نیست، ایبک بیرون آمد و قومی را در زیر
 جامه زره پوشانیده بود و زوبینها بدست ایشان داده تا وقت دخول
 تهییج فتنه کند و سلطان را ناگرفتی زند مفردان ابواب را چشم
 بر اثواب ایشان افتاد دانستند که در زیر ایشان شر است مانع دخول
 ایشان گشتند و ایبک را تنها بخدمت سلطان در آوردند بدو التفاتی نکرد
 و بحبس آنجماعت اشارت فرمود، تا چون جمشید افلاک قصد سفر شام
 کرد و خرشید املاک عزم حلوای سفره شام و متوجه دخول ایوان با
 دختر ایوانی که منکوحه ملک اشرف بود آن شب خلوت ساخت و
 کینه که در سینه از راه دادن ملکه بود باز خواست، و صاحب بصیرت

آن زمان آواز تحسین ملائکه ارضی بملا اعلی رسید و ندای الحمد لله الذی نصر عبده بمصامع ثقلین رسید و فریقین از مشاهده این حال که رستم زال را امثال آن میسر نبود تعجب نمودند و هر يك ۱۱ II.174

همی گفت هر کس که این رستمست * و یا آفتاب سپیده دمست

و چون آن چند کس که هر يك صفدری بودند و پشت لشکری در يك لحظه لقمه يك سوار شدند و طعمه کلاب و کفتار گشت فشل و هراس بر آن مدائیر غالب شد و از لشکر اسلام خوف و هراس غایب، سلطان هم از آن موضع بسر تازیانه اشارتی کرد مردان کار پای در نهادند و لشکر گرج روی بر گردانید آثار فتح الباب ظفر ظاهر گشت و انوار حسن الماب نصرت چهره کشاد و در يك لحظه فضا از کشته بسیار پشته ناهموار شد و روی زمین از خون اطلس گون گشت، و چون آن مدائیر را کار از تدبیر بگذشت و مزوران را رای از تزویر جز گریز بهنگام و استمساک باذیال شام و توارى در سجوف ظلام و ما الله بظلام چاره ندیدند اطراف و اکناف دشت و کوه از غلبه زفیر و صراخ ایشان در تموج آمد و زمین از صیقل و شهبق بهایم هایم در تر جرج، چندان غنایم حاصل شد که باغنم التفاتی نمی رفت و نعمت چنان عام شد که انعام در حساب نمی آمد، و چون بنوی دین نبوی قوی شد و آوازه هیبت و شمت سلطان در آفاق طاری گشت و این بشارت باطراف فرستادند ملوک و اشراف باز ازو حسابها بر داشتند و سلطان از آنجا عزم اخلاط کرد،

ذکر حرکت سلطان بأخلاط و فتح آن

چون سلطان اول نوبت بر عزم عراق از اخلاط باز گشت و ولایة اخلاط حصار آنرا افراشته بودند و باره آن انباشته کرده درین وقت چون سلطان آنجا رسید باعلام وصول خویش رسولان فرستاد و بحضور ۱۱ II.175 ایشان اشارت فرمود، از اجابت آن ندا اجانب شهر که حکام ایشان بودند ابا نمودند و در ممانعت زدن گرفتند و دروازا بسته کردند و نداستند که بخت خود بلگد می زنند و از خار خشک بستر نمند می سازند، چون سلطان از قبول نصح ایشان مایوس گشت لشکر را بفرمود تا بر مدار شهر حلقه زدند و خانها ساختند و مجانیق و آلات دیگر را از تیر چرخ و نطف ترتیب دادند و از اندرون شهر هم بکار ساختن

اعلام قفقاق را دید بر یمن و بیست هزار مرد گزین سلطان قشقر را پیش خواند و یکتا نان و قدری نمک بدو داد و نزدیک قفقاقان فرستاد و حقی که در عهد پدر خویش در وقتی که ایشان را مقید و مدلل کرده بود و سلطان باطایف حیل ایشان را از آن خلاص داده و نزدیک پدر شفیع شده یاد داد و گفت اکنون در روی من مگر قضای آن حق را شمشیر می کشید لشکر قفقاق از این سبب باز ایستادند حالی از موضع خود دور گشتند و ازیشان یکسو شد، و چون لشکر گرج صفوف بیاراستند سلطان رسولی نزدیک ایوانی که سرور ایشان بود فرستاد که شما امروز از دور رسیده اید و اسبان کوفته باشند و مردان خسته امروز هم برین نمط بایستیم جوانان جنگجو از هر جانب یک یک در میدان آیند و بر سیل مجادله و مطارده دستی بر هم اندازند تا ما امروز نظاره کنیم و کار فردا کناره، ایوانی را این سخن نیک موافق افتاد و از جوانان کند آور و دلبران دلاور یک سرور که با کوه بضخامت پهلو میزد در میدان آمد و ازین جانب سلطان منکر و ار

II, 173

|| ز لشکر برون تاخت برسان شیر * به پیش هجیراندر آمد دلیر

و خلقی از جوانب نظاره کنان سلطان هم در تک اسب تکبیر گویان یکی نیزه ز دبر کمر بنداو * که بگست خفتان و بر بنداو

آن مامون از اسب بر زمین افتاد و جان بداد سه پسر داشت جدا جدا بنوبت در می آمدند و سلطان بقوت و قدرت خدای عز و جل یکضربت می زد و بر عقب پدر بدوزخ می فرستاد،... از ناواری دیگر بجسته کوه بیستون بانیزه مانند ستون بر مرکبی چون هیکل فیل در تاخت،... و بارگیر سلطان از کثرت تعب از اقدام باز مانده و نزدیک شده که در شکل احجام افتد و از ناوور هر لحظه حمله می آورد و سلطان بیچابک دستی آنرا رد می کرد متواتر برین جمله حملها آورد و سلطان را زخمها زد و کارگر نیامد کار سخت شد و نزدیک رسید که شیطان رجیم بر سلطان رحیم غالب شود و شاه در دست دیو سیاه افتد باز چون حمله او سلطان نزدیک رسید سلطان در تک اسب بزیر جت

یکی نیزه ز دبر سراسر اشکبوس * سپهر آن زمان دست او داد بوس

دولت خاندان او بودند و روز مصاف هیچ کار نکردند پیش او آوردند و مقنعه بر سر انداختند و گرد محلات بگردانید و جماعتی را که در عداد امارت نبودند و در آن روز که روز فزع اکبر بود در موقف قتال و نزال تقدم کرده بودند و قدمی در نهاده و بصدق دمی پای داشته بعضی را لقب خانی داد و قومی را ملکی و خلعت و تشریف و ایشانرا بر کشید و بازار ایشان را رواج داد،

ذکر مراجعت سلطان با گرجستان

و از آنجا در شهر سنهٔ خمس و عشرين و ستمایه بگرجستان رفت و چون سلاطین روم و شام و ارمن و آن حدود از بطش و انقام و رکض و اقتحام او هراسان بودند با یکدیگر بیعت کرده بودند و بدفع او يك تبیح شده و لشکر گرج و آلان و ارمن و سریر و لکزیان و قفقاق و سونیان و ابخاز و چانت و شام و روم جمله مجتمع شدند^{۱۱} و با ایشان منافق مردانی که پختگان آتش روزگار و ^{۱۱.۱۷۱} نخبگان روزگار بودند، و سلطان بجوار ایشان بندور رسید نزول کرد و از قلت آلت کفاح و عدم رجال سیوف و رماح و تکاثر سواد دشمن و تغیر احوال زمن پریشان بود و با وزیر یلدرجی و ارکان حضرت مشورت فرمود یلدرجی صواب در آن دید که چون عدد مردان ما صد يك ایشان نیست از مندور بکنریم و آب و هیمه را از ایشان باز داریم تا ایشان در گرما ضعیف شوند و اسبان لاغر و لشکرهای دیگر که بهر جانبی اند بما رسند آنگاه از قدرتی و بصیرتی تمام روی بکار آریم و اندیشهٔ کارزار کنیم، سلطان از آنجا که اقتدار او بود در غضب شد و دواتی که در پیش او نهاده بود بر سر وزیر زد و فرمود که ایشان رمهٔ گوسفند اند شیر را از کثرت گله چه گله، یلدرجی از گفتهٔ ناسامان پشیمان شد و بجنایت آن پنجاه هزار دینار تسلیم کرد، سلطان فرمود که هر چند کار سختست و مشکل اما چاره جنگست و توکل نتوان دانست که دست کرا خواهد بود، در خزانه بگشادند و رمهای اسبان حاضر کرد و امرا و خواص با اوساط و عوام چندانک توانستند بر داشتند و مستعد^{۱۱} گشت، چون لشکرها رسیدند با طبل و ^{۱۱.۱۷۲} بوق و جمال و نوق صف صف از پس یکدیگر ایستاده و محاربت را آماده لشکر سلطان را بنسبت خود از دریائی جوئی و در میدان خود گوئی می پندارند ... چون لشکر گرج در رسید لشکر سلطان نیز سلاح پوشیدند و سلطان بمطالعهٔ ایشان بر پشتهٔ بلند بر آمد نشانها و

جبن در خواهیم داد هیچ بقا ممکن نیست باری مقاومت اولیتر و صبر
 اگر فضل باری یاری دهد خود ما و شما رستیم و اگر کار بنوعی
 دیگر باشد از درجه شهادت و فضیلت سعادت محروم نمایم قال الله تعالی
 یا ایها الذین آمنوا اذا لقیتم فئۃ فائبتوا و اذکروا الله کثیرا لعلکم تفلحون،
 جمله یکدل و یک زبان از سلطان قبول کردند و سلطان لشکر را
 تعبیه داد و قلب و جناحین را تسویه میمنه را برادر بی وفا و همتای
 پر جفای خود غیاث الدین سپرد و میسره را مستظفر کرد و خویشتم
 در قلب بایستاد و || صف آراست خواست تا میمنه و میسره را فرماید II.169
 تا در موافقت او در قلب و موازاة خود حمله کنند برادرش غیاث الدین
 با ایلچی پهلوان و خواص خویش و جمعی دیگر عنان بر تافت...
 سلطان جلال الدین ازین سبب مستشعر شد و از لشکر متنفر و بازین
 همه روی نگردانید و بر قلب حمله کرد و دست راست لشکر مغول
 دست چپ سلطان را بر داشت و دست راست سلطان دست چپ مغول را
 و لشکرها یکدیگر مختلط شدند و لشکر مغول از پس قلب سلطان
 در آمدند و علم سلطان از جایگه برفت و دست راست بر عقب دست
 چپ می دوانید چنانک هیچ کدام را از یکدیگر خبر نبود و سلطان
 در قلب افتاده و بیرون جنیبت کش کس با او نمانده از جوانب بدو
 محیط شدند و سلطان چون نقطه در دایره یکی را از اسب می انداخت
 و دیگری را اعضا می خست تا از میان بجست و بلورستان افتاد و در
 دره مقام کرد و از هزیمتیان یکن و دوگان ناگهان می رسیدند و
 بخدمت او متصل می شدند و کسی را از اهل اصفهان و لشکر از
 حال او خبر نه بعضی بر آنک او را در معرکه انداخته اند و بعضی
 بر آنک گرفتار شده است و لشکر مغول تا بدر اصفهان آمدند و از
 آنجا بتعجیل تمام بی هیچ لبث و مکث در مدت سه شبانروز بری
 رانندند و از آنجا نیز متوجه نشور شدند و باز گشتند، و سلطان
II.170 بجانب اصفهان روان شد و مبشران در || مقدمه بفرستاد و او بر عقب
 ایشان، تمام مردان و زنان باستقبال او رفتند و مقدم او را قدم
 مسرات دانستند و ذهاب بلیات... و سلطان از اکثر اعیان حشم در
 حشم بود فرمود تا خانان و سروران را که مقربان حضرت و نام یافتگان

و هر دیه و قلعه که در حدود تفلیس مشحون با حرات ابلیس بود تمامت را متأصل کرد و حشم را غنایم بی حد و اندازه حاصل گشت و کشتهای تفلیس که از قدیم الایام باز ذخایر تفلیس در عمارت آن صرف کرده بودند ویران کرد و بر آن مواضع صوامع اسلام اساس نهاد، ناگاه امانیمن رسیدند که براق ریفه وفاق از گردن بر کشیده II,165 است و از کرمان بر عزم استخلاص عراق روان شده سلطان بر قصد براق مراکب براق صفت در پیش زد و چون برق بجست و از لشکر آنج توانست با خود برون برد و چون باد عرصه خاک می بسود و چون آتش هوای بالا می کرد و در منازل و طرق لشکر ازو باز می ماند بفده روز از تفلیس بحدود کرمان راند و از لشکر سبصد سوار زیادت با او مصاحب نه براق حاجب چون آوازه سلطان بشنید خدمتیهای بسیار بخدمت او فرستاد و تمهید عذر کرد، سلطان بر عزم استجمام روزی چند باصفهان آمد و بزرگان عراق روی بخدمت او نهادند...

II,167 ا دیگر باره خبر رسید که گرجیان جمعیت کرده اند و وزیر یلدرجی که سلطان او را قایم مقام خود در تفلیس بگذاشته بود باضطراب بتبریز آمدست و از شام ملک اشرف حاجب عالی را باخلاط فرستاده است و هر چند روز تاخض می آورد و ملکه از خوی باخلاط رفته است و حاجب عالی او را بخود راه داده و گرجیان باز بتفلیس آمدند و مساجد را اخراب و مسلمانان را عذاب میکنند، سلطان ازین اخبار موحدش پریشان و پیچان شد و در حال عازم اذربایجان گشت،... سلطان چون بنواحی اخلاط رسید لشکر هرکرا می یافتند می کشتند و هر چه می دیدند می برد تا بدر اخلاط رفتند و لشکریان خود را II,168 در شهر انداخت و دست بغارت و قتل بردند تقیر و زفیر از مردان و زنان بر خاست سلطان خواص را بفرستاد تا آن جماعت را از شهر بیرون کنند عوام نیز غوغا بر آوردند جماعتی لشکریان کشته شدند و باقی را بیرون کردند و کار از تدارک بگذشت حشم سلطان را چنانک خواستند باز راه ندادند که در آنجا روند، و چون خبر وصول نایماس و تاینال بجانب عراق رسیده بود و امکان قرار نبود از آنجا برعزم عراق بتبریز آمد و از آنجا باصفهان شد و شذاذ لشکر و افراد مردان هرکجا بودند روی بخدمت سلطان نهادند و لشکر مقل نیز بری رسید و سلطان مستعد کار شد و متشمر کارزار و جمله اعیان و خانان را حاضر کرد آع، گرانمایگان را زلشکر بخواند، و گفت کاریست بزرگ که تصدی کرده و بلائی عظیم پیش آمده اگر تن بعجز و

بگشادند تا عاقبت حق بر باطل غلبه کرد و اکثر شیعه شریک در شرک
 فنا افتادند و اهل ضلال گزیده صلال عطب شدند و اولیای سلطان
 منصور و او دای شیطان مقهور گشت الم یروا کم اهلکنا قبلهم من القرون
 انهم الیهم لایر جمون، آن روز چون بشب کشید هم آنجا نزول کردند
 و روز دیگر... بصحرای لوری آمدند غباری انگیخته شد که بکدیگر
 II,163 را کس نمی شناخت چون تسکین یافت و آفتاب بالا گرفت گرجیان
 را دیدند چون صید مانده در دامها افتاده پنج پنج و ده ده در هر
 خیل هر کس گرجی را می دید مه، کشت تا بدین نوع بسیار
 نیز نیست شدند و بر عقب یاران برفتند و لوری را امان داد،
 و از آنجا قلعه علیاباد رفت استیمان کردند بدیشان نیز آسیبی نرسانید،
 و تمام ماه حرام و صفر در لشکر مقام ساخت و چون غره ربیع
 الاول بدیدند سلطان را تماشای شکار هوس کرد جریده باسواری چند
 براه برقت و گرجیان را چون خیر شد پانصد سوار مرد ابنای جتد و
 جیدرا روان کردند مگر سلطان را ناگهان بکمند کید صید کنند و
 آتش اسلام را منطفی... سلطان چون ایشان را از دور بدید دانست
 که سیلابی عظیم است مگر از مهاب ریاح دولت نسیمی از عنایت
 حضرت عزت و جلالت بدمد و خاک ادهار در چشم آن خاکساران
 باشد مجارت آغاز نهاد و بنفس خود حملهای که یک مرد پانصد را
 بار نشانده می کرد و در هر نوبت چندرا ازیشان می انداخت لشکر
 سلطان را چون از این حال خبر شد فوجی از لشکر سلطانی بمدد
 آمد و آن مخاذیل را هر لحظه قوم می رسید تا زیادت از ده هزار
 شدند و اور خان بجوار تفلیس پناهید و بر رکنهای آن لشکر بداشت
 II,164 تا عاقبت سلطان با فوجی از خواص تکبیر گویان اروی بر آن مخاذیل
 نهاد و بشمشیر و نیزه طورا یمیناً و طورا شمالاً بسیاری ازیشان را
 بر خاک انداخت... چون اهل گرج زخم گرز او دیدند راه گریز
 گرفتند چون مداخل شهر را برجال مشحون یافتند عنان بجانب جیحون
 تافتند و از ترس و هراس باسلاح و افراس خود را در آن آب آن
 خاک پایان بر باد می دادند و باتش دوزخ می رفتند... و متوطنان
 قلعه چون آن حالت دیدند دست بچنگ بردند چون لشکر قدم اقدام در
 نهادند و بزخم تیر اختر دوز و ناوک جگر سوز ایشان را مضطر و
 عاجز کردند خزانه قیز ملک را در آب انداختند روز دیگر طلب امان
 کردند، سلطان متمسک ایشان را مبدول داشت و بنفس خود بایستاد
 چندانک آن قوم از منازل سلطان در گذشتند و بحد ابخاز رسیدند،

احتیال خواسته که او را در چاه اغتیال اندازند و به روباه بازی آن
 شیر پلنگ جوهر را در حبل حیل مقید کنند در مصاحبت لشکر بفرستد
 و سلطان جریده قصد خریدۀ نه بزر خریدۀ خود کرد و متوجه خوی
 شد و از آنجا متوجه گرج گشت و در دون که سرحد گرج است
 بیکدیگر پیوستند و در مقدمه سلطان ملک طشت‌دار را برسالک نزدیک
 قیز ملک فرستاد و قیز ملک زنی بود که پادشاه تمامت گرج بود و از
 امیر المؤمنین ابو بکر رضی الله عنه روایت است که چون خبر بدو
 رسید که شاه عجم زنی است **II.161** گفت ذل من اسند امر الی امرأة، ملک
 طشت دار روزی بر لب رودخانه کبر بود قیسی مست که کشیش
 میخوانند از نزدیک شلوه میرسد با ملک طشت دار تعدی میکند و میگوید
 نزدیک ملک لشکر روان کند تا در درۀ مارکاب سلطان را با لشکر
 فرو گیریم و جزا و مکافات او بجای آریم، ملک طشت دار همان لحظه
 کشیش را بهمی کشد و چون مرغ پران با نزدیک سلطان میرسد وقت
 صبحی که آواز مؤذنان مؤذیان صلوة را از خواب بیدار میکردند نزدیک
 سلطان رسید و از مصدوقه حال و خدیعت فرقه ضلال بیگاهانید فرمود
 تا اختیار و اعتبار را شاه و ایوانی را حاضر کردند و چهل امیر
 دیگر در صحبت ایشان و فرمود که با شما کنکاج مبرود که بکدام راه
 اولترست راه غرس یا راه درۀ مارکاب شلوه و امرا گفتند که بر راه
 غرس بلادی حصین است گذر از آنجا متعذر باشد و راه مارکاب
 اوسط راهاست و بتقلیس نزدیکتر چون بانجا رسیم باوازه سلطان لشکر
 پراکنده شوند و ولایت تفلیس مسام کنیم و مستخلص گردد، سلطان
 را چون حقیقت خبت عقیدت آن منافقان معاوم شد با شمشیر که داشت
II.162 بر خاست **II.162** و شلوه را بدست خود ضربها بر میان زد و بدو نیم کرد
 و خون او شمشیر را ملوث کرد و بفرمود تا تمامت ایشان را بدوزخ
 فرستادند و با امرای خود مشورت نمود تا بکدام راه روی نهد هر کس
 مصلحتی دیدند سلطان فرمود رأی من آنست که چون ایشان از احوال
 شلوه و ایوانی بی خبر باشند و منتظر آنک تا ازیشان خبری رسد
 مفاصه بسر ایشان رسیم، بر مصلحت دید خود برفور با ده هزار مرد
 بر جگر روان شدند تا پبای عقبه بند پنبه که عقاب را پرواز از آن
 بحساب تواند بود از اسب پیاده شد و لشکر بر عقب او روان،
 وعول وغول او را میدید از شرم پیاده روی و ترس خویش خود را
 سر نگوینار از کمر می انداخت، تا وقت انفجار عیون صبح بدان فجار
 رسید و از جانبین کار حرب سخت گشت و بتیر و شمشیر دست

چون کار روزگار چنانک عادت اوست دولت اتابکی را بزوال رسانید و ملک اورا بسطان جلال الدین انتقال کرد و حشم و خدم از جوانب روی بدو نهادند کفره فجور گرج طمع بر تملیک ولایت مستحکم کردند تا ابتدا سلطان را برانند و ملک تبریز مسلم کنند و بعد از آن بیفداد روند و جاثیق را بجای خلیفه بنشانند و مساجد را کلیسیا و حق را باطل کنند درین تمنی زور و اباطیل غرور باعتماد شوکت رجال و شکت رماح و نصال جمعیتی ساختند و زیادت از سی هزار مردار کار تعبیه دادند و حرکت کردند... خبر چون بسطان رسید II.159 و هنوز گروه او انبوه نشده بود و اختلال احوال او بابتلال مبتدل نگشته باجمعی که داشت بی تفکر و تردّد روی بجمع گرج کرد هنگامی که نور بام ظلمت شام را می راند بخوابگاه گرج رسید در دره کربی و ایشان مست شراب و افتاده خراب... پیش از آنک گرج دست بچنک برند سلطان پای درنهاد و ایشان را دستبردی نیکو نمود و در آن دره کربی غاری بود در راه گذری مضیق چون بعد غور عقلا عمیق گرجیان همچنان سوار بر آن می زدند و خودرا در آن می افکندند و سروران قتم و شیران زمان شلوه و ایوانی با دیگر اعیان گرجی را دستگیر کردند و در زنجیر کشیدند با نزدیک سلطان آوردند و شلوه شبیه رجال عادی بضخامت جئه وقامت و فخرات جاه و زعامت، چون نزدیک سلطان رسیدند فرمود که کجاست صوت تو که گفته بودی صاحب ذو الفقار کجاست تا زخم شمشیر آبدار بیند شلوه گفت این کار دولت سلطان کرد بعد از آن اسلام برو عرضه کردند گفت دهاقین را رسمی باشد که در میان جالیز چشم زخم را سر خر II.160 آویزند حضرت بستان اسلام را شلوه نیز سر خر باشد اما خود حاشی السامعین کون خری تمام بود، فی الجمله چون سلطان مؤید و کاران با دار الملک تبریز رسید و از هیبت او در آن ممالک بر دلها رعشت و بر دشمنان دهشت غالب شده بود و لشکر او بنسبت گذشته بسیار جمع شده شلوه و ایوانی را اعزاز فرمود و بر اندیشه آنک ایشان در استخلاص گرج معاون باشند با مزید اکرام مرنند و سلماس و اورمیه و اشنو را بدیشان داد... و لشکر بسیار از پیاده و سوار معد و آماده کرد و شلوه و ایوانی را که بر وفق مزاج او سخنها گفته بودند و تقبلا و تکفلا کرده و بمواعید عرقوبی سلطان را مغرور کرده و برسن

و ائصال بنخجوان رود و بعد از آن سلطان بنخجوان آید و عقد بندد سلطان بنشان انگشتری بفرستاد...

بعد از دو روز ملکه امرا و اعیان کبراء شهر را بخواند و گفت سلطانی بزرگ است که بظاهر شهر نزول کردست و اتابک را قوت ازعاج و اطراد او نه و اگر با او مهاده و مصالحه نرود و شهر بغلبه مستخلص کند همان کند که پدرش در شهر سمرقند کرد اگر صلاح باشد قضاة و معارف را نزدیک او فرستیم و با او میثاقی کنیم که حرم II, 157 اتابکی و متعلقان او را تعرضی نرساند و تعاقبی نکند تا هرکجا خواهند بروند و شهر بدو تسلیم کنیم آنچه رای من اقتضا نمود اینست آنچه شمارا که ارکان اتابک آید بصاحت مینمایید هم باز باید گفت، تمامت متفق الکلمه گفتند رای ملکه رأیی ماکانه است و اندیشه عاقلانه قاضی القضاة عزالدین قزوینی را که از اعیان افاضل و علمای عصر بود با جمعی حجاب نزدیک سلطان فرستادند و التماس عفو و اشضا کردند بقراری که بملکه و متعلقان اتابکی تعرضی نرساند تا هر کجا خواهند بروند، سلطان ملتمس ایشان را باسعاف مقرون کرد و اجازت داد تا چنانک خواهند بروند، روز دیگر را که دست فلک تیغ خزشید از نیام آفاق بر کشید اعیان و امرای اتابکی و ارکان شهر یکبارگی بااصناف خدمتیت و نثارها ببارگاه سلطان حاضر آمدند و بساطی که فلک چتر او بود بوسه دادند و از جبین سلطان آثار بشر و انطلاق و مکارم اخلاق معاینه دیدند.. و ملکه نیز بر خوی خود عزم خوی کرد و سلطان در سنه اثنین و عشرين و ستمایه در شهر آمد بکارانی و اهالی آن بمقدم او تهنیتی نمودند و سلطان روزی چند آنجا مقام فرهود و بعد از آن بنخجوان آمد و بفتاوی ائمه بر ملکه مالک شد و راه گذر اتابک را سالک، و در آنوقت اتابک در قلعه النجه بود چون خبر وصول سلطان بنخجوان بشنید دانست که اندیشه چه باشد درد اندرون که بی درمان بود باعث بیرون متظاهر شد و هم در آن روز از غم و غصه جان تسلیم کرد... II, 158 و از روی انصاف برمنکرات افعال خاصه آنچه تعلق باهل و حرم داشته باشد در همه عادات نامحمود است و از امثال این حرکات قبیح و کارهای ناپسندیده تنفر طباع ظاهر شود،

چاره کارزار و دفع کار میبایست ساخت چون قوم او عشر آن لشکر
 نبود فوجی را در مکان بداشت و خود پانصد سوار بایستاد بر قاب و
 جناحین بریشان ۱۱ دو سه نوبت حمله برد و پشت بر گردانید لشکر قشتمور II,155
 پنداشتند تا لشکر بهزیمت رفت روی بر عقب ایشان دادند کسانی که در
 کمین بودند از پی ایشان در آمدند و سلطان باز گشت و بریشان
 دوآید و ایشان بهزیمت شدند سلطان بر پی ایشان تا نزدیک بغداد بیامد
 و از آنجا سلطان باز گشت و بر جانب دقوق زد و آتش غارت و
 نهب در آن ناحیه بر اثر سوخت... از آنجا چون بگذشت جاسوسان
 رسیدند که مظفر الدین با لشکر اربیل میرسد و در مقدمه حملی روان
 کردست و میخواهد تا تعبیه سازد و مفاصه بر سر سلطان کمین کشاید
 سلطان بنهرا فرمود تا برقرار روان شدند و با سواران دلیر از جانب
 کوه برفت چندانک معلوم او شد که لشکر ازو برگذشت آنگاه باشجاعان
 شجاع آسای تاختی برد چنانک مفاصه بسر مظفر الدین رسید و چون
 در قبضه اقتدار او آمد سلطان شیوه اغماض و عفو را ملتزم شد با
 اکرام و احترام ملوک و اورا هم در آن موضع که بود نگذاشت که
 فراتر آید مظفر الدین از صادرات افعال خجل شد و استغفار کرد و
 اظهار تاسف بر آنک تا امروز بر ضمیر منیر سلطان وقوف نیافته بودم
 و برحلم و رزانت او اطلاع حاصل نداشته سلطان در مقابل آن سخنیهای
 پادشاهانه راند و سبب آنک در زمان مظفر الدین با وجود رعایای لور
 و کرد که خون حجاج حلال ۱۱ دانند راهها ایمن و قنبا ساکن شدست II,156
 مدح و اطراء گفت بانواع تشریفات و فنون کرامات و مظفر الدین
 باشارت و اجازت سلطان با شهر رفت و بخدمات بسیار از هر جنس
 تقرب جست، و سلطان از آن نواحی بجانب اران و آذربایجان روان
 شد و در آنوقت حاکم اتابک اوزبک بود قوت محاربت اورا پای نداشت
 جریده از تبریز بگریخت و منکوحه خود ملکه دختر سلطان طغرل را
 در شهر بگذاشت... فی الجمله چون بدر تبریز آمد و بمحاصره
 مشغول شد و اعیان و حشم اتابکی آنجا بودند محاربت سخت میکردند
 چون ملکه دانست که انزعاج سلطان ممکن نیست و در اندرون نیز
 از اتابک کوفته خاطر بود در حقیه نزدیک سلطان فرستاد و اظهار
 مکاشحتی کرد که اورا با شوهرش اتابک بود و فتاوی ائمه بغداد و
 شام در معنی وقوع تطایقات ثلاثه که تعلیق کرده بود نزدیک او فرستاد
 و میعاد نهادند که با سلطان مصالحه کنند و ملکه اجازت یابد تا با احمال

و ایلجیان را یرلیغ دادند، و ایلچی بغداد را بعد از اعزاز یرلیغ باز گرفتند و امیر المؤمنین را || الوکهای خشم آمیز فرستاد سبب شکایتی I, 213 که سیرامون پسر چورماغون ازیشان گفت، و ایلجیان الموت را بأذلال و اهانت باز گردانید و جواب تذکره را که آورده بودند فراخور آن بخشونت تمام جواب نوشتند، و چون از مهمات امور و معظلمات کارها فراغتی روی نمود بعد از اجازت و تقدیم مراسم خدمت پادشاه زادگان بر عزیمت مراجعت باز گشتند و از فرموده و گفته کیوک خان بترتیب فرستادن لشکرها و نامزد کردن امرا مشغول گشتند،

II, 153 ذکر حرکت سلطان جلال الدین بجانب بغداد

در اوایل شهور سنه احدی و عشرين و ستمایه عزیمت کرد تا بجانب تستر رود و زهستان آنجا مقام سازد بر سیل یرک ایلچی پهلوان را در مقدمه با دو هزار مرد روان کرد و خود بر عقب روان شد و در آن گذر سلیمان شاه بخدمت او رسید و خواهر خویش را بدو داد، و چون سلطان بشابور خواست رسید و شابور خواست شهری بزرك بودست II, 154 || مشهور و معروف و ذکر آن در تواریخ مسطور رسمی بیش نمانده مدت یکماه آنجا مقام ساخت امرای لور بخدمت او آمدند، چون مراکب قوی شدند بر راه بغداد روان شد و بر آن بود که امیر المؤمنین الناصر لدین الله او را مدد دهد و ازو در روی خصمان سدی سازد باعلام وصول و اندیشه خویش رسولی فرستاد امیر المؤمنین بر آن سخن مبالغه نمود و انتقام آنچ از پدر و جد او در روزگار گذشته صادر شده بود هنوز در دل مانده بود از ممالیک که درجه امارت یافته بودند قشمتور را با بیست هزار مرد از شجعال رجال و سروران ابطال نامزد کرد تا سلطان جلال الدین را از نواحی ممالک او برانند و قصاد طیور را بجانب اربیل فرستادند تا مظفر الدین نیز ده هزار مرد بفرستد تا سلطان را در میانه گیرند قشمتور پیش از آنک میعاد وصول لشکر اربیل بود مغرور بکثرت عدد خود و قلت مدد سلطان بیرون رفت چون سلطان نزدیک رسید کسی نزدیک قشمتور فرستاد که ارادت ما از مبادرت بدین جانب استیمان است بظل ظلیل امیر المؤمنین چه خصمان قوی دست بر آورده اند و بر بلاد و عباد استیلا یافته و هیچ لشکر را پای مقاومت ایشان نه اگر از خلیفه مددی یابیم و بمراضی او مستظیر باشم دفع آن جماعت کار منست قشمتور از استماع آن نصیحت خودرا کمر ساخت و صف لشکر آراست سلطان را نیز بضرورت

سلطان رکن الدین و سلطان تاکور و از گرجستان هر دو داود، و از حلب برادر صاحب حلب، و از موصل ایلچی سلطان بدر الدین لؤلؤ، و از دار السلام بغداد قاضی انتضاة فخر الدین، و سلطان ارزروم، و ایلچیان فرنک، و از کرمان و فارس همچین، و از علاء الدین الموت محتشمان قستان شهاب الدین و شمس الدین، و این جماعت هریک با چندان حمل که لایق چنان حضرتی باشد بیامند و از اطراف دیگر چندان ایلچیان و رسل بود که قرب دو هزار خرگاه جهت ایشان معد 1. 206 کرده بودند و تجار با نفایس و طرایفی که در مشرق و مغرب می خیزد، چون چنین جمعیتی که کس مشاهده نکرده بود و در تواریخ نیز مثل آن مطالعت نیفتاده مجتمع شد و از کثرت خلائق بیابان فراخ تنگ گشت و در جوار اردو موضع نزول نماید و مربع حلول متعذر شد... و ماکول و مشروب غلابی تمام گرفت و محمول و مرکوب را عاف نماید مقدمان پادشاهزادگان در تقلید امور خائیت و تفویض مقالید مملکت بیکی از اولاد قآن متفق اللفظ و الکامه شدند کوتان در آن هوس بود بعثت آنکه جد او بدو اشارنی کردست و قومی بر آن بودند که سیرامون را چون سن امتداد گیرد مستعدتتد امور ملک تواند بود و از میان فرزندان کیوک بغلبه و شطط و اقتحام و تساط معروف و مشهور بود و برادر بزرگتر و ممارست صعب امور بیشتر کرده و سرا و ضرا مشاهده نموده کوتان اندکی معلول و سیرامون طفل و نوراکینا خاتون بجانب کیوک راغب و بیکی و پسران او در آن مصاحت با او متفق و بیشتر نوینان و معتبران با ایشان در این باب منطبق بخانی بر کیوک و جلوس او در دست ملک یک زبان شدند و کیوک چنانک رسم باشد ابائی می نمود و با این و با آن حوالت می کرد تا عاقبت کار باختیار عمله علم قام آنروز تمامت پادشاهزادگان جمع آمدند و کلاهیها بر 1. 207 داشتند و کمر باز گشادند و یکی دست یسو و دیگری هردو بگرفتند و او را بر تخت حکم بر بالش پادشاهی نشانند و کاسه گرفتند و خلائق که حاضر بودند اندرون و بیرون بارگاه سه نوبت زانو زدند و او را کیوک خان نام نهادند و بر عادت خود خطها بدادند که سخن او را و فرمان او را تغییر نکنند و دعاها گفتند و بعد از آن بر عقب آن بیرون بارگاه آمدند و سه نوبت آفتاب را زانو زدند و چون باز بر سریر عز آرام گرفت و پادشاهزادگان در یمین و خوانین بر یسار از غایت لطافت هریک چون در ثمین بر کرسیها نشستند...

قآن در آن سال که دعت حیات را وداع خواست کرد و از نعمت دنیای دنی امتناع نمود ایلیچیان باستحضار کیوک فرستاده بوده تا زمام مراجعت مطوف کند و عزیمت و نهمت بر مبادرت بحضرت او مصروف، بر وفق امثال اشارت رکاب مسارعت گران کرد و غنان مسابقت سبک و چون نزدیک شد که مس آمت که بعد مسافت حاصل شود بقرب مجاورت مندفع گردد و حجاب مہابت و مہاجرت مرتفع قضای مہرم نازل شد و چندان مہلت نداد کہ تشنگان بادیه فراق بقطره از زلال وصال سیراب شوند و پدر و پسر دیدہ را بجمال یکدیگر مکتحل کنند، چون از این خبر حادثہ بی درمان کیوک را اعلام دادند در حرکت زیادت تعجیل واجب داشت و سوز واقعہ اورا فرا زمین نگذاشت تا بایمیل رسید و از آنجا نیز سبب آوازہ آمدن اوتکین مقامی نکرد و متوجہ اردوی پدر گشت و بوصول او اطماع طامعان منحسم شد و ہم در جوار آن اقامت فرمود، و بر قرار امور مملکت برای مادرش توراکینا خاتون مقوض بود و حل و عقد و نقض و ابرام مصالح در دست او و کیوک التزام یاسا و عادت را در کار ملک مداخلتی نمی پیوست و مجاذبتی نمی جست، و چون ایلیچیان باقاصی وادانی عالم باستدعای پادشاه زادگان و نوینان و استحضار سلاطین و ملوک و کتاب روان شدہ بود هرکس از ماسکن و اوطان انتقاد فرمان را در حرکت آمدند...

پادشاهزادگان هر یک با خیل و خدم و لشکر و حشم خود در رسیدند چشم آدمی زاد از ترتیب ایشان خیره بود و چشمه عیش مخالفان از موافقت هر یک تیره سرقویتی بیکی و فرزندان او با اجبتی و عدتی کہ مالا عین رات و لا اذن سمعت بابتدا در رسیدند، و از طرف مشرق کوتان با اولاد خود اوتکین و فرزندان و ایلیچتای و اعمام و عم زادگان دیگر کہ در آنحدود مقیم میباشند، و از اردوی I. 205 جفتای قرا و بیسوال و بوری و بایدر و یسنبوکہ و نوادگان پسران و احفاد دیگر، و از جانب سقین و بلغار چون باتو بنفس خود نیامد برادر بزرگتر خود ہردو و برادران خردتر شیبان و برکہ و برکجار و تقاتیمور را بفرستاد، و نوینان معتبر و امرای سرور کہ تعلق بہر جانبی داشتند در خدمت پادشاهزادگان بیامدند، و از طرف ختای امرا و منصوبان اعمال، و از ماوراء النہر و ترکستان امیر مسعود بک و در موافقت او بزرگان آن حدود، و در مصاحبت امیر ارغون مشاہیر و معتبران خراسان و عراق و لور و آذریجان و شروان، و از روم

I. 113 چنگز خان چون بسمرقند رسید و بر مدار آن حلقه کشید خبر شنید که سلطان محمد از آب ترمذ گذشته و اکثر لشکر و اعیان و وجوه حشم را در قلاع و بقاع پراکنده کردست و با او زیادت مردی نمانده و او خایف و متوزع ضمیر از آب گذشته چنگز خان گفت پیش از آنک برو جمعیتی گرد آید و از اطراف اشراف بدو پیوندند و مدد او دهند کار او باید ساخت و دل از او برداخت و از سروران امرا یمه و سبتای را گزین کرد تا بر عقب او بروند و از لشکر که با او بودند بنسبت تعیین کرد سی هزار مرد که هر یکی ازیشان و هزار مرد از لشکر سلطان گرگی و رمه گوسفند جدوه آتش و نیستانی خشک...

I. 116 [مغولان] بلاد و نواحی عراق را بیشتر کشی و غارت کردند و از آنجا باردیبل رفتند و بمحاصره مستخلصی کرد و قتل و نهب و چون فصل زمستان بود بموغان رفتند و زمستان آنجا بودند و آن سال از کثرت وقوع بلوغ طرق مسدود گشته بود جمال الدین ایبه و جمعی دیگر در عراق باز فتنه و آشوب از سر گرفتند و عصیان آغاز نهادند و شحنة را که در همدان بود بکشتمند و علاء الدوله را سبب ایلی بگرفتند و در قلعه کریت محبوس کرد و چون وقت یبار آمد یمه بر انتقام قتل شحنة بعراق آمد جمال الدین ایبه هر چند بایلی پیش آمد فایده نداد و او را با جمعی دیگر بکشت و از آنجا برقتند و تبریز را ایل کرد و مراغه و نخجوان را و آن ولایات تمامت کشی کرد و اتابک خاموش بایلی پیش آمد او را کاغذ و التمغا داد و از آنجا باران آمدند و بیلقان را بگرفتند و بر راه شروان روان شد و چون بدریند رسیدند و کس نشان نداده بود که هیچ لشکر از آنجا گذشته باشد یا بحرب شده حیاتی ساختند و از آن بگذشتند و لشکر توشی در دشت قفچاق و آن حدود بودند با ایشان متصل شدند و از آنجا بخدمت چنگز خان رفتند،

دانشمندان معاصر گرجی در تتبعاتی که به مسائل تاریخ گرجستان در قرن ۱۳ میلادی اختصاص داده شده، از اثر جوینی استفاده هئتی کرده اند. ولی مجموع اطلاعات جوینی در باره ی گرجستان بطور کامل بدینوسیله در دسترس علاقمندان قرار داده میشود. متن فارسی «جهانگشا» از چاپ دانشمند نامدار ایران میرزا محمد ابن عبدالوهاب قزوینی اقتباس گردیده است. ضمناً به متن فارسی ترجمه ی گرجی با حواشی و توضیحات مفصل الحاق شده است. بنظر حقیر انتشار متن فارسی اطلاعات جوینی درباره ی گرجستان و ترجمه ی گرجی آن به امر توسعه و پیشرفت جستجو و تتبعات متخصصین در باره ی تاریخ گرجستان و روابط آن با ایران در قرن ۱۳ میلادی کمک خواهد کرد.

رواز کیکنادزه

پیشگفتار

«تاریخ جهانگشای» اثر مورخ نامی و رجل سیاسی قرن ۱۳ میلادی علاء الدین عطا ملک جوینی یکی از بهترین منابع و مآخذ تاریخی دوره مغول میباشد. در این کتاب ذیقیمت که نامبرده تدوین آنرا در سال ۱۲۶۰ میلادی پایان رسانیده است سرگذشت چنگیزخان، وارثانش و همچنین لشکرکشی‌های آنها علیه خوارزمشاهیان و اسماعیلیه مفصلاً نقل گردیده است.

جوینی همعصر و شاهد بسیاری از وقایع منقوله بوده و ضمناً از مآخذ شفاهی و اسناد رسمی و سایر منابع کتبی متعددی که متأسفانه اینک در دست ما نیست، استفاده کرده است. لذا «تاریخ جهانگشای» یکی از معتبرترین منابع تاریخی درباره‌ی تاریخ مغول، آسیای میانه و ایران قرن ۱۳ میلادی میباشد. درعین حال این کتاب حاوی اطلاعات جالب توجهی درباره‌ی ممالک قفقاز و منجمله گرجستان است. باید متذکر شد که اطلاعات جوینی درباره‌ی وقایع مربوطه‌ی حمله‌ی مغول به آذربایجان، ارمنستان و گرجستان و همچنین اخبار مندرجه درباره‌ی لشکرکشی جلال‌الدین بگرجستان در بعضی موارد چنانکه شاید و باید کامل و صحیح بنظر نمیرسد. مع هذا براساس تطبیق و مقایسه‌ی اطلاعات جوینی با منابع تاریخی عربی، ارمنی و گرجی منظری نسبتاً کاملی از مبارزه‌ی ملل قفقاز بر علیه خوارزمشاهیان و طایفه‌ی مغول حاصل میگردد.

«تاریخ جهانگشای» بمثابه‌ی منبع معتبر تاریخی از دیربازی مورد توجه محافل علمی و ادبی واقع گردیده است. مورخین دوره‌ی استیلای مغول و اعصار بعد از این کتاب ذیقیمت استفاده‌های زیادی کرده اند. نکته‌ی جالب این است که صاحب اثر تاریخی مجهول المؤلف گرجی قرن ۱۴ میلادی اثر جوینی را خوب میشناخته و از قرار معلوم هین تدوین فصل تاریخ دوره‌ی چنگیز کتاب جوینی را منبع اساسی خود قرار داده است.¹

¹ R. K i k n a d z e, Persian sources of the fourteenth-century Georgian anonymous chronicler, „Caucasian and Near Eastern Studies“, II, Tbilisi, 1962, p. 157—158; R. K i k n a d z e, Sources persanes du chroniqueur anonyme Géorgien du XIV-e siècle, „Revue de Kartvélogie“, XV—XVI (N° 43—44), Paris, 1963, p. 177—178.

زیر نظر
جمشید گیوناشرابی

فرهنگستان علوم جمهوری گرجستان شوروی
کمیون نشر منابع و مآخذ خارجی در باره گرجستان

اطلاعاتی در باره گرجستان

از کتاب

تاریخ جغرافیائی

تألیف

علاء الدین عطا ملک الجونی

مترجمی و ترجمی گرجی با مقدمه و حواشی بوسیدی

رواز یکینادزه

بنگاه نشریات فرهنگستان علوم جمهوری گرجستان شوروی

تیلیسی - ۱۹۷۴